

בנק ישראל

מערכות התשלומים והסליקה

מערכות התשלומים והסליקה בישראל

הספר האדום לשנים 2016–2017

©

זכויות היוצרים בפרסום זה שמורות לבנק ישראל.
www.bankisrael.org.il
הרוצים לצטט רשאים לעשות כן, בתנאי שיציינו את המקור

התוכן

7		הקדמה
8	ההתפתחויות העיקריות בשנים 2016–2017	
8	סקירת ההתפתחויות העיקריות	1.
8	הוועדה הבין-משרדית לקידום השימוש באמצעי תשלום מתקדמים	1.1
11	תשתיות מערכות התשלומים והסליקה	1.2
13	תחרות ואסדרה	1.3
15	מגמות במערכות התשלומים ובאמצעי תשלום	2.
16	מערכת זה"ב	2.1
19	בנק CLS	2.2
19	מסלקת הבנקים	2.3
19	מסלקת הנייר	2.3.1
21	מס"ב	2.3.2
22	מסלקות הבורסה	2.4
24	פרק ב – אמצעי התשלום לשימוש הציבור	
25	אמצעי תשלום מבוססי נייר	1.
25	מזומן	1.1
27	צ'קים	1.2
29	אמצעי תשלום אלקטרוניים	2.
29	תשלומים ישירים אלקטרוניים	2.1
29	זיכויים ישירים אלקטרוניים – מערכת זה"ב	2.1.1
30	זיכויים וחובים ישירים אלקטרוניים – מס"ב	2.1.2
31	כרטיסי חיוב	2.2
34	אמצעי תשלום אלקטרוניים מתקדמים	3.
35	תשלום בביצוע פעולות ללא מגע (Contactless)	3.1
35	ארנק דיגיטלי	3.2
36	העברות מטבע חוץ לחו"ל	3.3
36	מטבעות וירטואליים	3.4
39	פרק ג – היבטים מוסדיים	
39	המסגרת הרגולטורית	1.
42	המתווכים הפיננסיים	2.
43	תפקידי בנק ישראל	3.
43	תפקידי בנק ישראל כבנק מרכזי	3.1
43	תפקידי מחלקת חות"ם בתחום מערכות התשלומים והסליקה ואמצעי	3.2
44	התשלום	
44	הפעלת מערכות התשלומים	3.2.1
44	פיקוח על מערכות התשלומים	3.2.2

45	הטמעת שיפורים וקידום רפורמות במערך התשלומים בישראל	3.2.3
45	גופים ציבוריים ופרטיים בתחום התשלומים והסליקה	.4
47	פרק ד – מערכות התשלומים והסליקה ומערכות התקשורת	
47	התשתית הקיימת	.1
47	מערכות התשלומים	.2
47	מערכת זה"ב	2.1
50	מסלקת הבנקים	2.2
50	מס"ב	2.2.1
51	מסלקת הנייר (מסלקת הצ'קים)	2.2.2
52	מסלקות הבורסה לניירות ערך	2.3
53	החברות לכרטיסי אשראי	2.4
53	המסלקה הבין-לאומית לעסקות המרה (CLS)	2.5
54	שב"א	2.6
56	אמצעי תקשורת	.3
56	SWIFT	3.1
56	"כספת"	3.2
57	שב"א	3.3
58	מילון מונחים	

ראשי תיבות וקיצורים

ACH	Automated Clearing House ¹	מסלקה אוטומטית ¹
ATM	Automated Teller Machine	מכשירים אוטומטיים
BIS	Bank of International Settlements	הבנק להסדרי סליקה בין-לאומיים
CCP	Central Counterparty	צד מרכזי נגדי
CET	Central European Time	שעון אירופה
CLS	Continuous Linked Settlement	מסלקה בין-לאומית לעסקות המרה
CPMI	Committee on Payment and Market infrastructures	הוועדה למערכות תשלומים וסליקה
CSD	Central Securities Depository	משמורת ביטחונות מרכזית
DVP	Delivery Versus Payment	סחורה כנגד תשלום
EMV	Europay, MasterCard and Visa	תקן אחיד ומאובטח לעסקאות בכרטיסי חיוב "נוכח"
FIFO	First-In-First-Out	ראשון נכנס ראשון יוצא
FMI	Financial Market Infrastructure	תשתיות השוק הפיננסי
FSAP	Financial Sector Assessment Program	הערכה של המערכת הפיננסית
FX	Foreign Exchange	המרת מטבע חוץ
IBAN	International Bank Account Number	מספר חשבון בנק בין-לאומי
ICS	Intraday Credit System	מערכת אשראי תוך-יומית
IOSCO	International Organization of Securities Commissions	הארגון הבין-לאומי להסמכת הביטחונות
LSA	Loss Sharing Arrangement	הסדר כשל בסליקה
NFC	Near Field Communication	טכנולוגיית תקשורת ללא מגע
PFMI	Principles For Financial Market Infrastructures	עקרונות לתשתיות השוק הפיננסי
POS	Point of Sale	נקודת מכירה

¹ בישראל המסלקה האוטומטית היא מס"ב (מרכז סליקה בנקאי).

PVP	Payment Versus Payment	תשלום כנגד תשלום
RTGS	Real-Time Gross Settlement ²	סליקה בדידה בזמן אמת ²
SIPS	Systemically Important Payment Systems	מערכות תשלום בעלות חשיבות מערכתית
SSS	Securities Settlement System	מערכת לסליקת ניירות ערך
SWIFT	Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication	ארגון לתקשורת פיננסית בין-בנקאית בין-לאומית

² בישראל מסלקת ה-RTGS נקראת "מערכת זה"ב" (זיכויים והעברות בזמן אמת).

הקדמה

אנו נמצאים בעיצומה של מהפכה עסקית, רגולטורית וטכנולוגית בתחום אמצעי התשלום ומערכות התשלומים, אשר תהפוך אותם למתקדמים ודיגיטליים יותר, ידידותיים למשתמשים וזמינים הן לציבור הרחב והן לגופים חוץ-בנקאיים, באפשרם להם לפעול ישירות במערכות התשלומים. תהליך זה מלווה, בשנים האחרונות, בהתפתחות טכנולוגית משמעותית, המאפשרת התפתחות של אמצעי תשלום מתקדמים – ובכלל זה ארנקים אלקטרוניים, הפקדה אלקטרונית של צ'קים ותשלומים בסלולר – וכן של תשתיות מבוזרות ומטבעות דיגיטליים. התפתחות זו מלווה גם ברגולציה מתאימה, שתבטיח גישה ישירה של גופים חוץ-בנקאיים למערכות התשלומים יחד עם שמירה על יציבות גופים אלו והמערכות.

הספר האדום נועד לספק תיאור מקיף ונרחב של מערכות התשלומים והסליקה העיקריות בישראל ולסקור את ההתפתחויות המרכזיות בשנים 2016–2017 באסדרה, בתחרות, באמצעי התשלום, בתשתיות התשלומים וכן בניהול הסיכונים בתחום התשלומים והסליקה.

אגף מערכות תשלומים והסליקה שבמחלקת החשבות ומערכות התשלומים (להלן: מחלקת חות"ם) בבנק ישראל הוביל בשנים האחרונות רפורמה משמעותית בתהליך הסליקה של הצ'קים בישראל; בחן תשתיות תשלומים מתקדמות אשר מאפשרות סליקה קמעונית מיידית וסופית, המשמשת תחליף למזומן, ואף יצא ב'קול קורא' לקבלת מידע בנושא; וקידם רגולציה למערכות התשלומים הקיימות. האגף פעל ופועל להנגשת מס"ב ושב"א גם לגופים חוץ-בנקאיים ומקדם אסדרה של שירותי התשלום – סליקה, הנפקה, ניהול חשבון והעברות תשלומים – בהתאם לאסדרה הקיימת באיחוד האירופי (PSD 2).

הספר האדום הישראלי דומה במבנהו למסמכים מקבילים בעולם, והוא מורכב מארבעה פרקים: הראשון מתייחס להתפתחויות העיקריות שהיו בתחום בתקופה הנסקרת; השני מתמקד באמצעי התשלום במשק; השלישי מציג את ההיבטים המוסדיים המשפיעים על מערכות התשלומים; והרביעי מתמקד בסקירת מערכות התשלומים והסליקה הבין-בנקאיות, המשמשות להעברה ולסליקה של תשלומים, וכן באמצעים לביצוע תשלומים ובמערכות תקשורת.

הפרק הסטטיסטי, ובו הלוחות השנתיים בהתאם להנחיות ה-BIS, מפורסם בנפרד בתום כל שנה.

ההתפתחויות העיקריות בשנים 2016–2017

1. סקירת ההתפתחויות העיקריות

בשנים 2016–2017 המשיך בנק ישראל לפעול לשיפור יעילותן של מערכות התשלומים. הוא נקט פעולות לעידוד השימוש באמצעי תשלום אלקטרוניים מתקדמים ומופחתי סיכונים, והגביר את פעילותו בתחום האסדרה של מערכות התשלומים והסליקה במטרה להבטיח את יציבותן. כמו-כן, הוא ממשיך לנקוט פעולות להגברת התחרות במערכות התשלומים ולהנגשתן גם לנותני שירותי תשלום שאינם תאגידים בנקאיים.

הצעדים שבנק ישראל מקדם במערך התשלומים והסליקה, בשיתוף עם גורמים נוספים, מגבירים את החדשנות ומביאים לכך שהשוק יתאים את עצמו להתפתחויות הטכנולוגיות המתקדמות בארץ ובעולם, תוך קידום התחרות במקטעים רבים, והכל תוך שמירה על האמון בשירותי התשלומים, ועל יציבות ובטיחות תשתיות התשלומים המשמשות את כלל הציבור. תהליכים אלו מבוצעים באופן הדרגתי על-מנת לאפשר לציבור ליהנות מפירות השינויים.

התהליכים האחרונים מהווים זרז לשינויים משמעותיים במסגרת עולם התשלומים: חדשנות באמצעי התשלום עצמם, בתהליך התשלום ובצורתו, חידושים בממשק הרכישה המשפיעים על הצריכה, ושירותים פיננסיים נלווים שונים. כל זאת תוך שילובן של ההתפתחויות אלה בתהליכים המסורתיים. החדשנות הדיגיטלית אינה נוגעת לצד הטכנולוגי בלבד, אלא כרוכה גם בתהליכים תשתיתיים, עסקיים, אסטרטגיים ורגולטוריים.

התפתחויות אלו מאפשרות מגוון יתרונות בולטים, ביניהם: הפחתה של עלויות העסקה, תשלום מהיר, תיעוד וניטור של העסקאות שבוצעו באופן דיגיטלי, וכן שימוש נוח ללקוח – למשל ולמקבל התשלום – וזמינות ללקוח. בנק ישראל מוביל רפורמה כוללת בתחום אמצעי התשלום בישראל תוך הבנה של חשיבות האסדרה והרגולציה וכל זאת תוך שמירה על יציבות מערכות התשלומים בישראל.

הצעדים שנעשו בתחום מערכות התשלומים, שאת חלקם יזם בנק ישראל או היה שותף פעיל ביישומם, וחלקם עודם נמצאים בבחינה, נועדו להסיר חסמים, ולהניח את התשתית להתפתחויות בהמשך, תוך מתן גמישות מקסימלית לכל השחקנים בבחירת השירותים שהם מעוניינים לקבל ולספק.

להלן פירוט המהלכים המשמעותיים שננקטו בשנים 2016–2017:

1.1 הוועדה הבין-משרדית לקידום השימוש באמצעי תשלום מתקדמים

הוועדה הבין-משרדית לקידום השימוש באמצעי תשלום מתקדמים בראשותה של עיריית מנדלסון, מנהלת מחלקת חות"ם בבנק ישראל הוקמה במאסר 2014 במטרה להסדיר את תחום אמצעי התשלום המתקדמים. הוועדה הוקמה בהתאם להמלצות הוועדה לצמצום השימוש במזומן במשק הישראלי ("ועדת לוקר"). ביוני 2017 פרסמה הוועדה את הדוח הסופי שלה³, ובו המלצות להגברת התחרות,

³<http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Documents-נד/קידום%20שימוש%20באמצעי%20תשלום%20מתקדמים.pdf>

היעילות והיציבות בשוק אמצעי התשלום המתקדמים ובתשתיות מערכות התשלומים והסליקה, וכן "קריאת כיוון" לפעילות מערך התשלומים והסליקה בעתיד תוך התייחסות לאסדרת התשתיות – הטכנולוגית, המשפטית והצרכנית.

לשם יישום ההמלצות הוקמו צוותי עבודה (בין-משרדיים ופנימיים), שניהלו דיאלוג עם גורמים בעלי עניין ועם שחקנים שונים במערך התשלומים, מתוך ההכרה בחשיבות מהלך זה להבנת צורכי השוק. עיקרי המהלכים שבוצעו במסגרת זו הם:

א. בחינת תשתית לסליקת תשלומים מיידיים בישראל – במסגרת פעילות בנק ישראל להגברת התחרות והיעילות במערכות התשלומים ולקידום אמצעי תשלום אפקטיביים ואמינים נמנים תחליפים למזומן, לרבות מערכות לסליקת תשלומים קמעוניים מידיים (Immediate Payment), כמקובל בעולם. התשלום המידי הוא אמצעי תשלום חדש בישראל, שבו יוזם התשלום מחויב מייד בסכום התשלום ומקבל התשלום מזוכה בו מייד, בדומה לתשלום במזומן – ובשונה ממרבית אמצעי התשלום הנפוצים האחרים. מערכת כזאת תתרום למערך התשלומים בישראל במספר אופנים:

- ✓ **תעזור בהגברת התחרות במערך התשלומים** בהרחיבה את הגישה למערכות התשלומים בישראל לנותני שירותי תשלום ואת סוגי הפעולות שניתן לבצע גם ללא כרטיסי חיוב;
- ✓ **תתרום להגברת היעילות של תהליך התשלומים בישראל** באמצעות מענה לצרכים הקיימים בשוק התשלומים הישראלי, תוך מתן אפשרות לביצוע וקבלת תשלומים מידיים בצורה נוחה כולל תשלומים בסכומים קטנים בין אנשים פרטיים או בין אנשים פרטיים לבתי עסק;
- ✓ **תרחיב את היתירות⁴ של מערכות התשלומים הקמעוניות** בהצטרפה לסל מערכות התשלומים והסליקה הפועלות בישראל;
- ✓ **תשפר את השירות ללקוח הקצה** באפשרה למקבל התשלום לעשות שימוש מידי בסכום שזוכה בחשבונו, בזמינות מלאה של 24/7 ובעלויות עסקה נמוכות מאוד.

בהובלת אגף מערכות התשלומים והסליקה שבמחלקת חות"ם בבנק ישראל, הוקם בינואר 2016 צוות אשר בחן את הנושא תוך לימוד וסקירה של מערכות תשלומים קמעוניות מהירות בעולם, בחינת צורכי השוק הישראלי בתחום זה ומיפוי החלופות השונות. לאור בחינה זו פרסם בנק ישראל בנובמבר 2017 'קול קורא'⁵ בו הוא מזמין את הציבור להגיש הצעות להקמה והפעלה של תשתית לסליקת תשלומים מידיים בישראל. 'הקול הקורא' נועד לקדם את כינונה של תשתית, מרכזית או מבוזרת, שתתמוך בסליקת תשלומים מידיים במשק הישראלי. זהו שלב ראשון בתהליך הקמתה של תשתית סליקה מתקדמת, יעילה ואמינה במערך התשלומים בישראל, אשר תתווסף למערכות התשלומים והסליקה הקיימות ותשמש לסליקת תשלומים קמעוניים מידיים, בדומה לתשתיות דומות במדינות שונות.

⁴ יתירות (Redundancy) – כפילות לשם גיבוי. יתירות מושגת על ידי שיכפול מידע/תהליך במהירות האפשרית לשם הגנה על מערכות מפני כשלים. היתירות נועדה לשם חיזוק יכולת המערכת לספק גיבויים במקרים של תקלות שונות, כחלק מהבטחת ההמשכיות עסקית.

⁵ <http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/15-11-17.aspx>

ב. הוראת חיוב דיגיטלית – אגף מערכות התשלומים והסליקה במחלקת חות"ם בחן בשנת 2016 את ההיבטים העסקיים של הוראת חיוב דיגיטלית שתשמש תחליף לצ'ק, תוך שימור היתרונות של הצ'ק והתמודדות עם חסרונותיו. הקדמה הדיגיטלית, אשר תאפשר פיתוח חלופה לצ'ק המסורתי, המהווה אמצעי תשלום נפוץ בישראל, תקנה יתרונות מהותיים: פתיחת השוק לתחרות; עמלות מופחתות לצרכנים עקב ההתייעלות התפעולית; צמצום זמני הסליקה וסופיות התשלום; והגנה מפני הלבנת הון. שימוש באמצעי תשלום אלקטרוני גם יפחית משמעותית את כמות הצ'קים החוזרים הודות להתרעות ולבקורות מחשוביות אוטומטיות. לקידום נושא זה יש השלכות רגולטוריות ומשפטיות, והיבטים אלו נבחנים בשיתוף עם הגורמים המשפטיים בבנק ישראל, משרד המשפטים והפיקוח על הבנקים גם בשנת 2018. המטרה היא לבדוק אם יש צורך ביצירת מסגרת משפטית המותאמת להוראת חיוב דיגיטלית וכן לבחון את ההיתכנות של הקמת אמצעי תשלום חדש.

ג. עקרונות לאסדרת שירותי התשלום – ב-2016 הוקמה, תחת ועדת מנדלסון, תת-ועדה לאסדרת שירותי התשלום, בראשות בנק ישראל ובהשתתפות הרשות להגבלים עסקיים, משרד המשפטים, משרד האוצר ורשות שוק ההון. במסגרת האסדרה ייקבעו תנאי הרישיון לגופים המספקים שירותי ניהול חשבון, העברות תשלומים, הנפקת אמצעי תשלום, סליקת עסקות תשלום והפעלת מכשירים למשיכת מזומנים, וכן יוסדרו ההגנות הצרכניות לשירותים אלו. האסדרה מבוססת על הדירקטיבה האירופית לאסדרת שירותי תשלום (PSD2) ובהתאמות הנדרשות לשוק בישראל. באוקטובר 2016 פרסמה תת-הוועדה את מסמך העקרונות לאסדרת שירותי התשלום⁶, ועל בסיסו מגובשות שתי טיוטות של תזכירי חוק – הצעת חוק חוזה שירותי תשלום העוסקת בהגנות הצרכניות ופורסמה על ידי משרד המשפטים ביולי 2017, והשנייה, הצעת חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים העוסקת ברישוי נותני שירותי התשלום, תפורסם בהמשך על ידי משרד האוצר. רשות שוק ההון עתידה להיות הרגולטור המפקח על הגופים שיקבלו רישיון בהתאם לתזכיר חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים.

ד. עסקאות ללא מגע (Contactless) במסופי התשלום (POS) – הפיקוח על הבנקים פרסם ב-1 במאי 2016 את הוראת ניהול בנקאי תקין מספר 472 "סולקים וסליקת עסקאות בכרטיסי חיוב"⁷. ההוראה מציינת כי במסגרת המעבר ל-EMV לא יחוברו מסופים חדשים שאינם כוללים תמיכה בעסקאות ללא מגע (Contactless). דרישה זו עולה בקנה אחד עם הדרישות הבין-לאומיות ועם המלצת דוח שרשרת ביצוע עסקה בכרטיסי חיוב⁸, אשר נכתב על ידי צוות עבודה בין-חטיבתי בבנק ישראל, בראשות מנהלת יחידת הפיקוח על מערכות התשלומים במחלקת חות"ם ובהשתתפות הפיקוח על הבנקים והמחלקה המשפטית. מסופים התומכים בעסקאות ללא מגע יאפשרו את קידומם וכניסתם של אמצעי תשלום נוחים, מהירים ומתקדמים למערך התשלומים בישראל, וזאת תוך שמירה על יציבותו.

⁶ <http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/5-10-16.aspx>

⁷ <http://www.boi.org.il/he/BankingSupervision/LettersAndCircularsSupervisorOfBanks/HozSup/h2498.pdf>

⁸ [http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Documents/שרשרת20%ביצוע20%עסקה20%בכרטיס20%חיוב20%\(דוח20%סופי\)20%-20%בנק20%ישראל.pdf](http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Documents/שרשרת20%ביצוע20%עסקה20%בכרטיס20%חיוב20%(דוח20%סופי)20%-20%בנק20%ישראל.pdf)

1.2. תשתיות מערכות התשלומים והסליקה

א. **חוק סליקה אלקטרונית של צ'קים** – בנובמבר 2017 הושלם היישום המלא של חוק הסליקה האלקטרונית⁹ – צעד נוסף לעבר עולם של אמצעי תשלום מתקדמים.

כחלק מעבודת אגף מערכות התשלומים והסליקה במחלקת חות"ם במסגרת עידוד פיתוח החדשנות של אמצעי התשלום ושל מערכות התשלומים, שולבה הטכנולוגיה המתקדמת בתהליך הסליקה של צ'קים, וזאת באמצעות שינויי חקיקה ופיתוחים טכנולוגיים. הפרויקט נוהל בוועדת מסלוקת הבנקים¹⁰ והחל את דרכו בשנת 2013, עם כתיבת חוק הסליקה האלקטרונית של צ'קים. מדובר בשינויים משמעותיים הן מבחינה טכנולוגית והן מבחינה עסקית, שבמסגרתם מעודכנים תהליכי הסליקה של הצ'קים וכן תהליכי שמירתם ואחזורים. הפרויקט המורכב חייב היערכות ומשאבים של כלל המערכת הבנקאית ליישום שינויים בתהליכים עסקיים וטכנולוגיים, וכל זאת תוך עמידה בלוחות זמנים משותפים לכלל הגופים והתחלת יישום החוק בו זמנית. יישום החוק הוא מהפכה בכל הנוגע לסליקת צ'קים בין הבנקים, והוא הביא את תהליך סליקת הצ'קים בישראל לרמה המקובלת בעולם המתקדם.

חוק הסליקה האלקטרונית של צ'קים חוקק בכנסת בפברואר 2016, ושם נקבע גם מועד היישום המאוחר ביותר שלו – פברואר 2018. בפועל, כלל המערכת הבנקאית השלימה את יישום ההיערכות והפרורמה במסלוקת הצ'קים הנדרשת בחוק ועלתה לאוויר עוד בנובמבר 2017. חוק הסליקה האלקטרונית מאפשר לייעל את תהליך סליקת הצ'ק והופך אותו למהיר יותר: מרגע הצגת הצ'ק בבנק המציג (בין צ'ק מנייר ובין צ'ק בסלולר) הצ'ק עצמו אינו רלוונטי עוד לתהליך הסליקה, וגם לא לגבייה בהוצאה לפועל או בבית המשפט (במידת הצורך).

מעבר לקדמה, לדיגיטציה ולמהירות הסליקה שהחוק מאפשר, הוא גם מייעל את תהליך סליקת הצ'קים בין חברי המסלוקה, משפר את הנוחות ללקוח הן בשלב הצגת הצ'ק והן בשלב הטיפול בצ'ק שחזר, משפר את ההליכים בהוצאה לפועל ומאפשר הוזלה של העמלות הודות למעבר מפעולות בנקאיות פיזיות לפעולות בנקאיות אלקטרוניות ויאפשר בעתיד הבטחת סופיות העסקאות ביתר מהירות (במקום 3 ימים כיום). כמו כן, מאפשר התהליך החדש לכלל המערכת הבנקאית להציע ללקוחותיה שירותי הפקדת צ'קים באמצעים טכנולוגיים מתקדמים יותר, ואף בעלויות זולות יותר. עיקרי חוק הסליקה האלקטרונית והשלכותיו:

- ✓ **ייעול תהליך סליקת הצ'קים** – ביטול הצורך בשינוע פיזי הלך וחזור של הצ'קים, אחסון ואחזור של צ'קים.
- ✓ **הסדרה של החזרת צ'ק שלא כובד** – אם הצ'ק שהופקד לא כובד (לדוגמה מסיבת "אין כיסוי מספיק"), יקבל הלקוח, לפי דרישתו, פלט של הצ'ק הממוחשב לצורך המשך הליכי הגבייה בהוצאה לפועל.
- ✓ **הסדרת קבילותו של הצ'ק הממוחשב בהליך המשפטי** – פלט של צ'ק ממוחשב ייחשב לצ'ק לכל דבר ועניין, וישמש ראיה קבילה להוכחת אמיתות תוכנו בכל הליך משפטי.

⁹ <http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/27-11-17.aspx>

¹⁰ הפרויקט נוהל על ידי יו"ר הוועדה רותית ציטיאט, מנהלת אגף מערכות תשלומים וסליקה בבנק ישראל, ועל ידי מזכיר הוועדה ומרכז הפרויקט אורי אלטלט, מנהל מדור מדיניות מערכות התשלומים בבנק.

✓ **שיפור הנוחות ללקוח וחיסכון בהוצאות הלקוח** – הדמיית הצ'קים מאפשרת לבנקים להציע שירותים טכנולוגיים מתקדמים, כגון הפקדת צ'קים באמצעות הסלולר. משמע שהלקוח לא נדרש להגיע לסניף בנק כדי להפקיד את הצ'ק לפירעון, וכתוצאה מכך גם עלויות הפקדת הצ'ק הופחתו בכ-75% (הפקדת צ'ק בערוץ ישיר לעומת הפקדת צ'ק באמצעות פקיד).

✓ **הבטחת עסקאות באופן מהיר יותר** – הדבר יסייע בבחינה עתידית של האפשרות לקיצור משך הזמן שיחלוף משלב הצגת הצ'ק לפירעון עד לשלב זיכוי חשבון הלקוח. (כיום הזיכוי מכוח צ'ק נעשה סופי רק בתום שלושה ימי עסקים).

✓ **אפשרות להמשך השימוש בצ'קים במצב חירום** – במצב שבו לא יהיה ניתן להפקיד צ'קים באמצעות סניפי הבנקים (לדוגמה במקרה שהדרכים ייחסמו) עדיין יתאפשר המשך ביצוע תשלומים בצ'קים.

ב. הסטת סכומי כסף גדולים שנשלקו ידנית במסלוקת הצ'קים לסליקה בטוחה במערכת זה"ב – סליקת ההנפקות של ניירות ערך תאגידיים (קונצרניים) מרכזת פעולות מסחר בערכים כספיים גבוהים. בנק ישראל הוביל יחד עם הרשות לניירות ערך רפורמה בתהליך סליקת ההנפקה של ניירות ערך קונצרניים. הרפורמה כללה שינויים בתהליכי הסליקה הכספיים ובתהליכים עסקיים נוספים. התהליך החדש הפחית את סיכוני הסליקה (העברת הסליקה ממסלוקת הצ'קים למערכת זה"ב) והקנה לסליקה הכספית סופיות לפני הפקדת ניירות הערך בבורסה.

במארס 2016 הוגדר התהליך והוטמע בהדרגה, והחל מה-1 בנובמבר 2016 כל הסליקה הכספית של ההנפקות מתבצעת ישירות בזה"ב.

ג. ניהול בבנק ישראל של כספי בטוחות הבורסה – מחלקת חות"ם פעלה לקידום ניהול כספי הבטוחות של הבורסה בבנק ישראל. כצד נגדי מרכזי (CCP) מבטיחות מסלוקת הבורסה ומסלוקת מעו"ף את ביצוען של עסקאות בניירות ערך (למעט נגזרים) ועסקאות בנגזרים (אופציות וחוזים עתידיים), שבוצעו בבורסה ונסלקות בהן, בהתאמה. במקרה בו חבר מסלוקת בורסה, או מסלוקת מעו"ף, לא יוכל לקיים את התחייבויותיו באופן מלא, או חלקי, אזי תידרש המסלוקה הרלוונטית לקיים מחויבותה כצד נגדי מרכזי כלפי חברי המסלוקה האחרים ולמלא את התחייבויותיו של חבר המסלוקה שכשל. חברי מסלוקת הבורסה ומסלוקת מעו"ף נדרשים להפקיד בטוחות בקרנות הסיכונים של המסלוקות וחברי מסלוקת מעו"ף נדרשים להפקיד גם ביטחונות שוטפים בגין העסקאות שביצעו עבור החשיפה הנובעת מאותן העסקאות. הנכסים אותם רשאים חברי המסלוקות להפקיד בקרן הסיכונים כוללים אגרות חוב ממשלתיות, מלווה קצר מועד ומזומן. כחלק מהדרישה להפקדת בטוחות בקרן הסיכונים, נדרש כל חבר להפקיד בטוחות במזומן בשיעור שלא יפחת מ-25 אחוזים מחלקו בקרן. עד לחודש יוני 2017, הוחזקו הבטוחות במזומן בבנקים מסחריים. ביוני 2017 נפתח עבור כל אחת מהמסלוקות חשבון בבנק ישראל המיועד להפקדת המזומן המשמש כבטוחות, זאת כדי להבטיח גישה מהירה ובטוחה לאותן הבטוחות. פתיחת החשבונות בבנק ישראל נעשתה בהתאם לעקרונות שנקבעו לגופי תשתית בשוק הפיננסי שנקבעו על ידי CPSS-IOSCO.

ד. **קבוצת עבודה בין-לאומית בנושא המשכיות עסקית (HORIG¹¹)** – בשנים האחרונות יצר הבנק שורה של הסדרים ונהלים שמטרתם לשמר ולשפר את רמת ההמשכיות העסקית של מערכות התשלומים והסליקה שבאחריותו בתרחישים שונים. כמו כן, שוקד בנק ישראל על שיפור ושדרוג מתמיד של רמות היתירות שלו ושל מערכות הגיבוי לרכיבים השונים, וממשיך לבחון אמצעים חדישים שישפרו את רכיבי ההמשכיות העסקית הן בצד העסקי והן בצד הטכנולוגי והלוגיסטי. נושא ההמשכיות העסקית וההגנה על מערכות מסוג RTGS מפני אירועי סייבר נידון בקבוצת עבודה בין-לאומית, שבה חברים גם נציגים מבנק ישראל. מטרתה העיקרית של קבוצת העבודה הן יצירת כללים ועקרונות רצויים בכל הקשור להמשכיות עסקית של מערכות RTGS ודיון באתגרים המגוונים הניצבים בפני מפעילי מערכות אלו. קבוצת העבודה פועלת בשיתוף פעולה עם גופים בין-לאומיים נוספים, כגון BIS, CPMI-IOSCO והבנק העולמי, והיא מנוהלת על ידי הבנקים המרכזיים המיוצגים בה.

1.3 תחרות ואסדרה

אסדרת שירותי התשלום מאפשרת כניסה של שחקנים חדשים לשוק, שומרת על האינטרסים של הצרכנים ומגנה על בטיחותם של הגופים האחרים הפועלים במערך התשלומים בישראל.

אסדרת מכלול שירותי התשלום צריכה להתבסס על סטנדרט בין-לאומי מקובל, בהדגשת עקרונות דירקטיבת התשלומים האירופית (PSD2) ובהתאמה לשוק המקומי. אף ששירותים אלו יפוקחו על ידי רגולטורים שונים, יש ליצור אסדרה אחידה ותנאי גישה שוויוניים והוגנים, אשר יאפשרו את השתתפותם של הגופים החוץ-בנקאיים במערכות התשלומים באופן שישמור על יציבותן ויעילותן.

בשנים האחרונות פעל בנק ישראל נמרצות בתחום האסדרה, הן בצוותי עבודה פנימיים והן בצוותי עבודה בין-משרדיים. טיוטת החוק לפיקוח על שירותי תשלום, אשר גובשה על ידי צוות בין-משרדי, שכלל נציגים מבנק ישראל, ממשד האוצר, מרשות שוק ההון הביטוח והחיסכון, ממשד המשפטים ומרשות ההגבלים העסקיים, חולקה לשתיים: טיוטה אחת, בנושא ההגנות הצרכניות, פורסמה ביולי 2017 על ידי משרד המשפטים, וטיוטה שנייה, בנושא הרישוי והפיקוח על גופים המספקים שירותי תשלום, תקודם על ידי משרד האוצר.

בשנים 2016–2017 נקט בנק ישראל צעדים מרכזיים בתחום התחרות והאסדרה, וכן היה שותף לתהליכים נוספים בתחום זה:

א. **פרסום ויישום עקרונות לפיתוח פרוטוקול לביצוע עסקה בכרטיס חיוב** – ביולי 2016¹², במסגרת ועדת כרטיסי חיוב, המהווה פלטפורמה לקידום נושאים מקצועיים במערך כרטיסי החיוב, גובש מסמך עקרונות המביא לידי ביטוי את הצרכים העסקיים של השחקנים בשוק, תוך איזון בין צורכיהם לבין שיקולים מערכתיים. מסמך זה הציג את התנאים שיאפשרו כניסה של שחקנים חדשים לכל אורך שרשרת ביצוע העסקה בכרטיס חיוב, וקבע את העקרונות הנוגעים להחלטות

¹¹ HORIG - High Value Payment Systems Operational Resiliency Industry Group.

¹² <http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/18-07-2016.aspx>

המדיניות ולנושאי נגישות, שימוש, תקנים בין-לאומיים, מודולריות ואפיון מרכזי של הפרוטוקול לביצוע עסקה בכרטיס חיוב. עד אוגוסט 2017 הושלמו היישום וההתאמות הנחוצות לשם הטמעה מודולרית של הפרוטוקול.

ב. הגדרת תנאי הגישה למערכות התשלומים המבוקרות - ביולי 2016 פורסמו תנאי הגישה למערכות התשלומים המבוקרות, שהם תנאי הסף להשתתפות במערכות התשלומים. תנאי גישה אלו יאפשרו לגופים חדשים לפעול במערכות התשלומים כמשתתפים ישירים או עקיפים, בהתאם למודל העסקי שיתאים להם. תנאי הגישה למערכות יוצרים את המסגרת שדרכה שחקנים חדשים יוכלו להתחבר למערכות התשלומים ולפעול באמצעותן. הסדרי השתתפות עקיפה יאפשרו לגופים נוספים לפעול במערכת התשלומים ולספק שירותי תשלום¹³ באמצעות הסתמכות על השירותים שמעניקים משתתפים ישירים במערכת.

ג. פרסום טיוטת כללי הבנקאות (תנאי אירוח סולק), התשע"ז – 2017¹⁴ באוגוסט 2017 – החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל קובע, בין היתר, כי סולק יאפשר לסולק מתארח לבצע סליקה באמצעותו. הכללים נועדו להסדיר את מעמדו ופעולתו של סולק מתארח, ובכלל זה את תנאי האירוח.

הצעדים שבנק ישראל נוקט להסרת החסמים בשוק כרטיסי החיוב עולים בקנה אחד עם מסקנות הוועדה להגברת התחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים ("ועדת שטרום") ומהווים יישום הלכה למעשה של מסקנות אלו.

תיבה 1: החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל

החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל התבסס על מסקנות הוועדה להגברת התחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים. במסגרת החוק חויבו שני הבנקים הגדולים למכור את חברות כרטיסי האשראי שבבעלותן. עוד נקבעה מגבלת החזקה בשב"א, העומדת על שיעור של 10%, וזאת כדי לאפשר לגופים נוספים לקחת חלק בבעלות על שב"א. כמו-כן, נקבע כי יושק ממשק טכנולוגי שלפיו חברות יוכלו, בהסכמת הלקוחות, לאסוף מידע עליהם, המצוי בגופים פיננסיים כדי להציע להם חלופות בגופים פיננסיים אחרים, והוסדרה פעילותם של מאגדי אשראי במטרה להפחית את עמלות הסליקה שמשלמים העסקים הקטנים והבינוניים.

ב 31 בינואר 2017 פורסם ברשומות הכנסת החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל (תיקוני חקיקה), התשע"ז-2017. החוק מכניס תיקונים ותוספות בחוק הבנקאות (רישוי) וחוק הבנקאות (שירות ללקוח) שנועדו ליישם המלצות בולטות של הוועדה להגברת התחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים ("ועדת שטרום"). החוק כולל, בין היתר, הוראות שנועדו:

- להפריד מבנקים בעלי היקף פעילות רחב את חברות כרטיסי האשראי שבשליטתם – לרבות מגבלות על הבנקים, שנועדו להבטיח את עצמאותן וכושר התחרותיות של חברות כרטיסי האשראי המופרדות. במסגרת זו חויבו הבנקים "לאומיים" ו"פועלים" למכור את חברות כרטיסי האשראי שבבעלותם, "לאומי-קארד" ו"ישראכרט", בהתאמה.

¹³ ניהול חשבונות תשלום, ביצוע עסקות תשלום, הנפקת אמצעי תשלום, סליקת עסקות תשלום והפעלת כספומטים.
¹⁴ <http://www.boi.org.il/he/BankingSupervision/DraftsFromTheSupervisorOfBanks/DocLib/11093.pdf>

- לאפשר לבנקים ולגופים פיננסיים בעלי היקף פעילות צר לרכוש שירותי מחשב ותפעול.
 - להסדיר מעמד של "סולק מתארח", אשר ישתמש בשירותיו של סולק קיים כדי לסלוק באמצעותו, וזאת לצורך הגברת התחרות בתחום הסליקה.
 - לשנות את מבנה הבעלות של שב"א ולהסדיר את הגישה לשירותיה.
 - לחייב בנקים להעביר מידע על יתרת העו"ש של לקוח לגוף פיננסי אחר לשם מתן אשראי, בכל יום או אחת לתקופה ארוכה יותר לפי בקשת הלקוח.
 - לחייב תאגידים בנקאיים להפיץ כרטיסי אשראי של מנפיקים שונים.
 - לחייב תאגיד בנקאי שבו מתנהל חשבון העובר ושב של לקוח להציג ללקוח, לפי בקשתו, את המידע על עסקאות שנעשו באמצעות כל כרטיסי החיוב שלו ללא תלות בזיהוי המנפיק.
 - להסדיר שירות להשוואת עלויות פיננסיות, לרבות חיוב גופים פיננסיים ;
 - לאפשר צפייה במידע פיננסי ביחס ללקוח באופן מקוון.
 - להקים ועדה שתעקוב אחר יישום הוראות החוק המוצע במשך שש שנים ממועד תחילתו.
- החוק נכנס לתוקף ביום פרסומו ברשומות, פרט להוראות הבאות :
- ההוראות בעניין מבנה הבעלות של שב"א נכנסו לתוקף ב-01/07/2017.
 - ההוראות בעניין העברת מידע על יתרת עו"ש ייכנסו לתוקף 18 חודשים לאחר יום פרסום החוק לגבי בנק בעל היקף פעילות רחב ו-3 שנים לאחר יום פרסום החוק לגבי בנק בעל היקף פעילות צר ;
 - ההוראות בעניין הפצת כרטיסי אשראי של מנפיקים שונים והצגת מידע על עסקאות בכרטיסי חיוב ייכנסו לתוקף שנתיים לאחר יום פרסום החוק עבור בנק עם היקף פעילות רחב ו-3 שנים לאחר יום פרסום החוק עבור בנק עם היקף פעילות צר ;
 - שני הבנקים הגדולים נדרשים למכור את אמצעי השליטה שלהם בחברות כרטיסי האשראי בתוך שלוש שנים מיום תחילת החוק, או בתוך ארבע שנים, בתנאי שעד תום שלוש השנים יפחיתו את שיעור ההחזקה שלהם לפחות מ-40%, ולפחות 25% מאמצעי השליטה יונפקו לציבור.
 - לאחר ארבע שנים מתחילת החוק ולמשך שנתיים יהיה שר האוצר, בהסכמת הנגיד ובאישור ועדת הכספים של הכנסת, רשאי להורות על הפרדת הבנק השלישי בגודלו מחברת כרטיסי האשראי שבשליטתו.

2. מגמות במערכות התשלומים ובאמצעי תשלום

בשנים 2016–2017 בנק ישראל נקט פעולות לעידוד השימוש באמצעי תשלום אלקטרוניים מתקדמים ומופחתי סיכונים, ובהן פעולות שנועדו להגדלת הסכומים הנסלקים ישירות במערכת זה"ב.

מפאת חשיבותה המשקית של **מערכת זה"ב**, נבחנת יציבותה באמצעות מדדים שונים ביניהם עודפי הנזילות במערכת, רמת הזמינות שלה ורמת הריכוזיות בה. עודפי הנזילות במערכת זה"ב נמדדים כהפרש שבין הממוצע היומי בחשבונות הסליקה (חשבונות עו"ש וחשבונות ICL מוניטרית – Intraday Credit Line / אשראי תוך יומי, מט"ח, בורסה וני"ע זרים) לבין סך החיובים במערכת¹⁵, ואלו עלו בין 2016 ל-2017 בכ-17%. הממוצע היומי של עודפי הנזילות במערכת עמד על כ-125,618 מיליוני ש"ח בשנת 2017 ועל ממוצע יומי של 133,043 מיליוני ש"ח בחודש דצמבר 2017 (עודפי הנזילות במערכת זה"ב בחודש דצמבר 2017 גבוהים בכ-17% בהשוואה לחודש דצמבר 2016). עיקר השינוי נובע מעלייה בחשבון ICL מוניטרית, בעקבות ספיגת שקלים במקביל לרכישת מט"ח (עלייה של כ-22% בין שתי השנים). עלייה נוספת מיוחסת לעלייה (כ-8%) בעו"ש של הבנקים, משום שהציבור מפקיד פחות כספים בפקידונות. רמת הריכוזיות במערכת זה"ב¹⁶, במונחי ערך התנועות, עמדה על כ-83% בשנת 2017 ועל כ-81% ב-2016. זמינותה של מערכת זה"ב¹⁷ נשמרה ברמה גבוהה מאז תחילת פעילותה בשנת 2007 – רמה המעידה על יציבות ועל יכולת לקיים המשכיות עסקית. בשנת 2017 זמינות¹⁸ המערכת הייתה מלאה – 100% – וזה לזמינות ב-2016 ולשיעורים המקובלים בעולם במערכות RTGS.

בהמשך לאמור בסעיף 1.2 לעיל, לשם שיפור יעילותה של **מסלוקת הצ'קים** הושלם יישומו של חוק הסליקה האלקטרונית בנובמבר 2017, וכן הסליקה הידנית במסלוקת הנייר הפכה לסליקה אלקטרונית, משום שהסליקה הידנית טומנת בחובה סיכונים גבוהים. מרבית סכומי החיובים במושב הסליקה הידנית נבעו מסליקת הכספים של הנפקת ניירות ערך קונצרניים ואג"ח קונצרניות. במהלך שנת 2016 הוחלט על פתרון להפיכת הסליקה של הנפקת ניירות ערך קונצרניים מסליקה ידנית לסליקה במערכת זה"ב, והחל מ-1 בינואר 2017 הסליקה מבוצעת במערכת זה"ב בלבד.

בנק ישראל המשיך לעקוב אחר הסיכונים במערכות התשלומים ולבחון דרכים לחיזוקן של המערכות שהוכרוזו על ידו כמערכות מבוקרות או מבוקרות מיועדות. הבנק מפקח על מערכת זה"ב ועל מערכת ה-CLS¹⁹ (Continuous Linked Settlement), שהוכרוזו כמערכות מבוקרות מיועדות ב-2008. כן מפקח הבנק על המערכת 'זיכויים', חיובים והעברות תשלומים – המופעלת בידי חברת מס"ב, ועל מערכות 'שירותים בכרטיסי חיוב' ו'מכשירי בנק אוטומטיים' – המופעלות בידי חברת שב"א, אשר מספקות, בין היתר, שירותים קמעוניים חיוניים לציבור הרחב²⁰.

2.1 מערכת זה"ב

בשנת 2017 נסלקו במערכת זה"ב כ-1,005 אלף תנועות בסכום כולל של כ-148,000 מיליארדי ש"ח; זאת לעומת כ-868 אלף תנועות בסכום כולל של כ-116,000 מיליארדי ש"ח בשנת 2016 – גידול של 16% במספר התנועות ושל 27% בסכומן. העלייה הכמותית מיוחסת בעיקרה לתנועות לקוחות, שמספרן גדל בכ-137 אלף – 19%.

¹⁵ ללא התנועות המגיעות ממחלקות בנק ישראל למערכת זה"ב.

¹⁶ נתח השוק של חמשת המוסדות הפעילים ביותר.

¹⁷ את רמת הזמינות אומדים לפי מספר השעות שבהן המערכת הייתה זמינה מתוך סך שעות פעילותה בשנה הנבדקת.

¹⁸ זמינות בהתייחס לפעילות מערכת הסליקה עצמה, ללא צד התקשורת.

¹⁹ במסגרת קבוצת פיקוח בין-לאומית ברשות הבנק המרכזי הפדרלי של ארה"ב.

²⁰ ביולי 2013 הן הוכרוזו על ידי בנק ישראל כמערכות מבוקרות לפי חוק מערכות התשלומים.

לוח 1

הפעילות במערכת זה"ב לפי רכיבים, 2008 עד 2017

שנה	ללא CLS	CLS בלבד	המסלקות בנק ישראל סה"כ	הסכומים (מיליארדי ש"ח)	בין-בנקאית ¹ סה"כ	התנועות (יחידות)
2008	5,894	508	7,506	6,402	21,874	185,584
2009	3,809	933	4,831	4,742	62,304	156,430
2010	4,575	1,097	4,294	5,672	75,784	217,872
2011	5,897	1,408	4,066	7,305	88,944	305,138
2012	5,109	1,606	3,515	6,715	79,867	355,821
2013	3,746	1,145	3,069	4,890	71,682	406,627
2014	3,675	1,119	3,012	4,794	79,333	471,592
2015	3,745	1,037	2,870	4,782	96,431	562,205
2016	3,615	1,006	2,835	4,621	116,375	826,565
2017	3,597	955	2,935	4,552	147,947	965,742
השינוי השנתי (אחוזים)	-0.49	-5.09	3.51	-1.49	27.13	16.84
השינוי השנתי (אחוזים)	16.84	-6.57	-0.79	16.47	15.96	0.87

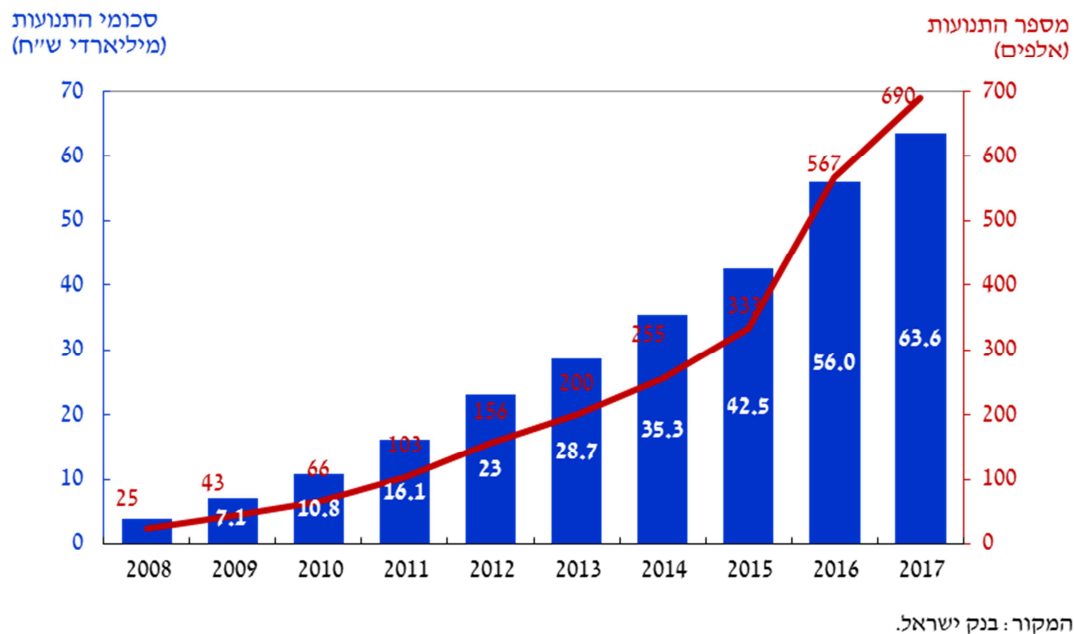
¹ הפעילות של מטבע השקל ב-CLS החלה ביום 26 במאי 2008.

המקור: בנק ישראל.

מלוח 1 עולה כי מספר התנועות הבין-בנקאיות בשנת 2017 גדל בשיעור של 16.47% בהשוואה לשנת 2016, ואילו הסכומים פחתו בכ-1.5%. משמע שהתבצעו במערכת יותר תנועות בסכומים קטנים. שינויים אלו מעידים שהמערכת מתחילה להיות נפוצה יותר לשימוש גם בקרב משקי בית ועסקים קטנים ובינוניים (כפי שניתן לראות מאיור 1 ומלוח 2 להלן), כתוצאה מהפחתת העמלות בסכומים שמתחת ל-1 מיליון ש"ח.

הספר האדום לשנים 2016-2017
בנק ישראל – מערכות התשלומים והסליקה

איור 1
פעילות הלקוחות בזה"ב: תנועות שסכומן מגיע עד מיליון ש"ח, 2008 עד 2017

לוח 2
תנועות הלקוחות¹ במערכת זה"ב

2017				2016				2015				
רבעון ראשון	רבעון שני	רבעון שלישי	רבעון רביעי	רבעון ראשון	רבעון שני	רבעון שלישי	רבעון רביעי	רבעון ראשון	רבעון שני	רבעון שלישי	רבעון רביעי	
115,663	107,247	100,784	100,098	87,621	90,237	81,548	79,053	47,324	41,236	37,604	33,318	עד 50 אלף
25,241	24,051	22,778	22,981	20,404	21,414	19,811	19,432	16,451	14,802	13,714	12,741	מ-50 אלף עד 100 אלף
36,410	35,068	33,734	34,287	29,855	31,324	28,665	28,339	25,039	23,193	22,560	21,318	מ-100 אלף עד חצי מיליון
8,146	7,923	7,971	8,114	7,303	7,773	7,439	7,078	6,320	5,798	5,820	5,495	מחצי מיליון עד מיליון
35,817	35,334	34,478	35,459	31,894	33,819	32,506	32,035	31,810	30,299	31,183	30,806	ממיליון עד 10 מיליונים
8,094	7,965	7,996	8,621	7,746	7,722	7,683	8,088	7,930	7,492	7,904	8,209	מעל 10 מיליונים
229,371	217,588	207,741	209,560	184,823	192,289	177,652	174,025	134,874	122,820	118,785	111,887	סך תנועות הלקוחות
222,191	210,854	201,055	202,988	179,113	186,867	172,187	168,483	130,689	119,043	115,034	108,357	לקוחות בישראל
7,180	6,734	6,686	6,572	5,710	5,422	5,465	5,542	4,185	3,777	3,751	3,530	לקוחות מחו"ל
229,371	217,588	207,741	209,560	184,823	192,289	177,652	174,025	134,874	122,820	118,785	111,887	סך תנועות הלקוחות

¹ פילוח התנועות מנשה בהתאם לסכומן בש"ח.
המקור: בנק ישראל.

סך הפעילות הכספית של המסלקות בזה"ב²¹ – דהיינו מסלקות הבורסה לניירות ערך, מסלקת הנייר (הצ'קים) ומס"ב – עלה השנה בכ-3.5%. במסלקות הבורסה נרשמה השנה עלייה של כ-3.5% בסכומים²² הנסלקים בזה"ב. זו נובעת בעיקרה מעלייה של 7.5% ברמת הביטחונות שהמשתתפים במערכת זה"ב מחזיקים בחשבון בנק ישראל בבורסה. בניכוי הפעילות בגין הביטחונות עלו סכומי הפעילות במסלקות הבורסה ב-2017 ב-4.8%. סך הפעילות הכספית של מסלקת הצ'קים במערכת זה"ב

²¹ המערכות מתוארות בהרחבה בפרק ד': 'מערכות התשלומים והסליקה'.

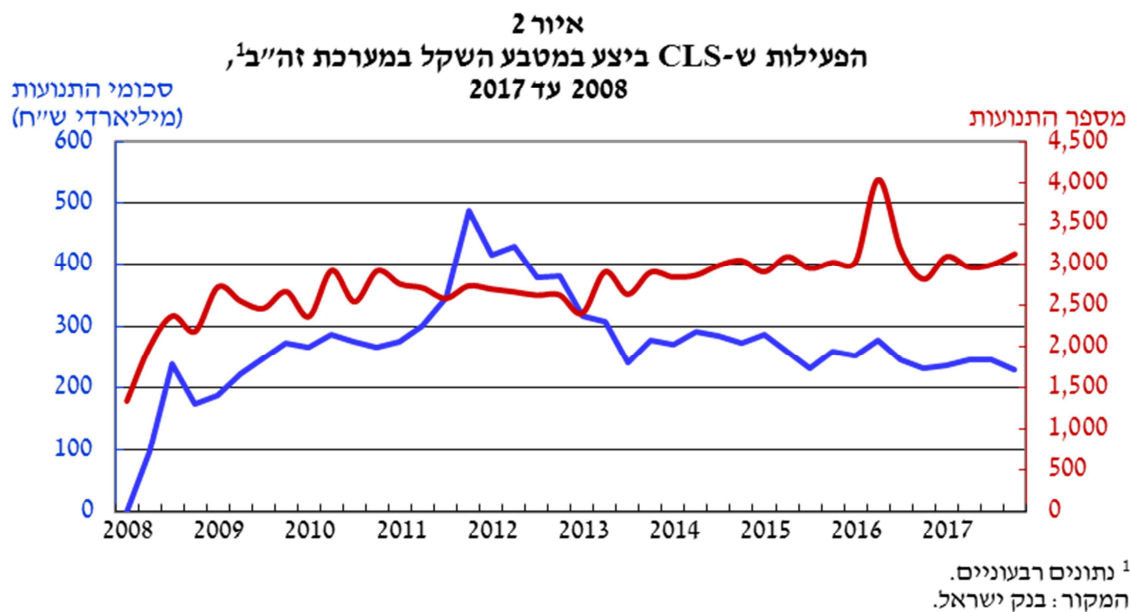
²² כולל הסכומים שהועברו על ידי מסלקות הבורסה לחשבונות האשראי התוך-יומי של הבנקים במערכת זה"ב.

ירד בין השנים 2016 ו-2017 בשיעור של כ-9.3%. סך הפעילות הכספית של מס"ב במערכת זה"ב גדל בכ-7.7%.

בינואר 2015 פורסם תיקון לכללי הבנקאות (שירות ללקוח) (עמלות) התשס"ח-2008, הקובע כי סכום העמלה שהבנק רשאי לגבות על העברת סכומים של עד 1 מיליון ש"ח באמצעות מערכת זה"ב לא יעלה על מחיר עמלת פעולה אחת על ידי פקיד (כלומר על כ-6 ש"ח)²³. התיקון נכנס לתוקף ב-1 בפברואר 2015. ניכר כי מהלך זה של הפחתת העמלה בגין שירות זה הנגיש את מערכת זה"ב לציבור הרחב לביצוע פעולות שבהן יש חשיבות למיידיות ולסופיות, גם כאשר מדובר בסכומים נמוכים.

2.2 בנק CLS

בנק CLS מפעיל את מערכת הסליקה הכספית הרב-מטבעית הגדולה ביותר, וזאת כדי לצמצם את סיכון הסליקה בעסקות המרה של מט"ח. הבנק מספק שירותי סליקה ב-18 מטבעות²⁴ לרבות השקל ומבצע את עיקר הפעילות של המרות ש"ח כנגד מטבעות זרים בישראל. בשנת 2017 הסתכמו עסקות ההמרה השקליות (עסקאות שמטבע השקל הוא צד בהן) שבוצעו בבנק CLS בכ-955 מיליארדי ש"ח – ירידה של כ-5% ביחס לשנה הקודמת. מספר הפעולות שנשלחו ב-CLS עלה השנה בכ-3.8% (איור 2).

2.3 מסלוקת הבנקים

2.3.1 מסלוקת הנייר

במהלך 2017 כלל הפעילות של הסליקה הידנית עבר לסליקה אלקטרונית בזה"ב או במס"ב. על כן נשלקים במסלוקת הנייר, מיוני 2017, צ'קים ושוברי גבייה. בשנת 2017 עמד סך הפעילות בה על כ-886

²³ ההוראה חלה על לקוחות (יחידים ועסקים קטנים) כהגדרתם בסעיף 9טו(ו) לחוק הבנקאות (שירות ללקוח), התשמ"א-1981.

²⁴ פזו מקסיקני, דולר קנדי, פאונד בריטי, שקל ישראלי, ין יפני, וואן קוריאני, קורונה דנית, אירו, דולר אמריקאי, דולר סינגפורי, קורונה נורבגית, דולר אוסטרלי, דולר ניו-זילנדי, רואנד דרום אפריקאי, קורונה שבדית, פרנק שוויצרי, פורנט הונגרי, דולר הונג-קונגי.

הספר האדום לשנים 2016-2017
בנק ישראל – מערכות התשלומים והסליקה

מיליארדי ש"ח, לעומת 945 מיליארדים בשנת 2016, ירידה של כ-6%. מספר התנועות ירד מכ-110 אלף לכ-104 אלף – ירידה של כ-5%.

לוח 3

מסלקת הנייר לפי רכיבים, 2007 עד 2017

ממסרים ידניים		צ'קים		סה"כ			
חיובים	זיכויים	סה"כ	הצגות ¹	החזרות	סה"כ	במסלקת הנייר	
הסכומים (מיליארדי ש"ח)							
2007	55	51	106	749	24	773	879
2008	21	5	26	776	24	800	826
2009	29	9	38	727	22	749	787
2010	39	12	51	784	23	807	858
2011	29	1	30	822	24	846	877
2012	27	0.5	28	835	25	860	888
2013	31	0.8	32	876	26	902	934
2014	34	0.5	34	881	26	907	941
2015	49	0.5	50	910	27	936	986
2016	57	0.4	57	858	30	888	945
2017 ²	1	0.2	1	854	31	885	886
השינוי השנתי (אחוזים)							
	-98.08	-52.12	-97.73	-0.50	3.08	-0.37	-6.25
התנועות (אלפים)							
2007 ²	252	233	485	131,739	3,609	151,762	151,762
2008	252	233	485	131,739	3,609	135,348	135,833
2009	229	270	499	121,258	3,249	124,507	125,006
2010	190	241	431	121,645	2,963	124,608	125,039
2011	180	37	217	120,583	2,883	123,466	123,683
2012	193	57	250	119,094	2,804	121,898	122,148
2013	169	20	189	117,720	2,647	120,366	120,555
2014	161	16	176	115,148	2,499	117,647	117,823
2015	205	18	223	112,594	2,441	115,036	115,258
2016	201	14	215	106,828	2,562	109,390	109,605
2017 ²	72	6	79	101,605	2,583	104,188	104,267
השינוי השנתי (אחוזים)							
	-64.00	-54.64	-63.37	-4.89	0.81	-4.76	-4.87

¹ כולל הצגות אלקטרוניות של שוברי גבייה.

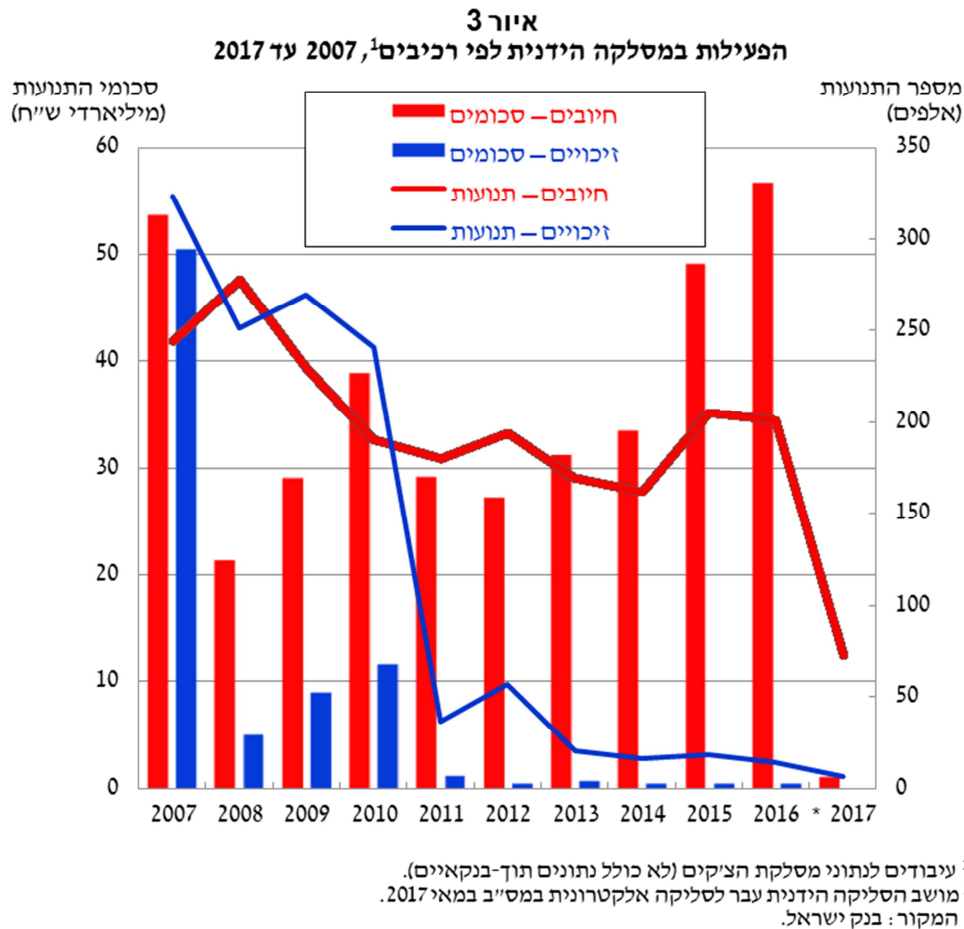
² עד שנת 2007 לא נאספו נתונים על מספר הממסרים הידניים; במאי 2017 מושב הסליקה הידנית עבר לסליקה אלקטרונית במס"ב.

המקור: מסלקת הצ'קים.

סכומי הממסרים הידניים ירדו השנה בשיעור של כ-63%, וזאת לאחר הפיכת הסליקה הידנית לסליקה אלקטרונית בזה"ב, כאמור לעיל. למעלה מ-90% מסכומי החיובים הידניים נבעו מסליקת הכספים של הנפקת ניירות ערך קונצרניים, ואלו עברו כבר ב-1 בינואר 2017 מסליקה ידנית לסליקה אלקטרונית במערכת זה"ב. בנק ישראל, בשיתוף הרשות לניירות ערך, החליט להכניס בתהליך שינוי כדי למזער את הסיכונים, משום שתהליך ההנפקה של ניירות ערך היה כרוך בסיכון נזילותי ותפעולי למערכות ולגורמים השונים, וכן היה תלוי בעבודה ידנית של אותם הגורמים – הבורסה לניירות ערך, חברי

הספר האדום לשנים 2016-2017
בנק ישראל – מערכות התשלומים והסליקה

הבורסה, חתמים, רכזי הנפקה, מסלוקת הצ'קים, החברה לרישומים, הרשות לניירות ערך, הגופים המוסדיים והציבור הרחב. הסכום שעבר מסליקה ידנית במסלוקת הצ'קים לסליקה בטוחה בזה"ב בגין הנפקות ניירות ערך קונצרניים (העברות בין לקוחות הבנקים) הגיע בשנת 2017 ל-71.5 מיליארדי ש"ח.

2.3.2 מס"ב

במס"ב מתבצעים זיכויים וחיובים אלקטרוניים²⁵. מלוח 4 עולה כי רכיב הזיכויים מגיע לכ-82% מסך התשלומים הנסלקים במס"ב. גידול הפעילות במס"ב נבע מרכיב הזיכויים ומרכיב החיובים גם יחד: הן סכומי החיובים והן סכומי הזיכויים גדלו בשנה הנסקרת בשיעור של כ-9.8% (בשנה הקודמת גדלו סכומי הזיכויים בשיעור של 8%, וסכומי החיובים גדלו בשיעור של כ-11%).

במס"ב פועלים 29,380 ארגונים, בתוכם תאגידים בנקאיים, בנק הדואר, משרדי הממשלה ומוסדות ציבור, וכן ארגוני סליקה אחרים דוגמת חברות כרטיסי האשראי. כל המשתתפים במס"ב הם משתתפים ישירים, כלומר מייצגים את עצמם²⁶.

²⁵ זיכויים אלקטרוניים מתבצעים גם במערכת זה"ב.

²⁶ למעט הבנקים הפלשתינאים, המיוצגים על ידי 2 בנקים ישראלים.

לוח 4

מס"ב לפי רכיבים, 2007 עד 2017

זיכויים	חייבים	החזרות זיכויים ¹	החזרות חייבים	סה"כ	
הסכומים (מיליארדי ש"ח)					
2007	5,940	235	-	3.9	6,179
2008	1,473	261	-	4.9	1,739
2009	1,503	271	-	5.5	1,779
2010	1,635	317	1.0	4.6	1,958
2011	1,752	342	1.0	4.7	2,100
2012	1,911	364	0.8	4.7	2,280
2013	1,998	392	0.9	4.6	2,395
2014	2,067	440	1.1	4.7	2,513
2015	2,169	465	1.3	4.6	2,640
2016	2,345	517	1.5	5.5	2,869
2017	2,573	568	1.6	6.1	3,149
השנתי השנתי (אחוזים)	9.74	9.82	11.11	11.31	9.76
התנועות (אלפים)					
2007	92,955	146,116	-	4,535	243,606
2008	96,316	152,892	-	5,003	254,211
2009	97,478	157,749	-	5,395	260,622
2010	103,326	168,186	104	4,926	276,541
2011	111,055	174,125	108	4,446	289,734
2012	119,100	180,180	109	4,295	303,684
2013	125,651	187,204	136	4,188	317,179
2014	130,976	190,645	162	4,221	326,003
2015	138,557	193,950	183	3,801	336,491
2016	150,822	200,092	217	4,043	355,173
2017	159,527	207,247	253	4,364	371,391
השנתי השנתי (אחוזים)	5.77	3.58	16.57	7.92	4.57

¹ החזרות הזיכויים החלו להיסלק במס"ב, במקום במסלוקת הנייר, בחודש דצמבר 2009.

המקור: מס"ב.

2.4 מסלוקות הבורסה

מסלוקות הבורסה לניירות ערך – מסלוקת ניירות הערך ומסלוקת המעו"ף – סולקות את תוצאות המסחר בבורסה. ניירות הערך נסלקים במסלוקות הבורסה מיד לאחר שהכספים נסלקו בין חברי הבורסה במערכת זה"ב (DVP).

בדומה לרוב הבורסות בעולם גם בבורסה המקומית גדל היקף המסחר בשוק המניות. מחזור המסחר היומי הממוצע במניות עלה בשנת 2017 לרמה של כ-1.4 מיליארדי ש"ח (עלייה של כ-10.6% לעומת השנה הקודמת). בשוק איגרות החוב הצטמצם השנה מחזור המסחר היומי הממוצע והגיע לכ-3.6 מיליארדי ש"ח (ירידה של כ-3.2% לעומת השנה הקודמת). לוח 5 להלן מראה כי מחזור המסחר השנתי

הספר האדום לשנים 2016-2017
בנק ישראל – מערכות התשלומים והסליקה

בניירות ערך בבורסה הסתכם ב-2017 בכ-1,288 מיליארדי ש"ח; זאת לעומת כ-1,317 מיליארדים בשנה הקודמת (ירידה של כ-2.2%).

לוח 5

מחזורי המסחר בניירות ערך, 2006 עד 2017

שנה	מניות ובני המרה	ממשלתיות		איגרות חוב		מלווה קצר מועד	סה"כ
		ממשלתיות	אחרות	סה"כ	סה"כ		
הסכומים (מיליארדי ש"ח)							
2006	360	356	68	424	198	982	
2007	506	636	165	801	207	1,514	
2008	481	761	224	985	192	1,658	
2009	423	789	223	1,012	160	1,595	
2010	498	579	218	797	291	1,586	
2011	422	703	217	920	287	1,629	
2012	264	748	247	995	155	1,414	
2013	286	810	249	1,059	141	1,486	
2014	297	774	249	1,023	157	1,477	
2015	355	751	255	1,006	125	1,485	
2016	311	670	252	922	85	1,317	
2017	344	641	250	892	52	1,288	
השינוי השנתי (אחוזים)							
	10.61	-4.27	-0.52	-3.24	-37.99	-2.20	

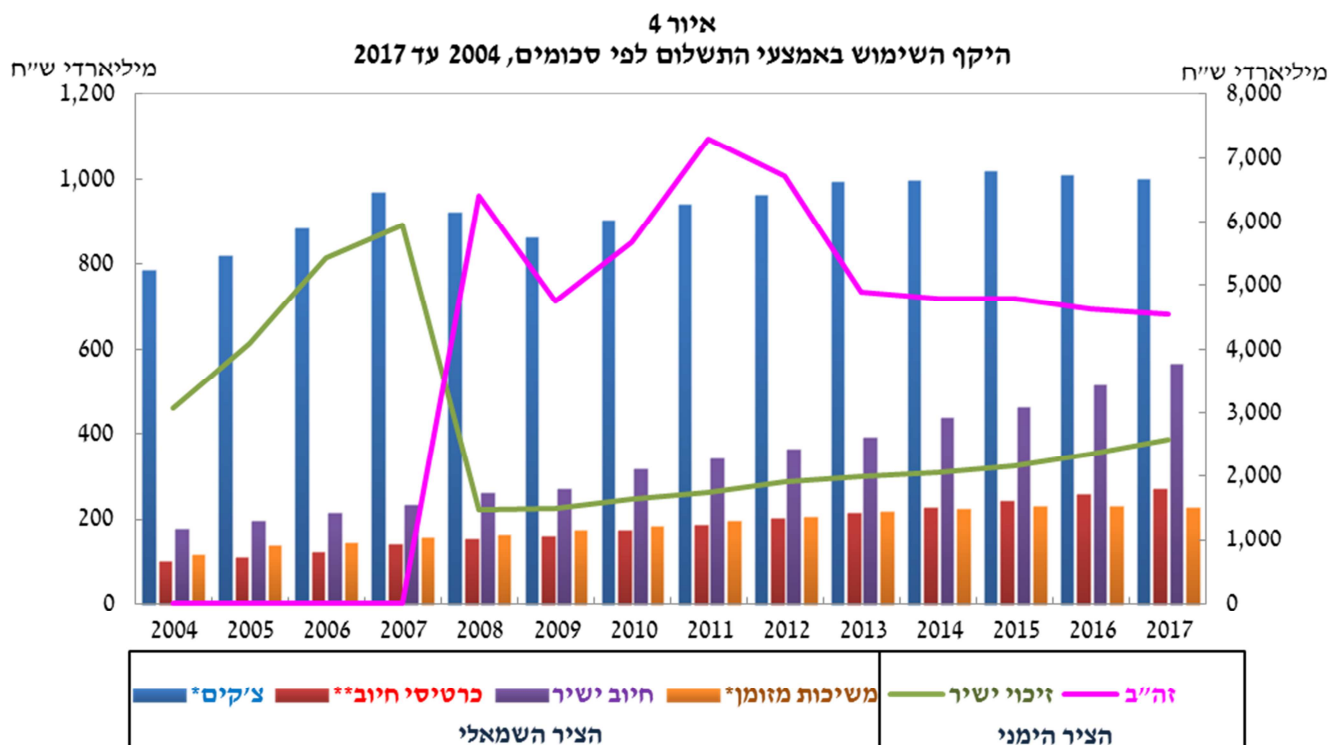
המקור: הבורסה לניירות ערך.

פרק ב – אמצעי התשלום לשימוש הציבור

עם אמצעי התשלום העיקריים הזמינים לציבור הרחב בישראל נמנים כסף מזומן, תשלומים מבוססי נייר (צ'קים ושוברים), חיוב ישיר (במס"ב), זיכוי ישיר (בזה"ב ובמס"ב) וכרטיסי חיוב.

כאשר צדדים בעסקה בוחרים באמצעי תשלום הם מבטאים הסכמה להשתמש בו. כדי לבחור אמצעי תשלום הצדדים מביאים בחשבון בעיקר את התכונות הבאות: נוחות – באיזו מידה נוח למחויב ולמוטב להשתמש באמצעי; זמינות – באילו תנאים ומתי יהיה התקבול/התשלום נגיש (המוטב מעוניין לדעת מתי יהיה ההון זמין לשימוש); ביטחון – באיזו מידה אפשר לאמת את נתוניו של המחויב או המוטב ולהבטיח את קבלת התשלום, לשמור על סודיות, לסמוך על האמצעי (עד כמה הוא אמין), ולהוכיח כי התשלום בוצע; עלות – אילו עמלות נגבות מהמוטב ו/או מהמחויב ומהן עלויות הנזילות.

איור 4 מראה כיצד התפתח בשנים האחרונות השימוש באמצעי התשלום הנפוצים בישראל לפי הסכומים ששילמו באמצעותם. האיור מגלה כי ערך הזיכויים הישירים ירד מרגע שמערכת זה"ב נכנסה לשימוש (בסוף 2007), וכן כי השימוש בכרטיסי חיוב עלה בהדרגה בין 2004 ל-2017 (עלייה של כ-170% מכ-100 מיליארד ש"ח בשנה לכ-272 מיליארד; ועלייה של כ-190% מכ-442 מיליון תנועות בשנה לכ-1,289 מיליון). כן ניתן לזהות כי השימוש בצ'קים רווח בישראל, וסכומם השנתי עומד על כ-1,000 מיליארד ש"ח בשנה. (פירוט נוסף מובא בסעיף 1.2 בהמשך הפרק).

המקור: בנק ישראל.
* נתוני משיכות המזומן ונתוני הצ'קים לשנת 2017 - הערכה שנתיית על-בסיס ינואר עד אוקטובר 2017.
** נתוני כרטיסי החיוב לשנת 2017 - הערכה שנתיית על-בסיס ינואר עד ספטמבר 2017.

1. אמצעי תשלום מבוססי נייר

אמצעי תשלום מבוססי הנייר כוללים כסף מזומן, צ'קים ושוברים ממוגנטים.

1.1 מזומן

שטרות כסף ומטבעות הם אמצעי התשלום הנזיל ביותר. בנק ישראל מנפיק שטרות בערכים 20, 50, 100 ו-200 ש"ח ומעות בערכים 1/2, 1, 2, 5 ו-10 ש"ח ו-10 אגורות.

סך כל השטרות והמעות במחזור גדל ב-2017, על רקע התרחבות הפעילות הכלכלית והריבית הנמוכה השוררת בשנים האחרונות: בסוף 2017 הסתכם מחזור המטבע בכ-82.2 מיליארדי ש"ח, לעומת כ-76 מיליארדים בסוף 2016 (גידול של 8.2%, לעומת לגידול של 3.4% אשתקד)²⁷. השימוש באמצעים למשיכת מזומנים המשיך במגמת גידול, וכמו כן גדל מספרן של אפשרויות המשיכה: מספרם של מכשירי הבנק האוטומטיים המאפשרים למשוך מזומן²⁸ גדל בין 2016 ל-2017 בכ-14.9%. מעבר לכך נוספו חלופות למשיכת מזומנים ברשתות שיוק, באתרים ציבוריים ובחנויות הפזורות בתחנות הדלק ברחבי הארץ²⁹.

מספרן של משיכות המזומן בשנים האחרונות יציב, כ-130 מיליון משיכות בשנה במהלך השנים 2009 עד 2016, ובשנת 2017 הייתה ירידה קלה לכ-125.5 מיליון משיכות (ירידה של כ-2%). סכום המשיכות השנתי ירד ב-1% (ירידה של 2.3 מיליארד ש"ח) בין השנים 2016 ו-2017, וב-4 השנים האחרונות הוא מאופיין ביציבות יחסית – 230 מיליארד ש"ח בקירוב.

המקור: בנק ישראל – הפיקוח על הבנקים.
 * נתוני משיכות המזומן לשנת 2017 הם הערכה על בסיס ינואר עד אוקטובר.

²⁷ ערך המחזור כולל, מלבד המזומנים המוחזקים בידי הציבור, גם מזומנים המוחזקים על-ידי התאגידים הבנקאיים בכספות. כן נכללים במחזור המזומנים שבידי תושבי חוץ (תופעה זו אופיינית יותר לגוש האירו וארה"ב, משום שמטבעותיהם משמשים גם מחוץ לגבולות מדינתם).

²⁸ מכשירים תוך הבנקאיים וחוץ בנקאיים, ללא מסופים למשיכת מזומן על בסיס כרטיס אשראי.

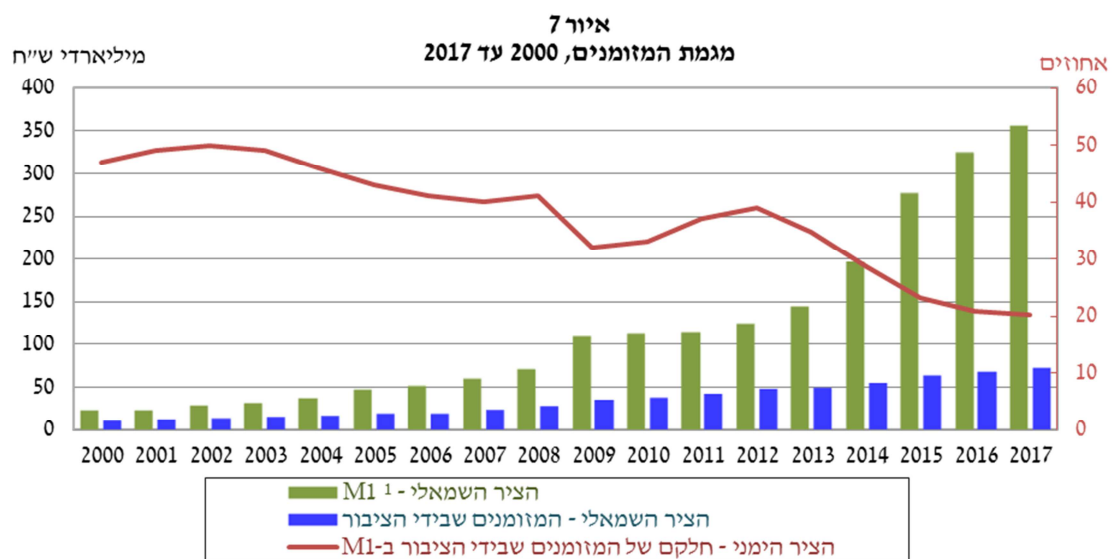
²⁹ משיכות מזומן מקופאי – מסופים למשיכת מזומן על בסיס כרטיס אשראי.

הספר האדום לשנים 2016-2017
בנק ישראל – מערכות התשלומים והסליקה

סכום המשיכה הממוצע ממכשירי הבנק האוטומטיים המשיך במגמת הגידול: בין 2016 ל-2017 הוא עלה ב-5.2% והגיע לכ-900 ש"ח. (הגידול השנתי הממוצע מאז שנת 2010 הוא כ-53.6%).

אף שסכום המזומנים שבידי הציבור עולה בהתמדה (מ-25 מיליארדי ש"ח ב-2007 עד 72 מיליארדים ב-2017), שיעור המזומנים שבידי הציבור בכלל הכסף הולך ויורד, בעיקר משום שחשבונות העו"ש גדלו משמעותית, על רקע הריבית הנמוכה.

¹ המזומנים שבידי הציבור ופיקדונות העו"ש של הציבור בבנקים, ללא היתרות המופקדות בבנק ישראל וללא היתרות השמורות בכספות הבנקים.
 המקור: בנק ישראל.

1.2 צ'קים

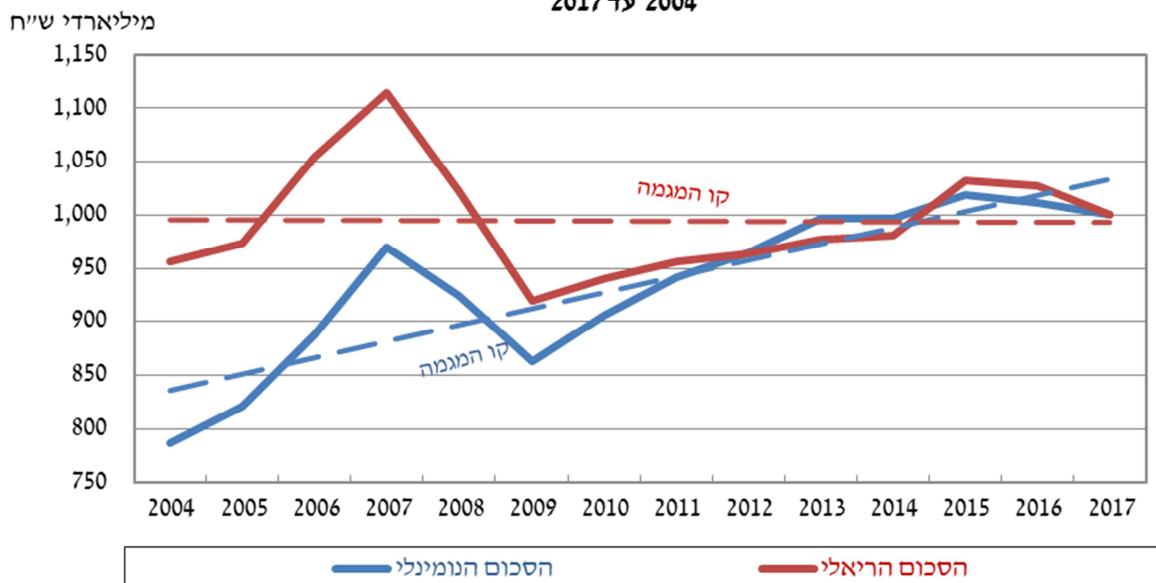
הצ'קים מקובלים ונפוצים בישראל, ומבחינה מספרית שיעורם כ-50% מהוראות התשלום הנשלקות במערכות התשלומים הבין-בנקאיות.³⁰

לצ'קים שימושים רבים ומגוונים, ביניהם תשלומים למוטבים פרטיים (לנותני שירותים, למוסדות חינוך, שכר דירה, מתנות וכו'); תשלומים למוטבים עסקיים, ותשלומים לגופים ציבוריים (רשות המסים, מוסדות חינוך, קופות גמל ופנסיה).

על פי הנתונים על כלל הצ'קים בישראל (תוך-בנקאיים ובין-בנקאיים³¹) השימוש באמצעי תשלום זה פחת בין 2016 ל-2017 בשיעור של כ-3.7% והגיע ל-128 מיליוני צ'קים, וסכומם המצטבר של הצ'קים ירד בשיעור של 1%. החל מ-2008 מספר הצ'קים פוחת בהדרגה, ועד 2017 הסתכמה הירידה ב-20%. להצטמצמות השימוש בצ'קים שתי סיבות עיקריות: ראשית, הציבור הרחב את השימוש באמצעי תשלום אלקטרוניים, בעיקר כרטיסי חיוב והעברות אלקטרוניות; שנית, חלק מבתי העסק אינם מכבדים צ'קים בשל הסיכונים והעלויות הכרוכים בקבלתם.

לעומת זאת עלו סכומי הצ'קים בתקופה זו בכ-8.3% במונחים נומינליים – מ-924 מיליארדי ש"ח ב-2008 לכ-1,000 מיליארדים ב-2017.³² גם שוויו הממוצע של צ'ק עלה – מ-5,799 ש"ח ב-2008 ל-7,842 ש"ח ב-2017, עלייה של כ-35.2%. מכאן שהמגזר העסקי בישראל עושה בצ'קים שימוש נרחב כאמצעי לתשלומים בסכומים גבוהים, בין היתר לביצוע עסקאות ולתשלומי מס.

איור 8
סכום הצ'קים שנמשכו: השינויים הריאלי והנומינלי, 2004 עד 2017

המקור: בנק ישראל.

³⁰ הוראות התשלום הנשלקות בזה"ב (בין-בנקאי), במס"ב (זיכויים) ובמסלקת הנייר.

³¹ להבדיל מסכומי הנטו הנשלקים במסלקת הנייר, משום שאלה כוללים רק צ'קים בין-בנקאיים. ראו פרק א' – סעיף 2.3.1 ולוח 3.

³² הערכה שנתית על בסיס עשרת החודשים הראשונים של השנה.

מספר הצ'קים החוזרים, חוץ בנקאיים ותוך-בנקאיים, עלה ב-2017 ב-9.5% (עליה בשעור של 8% מסיבות נזילות ו-10.5% מסיבות טכניות), וסכומם עלה ב-6.6%³³ (עליה בשעור של 3% מסיבות נזילות ו-7.5% מסיבות טכניות). שיעור הצ'קים החוזרים עומד על 2.7% ממספרם (2.3% בשנת 2016) ועל כ-3.7% מן הסכומים (3.4% בשנת 2016)³⁴. עיקר העלייה בצ'קים החוזרים מקורה בצ'קים שחזרו מסיבות טכניות (חתימה חסרה, תארי שגוי, חוסר התאמה בין מילים לספרות וכיו"ב): כמות הצ'קים החוזרים מסיבת נזילות מתוך כלל הצ'קים הינו כ-0.9% בשנת 2016 ו-1% בשנת 2017; ושיעור מספר ההחזרות מסיבות טכניות הינו כ-1.4% בשנת 2016 ו-1.6% בשנת 2017. סכום הצ'קים החוזרים מסיבת נזילות מתוך סכומם של כלל הצ'קים (תוך בנקאיים וחוץ בנקאיים) הינו יציב ועומד בשנים 2016 ו-2017 על כ-0.8%. שיעור סכום הצ'קים החוזרים מסיבות טכניות עומד על כ-2.7% בשנת 2016 וכ-3% בשנת 2017.

כשמפקידים צ'ק בבנק מסחרי עד סוף יום העסקים (18:30), חשבון המפקיד מזוכה בו-ביום (יום T). זהו זיכוי על תנאי, שכן על פי כללי המסלקה הבנק המחויב רשאי להחזיר את הצ'ק ביום שלמחרת יום הצגתו. מנקודת מבטו של הלקוח הזיכוי ייחשב לארעי, והוא יהפוך לסופי בחלוף עוד שלושה ימי עסקים בנקאיים מיום הסליקה – אלא אם כן במהלכם ביטל הבנק את הזיכוי הארעי, משום שהבנק הנמשך סירב לכבד את הצ'ק³⁵.

בישראל ניתן להסב צ'ק³⁶. באוקטובר 2011 נכנס לתוקף תיקון בחוק הבנקאות (שירות ללקוח)³⁷, הקובע כי על הבנקים להנפיק כברירת מחדל צ'קים שהעברתם הוגבלה ("למוטב בלבד"), אלא אם כן הלקוח ביקש אחרת. ביסוד התיקון ניצבת ההנחה שהדבר יצמצם את מספר הצ'קים המוסבים במערכת, אך לא ימנע את ההסבות לחלוטין.

בישראל נעשה שימוש נרחב יחסית בצ'קים דחויים, הן במגזר העסקי והן בקרב משקי הבית. לקוחות הבנקים משתמשים בהם כדי לתת ביטחונות כנגד האשראי הנחוץ להם לשם פעילותם העסקית, לשלם מסים תקופתיים, ולפרוס תשלומים לספקים. השימוש בצ'קים דחויים הניע מוטבים לפנות לניכיון צ'קים, שירות שמאפשר לקבל תמורה כספית מיידיית של צ'ק בעל תאריך פירעון עתידי. זוהי למעשה שיטת מימון שבה המוטבים מקבלים את שווי הכספי של הצ'ק תמורת עמלת ניכיון. בישראל עוסקים בניכיון צ'קים נותני שירותי המטבע, וגופים אלה כפופים לאסדרת נותני שירותים פיננסיים באמצעות פיקוח רשות שוק ההון במשרד האוצר. במאגר "נותני שירותי מטבע" רשומים 1,244 תאגידים וגופים פרטיים³⁸.

כאמור בסעיף 1.2 לפרק א', בנובמבר 2017 הושלם היישום של חוק הסליקה האלקטרונית, המאפשר המרה של צ'ק מבוסס נייר לרשומה דיגיטלית, אשר תשמש ראיה משפטית, שאותה יהיה ניתן לשחזר בכל עת במקרה הצורך, בלי לשמור את הצ'ק הפיזי. תהליך הסליקה השתנה בעקבות יישומו של החוק, וכעת הצ'קים הפיזיים נעצרים בבנק שבו הם מוצגים לפירעון ומצולמים; תצלומי הצ'קים נשלחים לבנק הנמשך ללא צורך בהמשך שמירת הצ'קים הפיזיים. יישום החוק התבצע ב-2 שלבים עיקריים:

³³ לגבי שנת 2017 – הערכה על בסיס נתונים לעשרת החודשים הראשונים של השנה.

³⁴ כולל צ'קים תוך-בנקאיים (לוח יא-8, המפקח על הבנקים).

³⁵ הוראות הבנקאות (שירות ללקוח) (מועד זיכוי וחייב בשיקים), התשנ"ב-1992, סעיף 3(א).

³⁶ היסב של צ'ק – כאשר צד א' מוציא צ'ק שאינו מוגבל למוטב בלבד, מתאפשרת העברתו של הצ'ק מיד ליד (ממוטב למוטב) ע"י חתימתו של המוטב (מקבל הצ'ק) בגב הצ'ק בלי הגבלה.

³⁷ חוק הבנקאות (שירות ללקוח), התשמ"א-1981, סעיף ג.

³⁸ נכון לפברואר 2018.

בשלב הראשון, בנובמבר 2016, התאפשרה סליקה בין-בנקאית של צ'קים שהופקדו באמצעות הסלולר על ידי מרבית הבנקים³⁹; בנובמבר 2017 הושלם יישומו של החוק, והחל ממועד זה מתאפשרת סליקה בין-בנקאית של צ'קים שהופקדו באמצעות הסלולר על ידי כל הבנקים. תהליך זה מאפשר ללקוחות הבנקים להפקיד צ'קים ללא הגעה פיזית לסניפים, ולהגביר את השימוש בשירותים האלקטרוניים המתקדמים באמצעות האפליקציות הבנקאיות המוצעות להם⁴⁰.

2 אמצעי תשלום אלקטרוניים

2.1 תשלומים ישירים אלקטרוניים

תשלומים ישירים אלקטרוניים (חיובים וזיכויים ישירים) מתבצעים באמצעים אוטומטיים, ללא התערבות ידנית. שתי מערכות מבצעות תשלומים כאלה בישראל – זה"ב ומס"ב. מערכת זה"ב מבצעת זיכויים בלבד. (יוזם הוראה יכול לזכות את הצד השני ואינו יכול לחייבו). מס"ב לעומתה מבצעת גם חיובים.

2.1.1 זיכויים ישירים אלקטרוניים – מערכת זה"ב

מערכת זה"ב מאפשרת ליחידים ולגופים עסקיים לבצע העברות כספיות באופן מיידי, סופי ובטוח. מערכת זה"ב משמשת סולק סופי של כל מערכות התשלומים והסליקה בישראל. במערכת זה"ב פועלים כיום 20 משתתפים בסליקה (בנקים מסחריים, CLS, מסלקות הבורסה, בנק ישראל ובנק הדואר), ו-4 מסלקות (מסלקת מעו"ף, מסלקת הבורסה לני"ע, מס"ב ומסלקת הצ'קים).

זה"ב סולקת הוראות בזמן אמת, כלומר ללא השהיה בין ביצועה של הוראת התשלום לבין אישורה, והדבר מגן על מקבל התשלום מפני שורה של סיכונים. המשתמשים בזה"ב יודעים מייד עם ביצוע ההעברה כי התשלום שקיבלו סופי ואי-אפשר לבטלו, בניגוד לאמצעי תשלום אחרים.

אם לקוח פרטי מעוניין לשלם באמצעות מערכת זה"ב, עומדות בפניו כמה אפשרויות, בהתאם לבנק שבו הוא מנהל את החשבון: פנייה אישית לפקיד בסניף שבו הוא מחזיק חשבון בשקלים; העברת בקשה בכתב; העברה דרך אתר האינטרנט של הבנק⁴¹; ופנייה באמצעות מוקד טלפוני.

כדי להעביר תשלום במערכת זה"ב יש להצטייד מראש במספר הזה"ב (IBAN)⁴² של המוטב ובשמו באנגלית. ה-IBAN מהווה סטנדרט בינלאומי לזיהוי חשבונות בנק, מזהה חד-חד ערכי לחשבון הלקוח⁴³. את מספר הזה"ב יכולים לקוחות הבנקים לקבל במגוון דרכים פשוטות, וכל בנק מסחרי מספק את המספר לפחות באחד מאמצעים אלה: פקיד בסניף, אתר האינטרנט, השירות הטלפוני,

³⁹ הפקדה באמצעות הסלולר של צ'קים "למוטב בלבד" ועד סכום של 10,000 ₪ לצ'ק.

⁴⁰ הפקדת צ'קים בסלולר גם מפחיתה את עלויות הפקדת הצ'ק ללקוחות בשיעור של עד 75% (עלות הפקדת צ'ק בערוץ ישיר לעומת הפקדה צ'ק באמצעות פקיד).

⁴¹ לפרטיים, בהתאם לסכום המגבלה בהוראת ניהול בנקאי תקין 357, סעיף 25(ג), ס"ק (2). בקשות בסכומים גבוהים יותר יועברו לאישור פקיד. התקרה לתשלום בודד במגזר העסקי עומדת על 200,000 ש"ח.

⁴² מספר הזה"ב – IBAN – משמש מזהה חד-חד ערכי של חשבון הלקוח, והוא מורכב בין השאר ממספר הבנק, מספר הסניף ומספר החשבון.

⁴³ סמכות הרישום ל-IBAN מצויה בידי SWIFT החל משנת 2007. נכון לסוף 2017 – 82 מדינות רשומות ב-IBAN Registry.

מכשיר הבנק האוטומטי, והספח הנלווה לפנקס הצ'קים (מאז 2012). כן אפשר לקבל את המספר באמצעות סימולטור ה-IBAN באתר של בנק ישראל⁴⁴.

נכון לסוף 2017 נסלקות במערכת זה"ב כ-3,330 פעולות בממוצע ביום (דו-צדדיות ורב-צדדיות) בסכום מצטבר יומי של כ-490 מיליארד ש"ח בממוצע; זאת לעומת כ-1,700 פעולות ליום בשנת 2014 בממוצע בסכום מצטבר יומי של כ-263 מיליארד ש"ח בממוצע (לפני כניסתו לתוקף, בינואר 2015, של התיקון לכללי הבנקאות שתרם לעלייה בתנועות הלקוחות במערכת זה"ב ובמסגרתו נקבע כי סכום העמלה שהבנק רשאי לגבות מלקוחות פרטיים ומבתי עסק קטנים – בגין העברת סכומים של עד 1 מיליון ש"ח באמצעות מערכת זה"ב – לא יעלה על סכום עמלת פעולה אחת על ידי פקיד). עיקר העלייה של מספר התנועות מיוחס לתנועות לקוחות (עלייה של 115% ותוספת של כ-1,500 תנועות יומיות בממוצע). סכומן היומי הממוצע של תנועות הלקוחות עלה בין השנים 2014 ל-2017 בכ-11.5% ובכ-668 מיליון ש"ח.

2.1.2 זיכויים וחייבים ישירים אלקטרוניים – מס"ב

זיכויים ישירים – את הזיכויים הישירים מבצעות כאמור מערכות זה"ב ומס"ב, ויוזם אותם המחויב: הוא מורה לבנק לחייב את חשבונו ולזכות את המוטב. אם יש בחשבונו יתרה מספקת, הבנק מעביר את הוראת התשלום למסלקה (זה"ב או מס"ב), וזו סולקת את התשלום. אם התשלום נסלק בזה"ב, הזיכוי מידי וסופי, כלומר אי-אפשר להחזירו; ואם הוא נסלק במס"ב, הצד המזוכה יכול להחזיר את התשלום עד 3 ימי עסקים מיום הביצוע. את רוב הזיכויים הישירים (משכורות, תשלומי פנסיה ותשלומים אחרים) יוזמים באופן אלקטרוני, והדבר מפחית משמעותית את עלות הטיפול בכל הוראת תשלום – ללקוח, לבנק ולמסלקה.

בשנים האחרונות נרשם גידול מתמשך הן של מספר הזיכויים הישירים והן של סכומם: הסכומים עלו בכ-75% בין 2008 ל-2017 וב-9.7% בין 2016 ל-2017 (מ-2,345 מיליארדים ב-2016 ל-2,573 מיליארדים ב-2017); מספר התנועות עלה בכ-66% בין 2008 ל-2017 וב-5.8% בין 2016 ל-2017 (מכ-151 מיליון תנועות לכ-160 מיליון תנועות). סכומי הזיכויים ירדו משמעותית בין 2007 ל-2008 משום שבסוף 2007 נכנסה לשימוש מערכת זה"ב (כפי שמשקף מאיור 9).

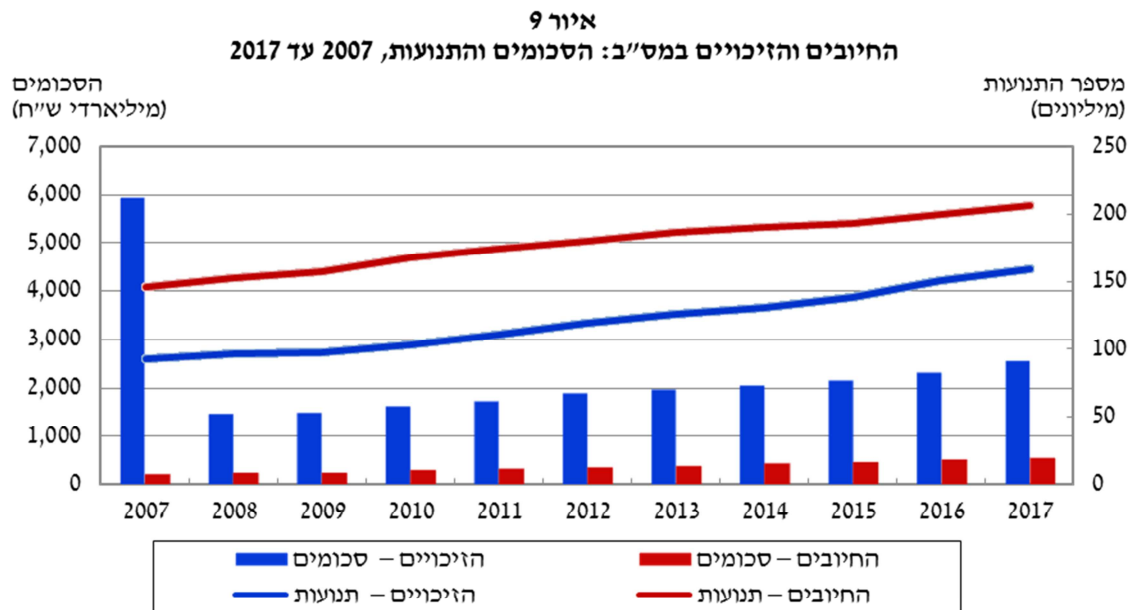
חייבים ישירים – את החייבים הישירים בישראל מבצעת רק מס"ב, ויוזם אותם המוטב, דרך הבנק המנהל את חשבונו. הבנק של המוטב גובה את הכספים מהבנק המנהל את חשבונו המחויב, בכפיפות לתנאים חוקיים שהמחויב הסכים להם. ביסוד החייבים הישירים עומדת ההתחייבות שהמחויב יוכל לבטל חיובים שגויים או בלתי חוקיים בתוך 3 ימי עסקים מיום ביצועם. החייבים הישירים בישראל עיקרם הרשאות לחיוב חשבון (הוראת קבע לגבי תשלומים לספקי שירותים – חשמל, מים, טלפון וכדומה): התשלום מתבצע באופן אוטומטי מדי חודש בחודשו, בערך שוטף.

בשנים האחרונות הלכו וגדלו הן מספר החייבים הישירים והן סכומם: הסכומים עלו בכ-118% בין 2008 (לאחר כניסתה של מערכת זה"ב) ל-2017 וב-9.8% בין 2016 ל-2017 (מ-517 מיליארדים ב-2016 ל-

⁴⁴ מחשבון ה-IBAN נמצא בקישור:

<http://www.boi.org.il/he/ConsumerInformation/ToolsAndCalculators/Pages/Iban.aspx>

568 מיליארדים ב-2017); מספר החיובים עלה בכ-36% בין 2008 ל-2017 וב-3.6% בין 2016 ל-2017 (מכ-200 מיליון תנועות לכ-207 מיליון תנועות).

המקור: מס"ב.

2.2 כרטיסי חיוב

בשוק כרטיסי החיוב משתתפים ארבעה גורמים עיקריים:

המנפיק (Issuer) – הגוף שמספק ללקוח את כרטיס החיוב על פי הסכם ביניהם⁴⁵, בדרך כלל בנק או חברה לכרטיסי אשראי. המנפיק מנהל אצלו את חשבונו של מחזיק הכרטיס, לרבות מסגרת האשראי, אם יש כזאת לבעל כרטיס.

הסולק (Acquirer) – הגורם המאפשר לבית העסק לכבד עסקאות בכרטיסי חיוב, מעביר למנפיק את הבקשה לאישור החיוב, ואם זו אושרה הוא מבטיח את התשלום לבית העסק.

מחזיק הכרטיס – המבצע עסקאות בבתי עסק באמצעות כרטיס חיוב.

בית העסק – מקבל את הכספים על פי המועדים שנקובים בהסכם בינו לבין הסולק.

בישראל ישנם מספר סוגים של כרטיסי חיוב:

כרטיס חיוב נדחה (Deferred Debit Card) – הכרטיס השכיח ביותר בישראל כיום. הלקוח רוכש באמצעותו סחורות ושירותים ומשלם עבורם אחת לחודש, לעתים בכמה תשלומים נדחים⁴⁶. בית העסק מקבל זיכוי, בהתאם להסכם הסליקה, והוא מממן את ימי האשראי שחולפים בין הזיכוי שלו לחיוב הלקוח. לכרטיס זה מקושרת מסגרת האשראי של הלקוח, והוא מאפשר לו למשוך מזומנים באמצעות מכשירים אוטומטיים – ו/או לשלם עבור סחורות ושירותים בבתי עסק – עד למסגרת האשראי שהקצה לו המנפיק.

⁴⁵ ההסכם מבוסס על סעיף 7 בחוק כרטיסי חיוב, התשמ"ו-1986.

⁴⁶ בכרטיסים בנקאיים החיוב משתקף בחשבון הלקוח.

כאשר הלקוח פורס את התשלום עבור עסקה, החיוב הנדחה כרוך באחד משני סוגים של אשראי: (א) אשראי על חשבון בית העסק – מעניק אותו בעל העסק לתקופה של כמה ימים עד כמה חודשים, ו-(ב) אשראי על חשבון הלקוח – מעניק אותו החברות לכרטיסי אשראי לתקופה של כמה חודשים, ולעתים ליותר משנה, באמצעות תכניות "קרדיט".

כרטיס החיוב הנדחה אינו תחליף מלא למזומן, משום שיש בו רכיב של מימון, ועל כן הינו נגיש רק לצרכנים שמנפיק הכרטיס קבע להם מסגרת אשראי.

כרטיס חיוב מיידי (Debit Card) – בכרטיס זה מחייבים ומזכים את חשבונותיהם של המחזיק (הקונה) והמוכר, בהתאמה, מייד עם ביצוע העסקה.⁴⁷ הכרטיס מספק את הנוחות הגלומה בכרטיס חיוב, ולצד זאת הוא מספק העברה (כמעט) מיידית של התשלום, בדומה למזומן, צ'ק (לא דחוי) והעברה בנקאית. עסקה בכרטיס חיוב מיידי עולה למנפיק פחות מעסקה בכרטיס חיוב נדחה, בלי קשר להיקף העסקה.⁴⁸ ללקוחות בישראל נקבעה, על פי הנחיות הפיקוח על הבנקים, עמלת כרטיס מופחתת עבור כרטיס החיוב המיידי: ללקוחות המחזיקים, במקביל להחזקתם בכרטיס חיוב מיידי, גם בכרטיס חיוב נדחה או בכרטיס אשראי – בשלוש השנים הראשונות לא תיגבה על כרטיס זה כל עמלה. (זאת כדי לעודד החזקתו של כרטיס החיוב המיידי). בנוסף, הנחיות הפיקוח על הבנקים קובעות כי העמלות שייגבו בגין כרטיסי חיוב מיידי יהיו נמוכות מהעמלות בגין כרטיסי חיוב נדחים או כרטיסי אשראי. ביצוע עסקאות בכרטיס חיוב מיידי מקובל בעולם, אך בישראל הכרטיסים נפוצים פחות.

כרטיס אשראי מתגלגל (Revolving Credit Card) – המחזיק בכרטיס זה יכול לקבוע את התקרה לסכום החיוב החודשי, ויתרת החוב שנצברה בגין רכישות נוספות בכרטיס נדחית לחודש/ים הבאים וצוברת ריבית.

כרטיס נטען (Pre-Paid) – כרטיס תשלום, בש"ח או במט"ח, שהלקוח טוען מראש בסכום המרבי לכרטיס, וכל תשלום מופחת מיתרת הכרטיס עד לאיפוס. עם סוג זה נמנים כרטיסים לרכישה ברשתות מזון, כרטיסי מועדון המאפשרים תשלום ברשתות שווק ייעודיות ועוד. כרטיסים אלה מאפשרים טעינה חוזרת, כלומר הם רב-פעמיים, וחלקם מזוהים בשעה שהאחרים אנונימיים.⁴⁹ את הכרטיסים מנפיקים חברות כרטיסי האשראי ובנק הדואר, וניתן להשתמש בהם בכל בית עסק המכבד כרטיסי חיוב של המנפיק. הכרטיס הנטען מאפשר לבצע פעולות עד לגובה הסכום הטעון באותה עת בכרטיס, וגובה זה מתעדכן לאחר כל פעולה. את הכרטיס ניתן לטעון בכמה דרכים: ישירות מחשבון הבנק, באמצעות חיוב כרטיס חיוב (נדחה, מתגלגל או מיידי), או באמצעות תשלום במזומן.

נוסף על כרטיסי התשלום ישנם גם כרטיסים נטענים חד-פעמיים. עם אלה נמנים, בין השאר, כרטיסי מתנה וכרטיסי חיוב וירטואליים אנונימיים שמנפיקות החברות לכרטיסי אשראי. האחרונים מאפשרים לבצע רכישות ברשת האינטרנט בלי לחשוף את פרטי הקנייה והרכוש. הם נושאים את פרטיו של כרטיס חיוב חלופי, שניתן לטעון (חד-פעמית) עד לסכום מוגבל, ואילו פרטיו של כרטיס החיוב שבאמצעותו

⁴⁷ על פי הוראת ניהול בנקאי תקין מס' 470 מטעם המפקח על הבנקים (6/2015), בעסקות חיוב מיידי על המנפיק להעביר את הכספים לסולק לכל היותר בתוך 2 ימי עסקים ממועד שידור העסקה, ועל הסולק להעביר לבית העסק את כספי העסקאות שבוצעו לכל היותר בתוך 3 ימי עסקים ממועד שידור העסקה. כמו כן, בעסקה המתבצעת בכרטיס חיוב מיידי יתבצע חיוב הלקוח בערך יום שידור העסקה.

⁴⁸ העלות ללקוח תלויה במגוון גורמים, והמרכזי שבהם הוא נוסחת העמלה הצולבת.
⁴⁹ בחלקם אפשר להשתמש גם כדי למשוך מזומן ממכשירי בנק אוטומטיים, ואילו באחרים אי אפשר לעשות כן.

טענו את הכרטיס נשמרים במערכת מאובטחת ומוצפנת. אם נשארת יתרה בכרטיס, אפשר לפרוק אותה. הכרטיסים הנטענים עשויים לשמש תחליף למזומן ללקוחות שאינם מנהלים חשבון בבנק, וכן יכולים לשמש קטינים מתחת לגיל 14.

מנקודת מבטו של בעל עסק בישראל – בקבלת תשלום באמצעות כרטיס חיוב נדחה הוא מקבל את כספו במועדים שסוכמו עם הסולק, ואילו בקבלת תשלום באמצעות כרטיס חיוב מיידי או כרטיס נטען הוא מקבל את הזיכוי לבית העסק בתוך 3 ימי עסקים מביצוע העסקה (עם חיוב הלקוח).

בישראל פועלות שלוש חברות לכרטיסי אשראי – "ישראכרט", "לאומי קארד" ו"כ.א.ל." – והן מנפיקות חמישה מותגים מקומיים ובין-לאומיים: "ויזה", "מסטרקארד", "אמריקן אקספרס", "דיינרס" ו"ישראכארט". החברות מנפיקות וסולקות את הכרטיסים על פי רישיונות שקיבלו מהארגונים הבין-לאומיים הרלוונטיים. הפעילות בתחום התרחבה בשנים האחרונות בקצב ניכר, בהשפעת כמה גורמים: גופים חוץ-בנקאיים (בדרך כלל מועדוני לקוחות) החלו להנפיק כרטיסי חיוב; החברות בתחום האשראי והמימון הרחיבו את מגוון השירותים באמצעות כלים המאפשרים למחזיקי הכרטיסים לקבוע את גובה החיוב ואת מועדיו בהתאם לצורכיהם וליכולותיהם; השימוש בכרטיסי החיוב בבתי עסק נוח וזמין; ההיצע של אתרי מסחר אלקטרוניים מתרחב.

בשנים האחרונות גדל בישראל מספר כרטיסי החיוב. מספרם של כרטיסי החיוב (פעילים ובלתי פעילים) המאפשרים משיכת מזומנים גדל ב-2017 בכ-4.4% – מכ-9.7 מיליונים לכ-10.1 מיליונים. משנת 2011 עלה מספרם בכ-45%. מספרם של כרטיסי החיוב המיידי עמד בשנת 2017 על כ-1,140 אלף – עלייה של כ-18.2% משנת 2016 (967 אלף כרטיסי חיוב מיידי בשנה זו) ושל כ-162% משנת 2011 (437 אלף כרטיסים). מספר העסקאות (בארץ ובחו"ל) בכרטיסי חיוב שהונפקו בישראל גדל השנה בשיעור של כ-6.2%, ומשנת 2008 – בכ-109%.

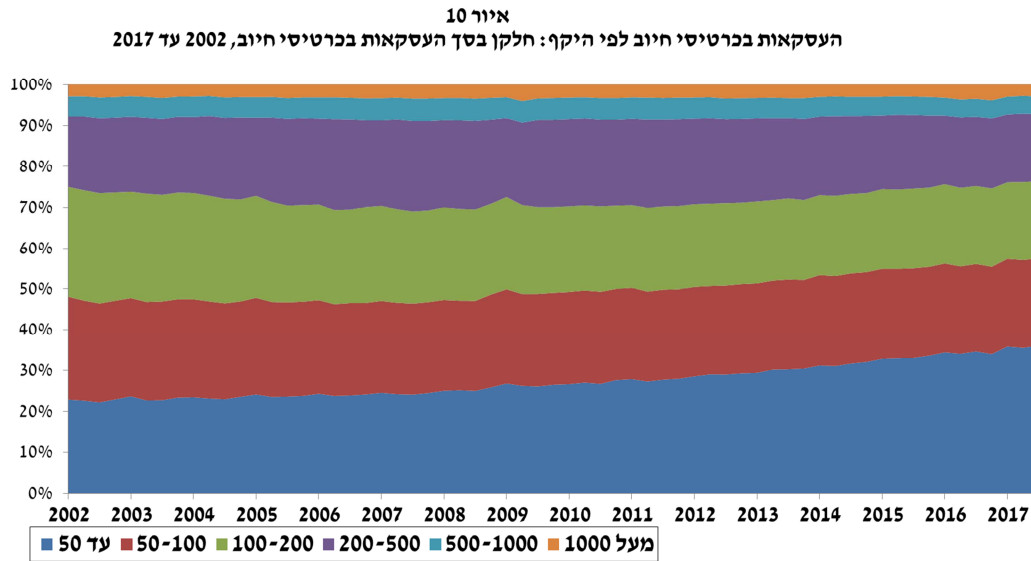
מספר הכרטיסים הפעילים⁵⁰, שהיו בתוקף בסוף השנה, עלה בשיעור של כ-3.8% – מ-7.9 מיליוני כרטיסים בתום 2016 לכ-8.2 מיליונים⁵¹ בסוף שנת 2017.

היקף העסקאות בכרטיסי חיוב הולך ועולה, וניכרת נטייה להכניסם לשימוש גם בעסקאות קטנות (micropayments) – למשל במכונות למכר משקאות, בכרטיסי נסיעה בתחבורה הציבורית ובמכונות צילום. בין 2016 ל-2017 עלה היקף העסקאות בישראל ב-4.9%, מ-259 מיליארדי ש"ח לכ-272 מיליארדים⁵². גובהן של רוב העסקאות שנעשו בשנים 2014–2017 (כ-70%) נמוך מ-200 ש"ח, נתון העשוי ללמד שכרטיסי החיוב משמשים תחליף למזומן בעסקאות רכישה של מוצרים ושירותים במגזר הקמעוני.

⁵⁰ כרטיסים שנעשתה באמצעותם לפחות עסקה אחת במהלך הרבעון האחרון של השנה.

⁵¹ נתונים עדכניים לסוף ספטמבר 2017.

⁵² הנתונים ל-2017 מבוססים על הערכה שנתית על בסיס תשעת החודשים הראשונים של השנה.

כפי שהוזכר בפרק א', בישראל החלו להתאים את השוק לכרטיסי חיוב חכמים – כרטיסים שמשמשים בתקן האבטחה המתקדם EMV⁵³ – משום שאלה מקנים יתרונות חדשים: ראשית, כדי להשתמש בהם יש להקיש קוד במסוף שנמצא בבית העסק, והדבר מפחית את השימוש בכרטיסים גנובים או אבודים; המעבר לכרטיסים חכמים יצמצם אפוא את פוטנציאל ההונאות ויגביר את אמון הלקוחות וחברות הכרטיסים. שנית, המעבר ייצור התאמה בין המשק הישראלי לבין הנורמות המקובלות בעולם, וזו תרחיב את היכולת לשלם בחו"ל באמצעות כרטיסים ישראליים, וכן תאפשר את הרחבת התשתית הנדרשת לתשלומים בטכנולוגיה מבוססת קרבה (Contactless).

3 אמצעי תשלום אלקטרוניים מתקדמים

סעיף זה נועד לתת סקירה של חידושים באמצעי התשלום ובתשתית המשמשת אותם, אשר כניסתם לשימוש בישראל נמצאת בראשית דרכה, ו/או קיים עניין בהתפתחותם בעולם ומתבצעת בחינה שלהם על ידי גורמים שונים במערכת הפיננסית בארץ.

בשנים האחרונות התרחב משמעותית הסחר האלקטרוני (Electronic Commerce, E-Commerce) – עסקאות מסחריות המתבצעות באופן אלקטרוני – זאת הודות להתרחבות הגישה לאינטרנט, להתפתחות הטכנולוגיה בישראל ובעולם ולפרסום ברשתות החברתיות. כיום אפשר לרכוש מוצרים ושירותים רבים מרחוק, גם אם הספק נמצא מעבר לים ואף אם הוא מחזיק בחנות וירטואלית ואינו פוגש בקונה. המסחר האלקטרוני מקיף כיום את כל סוגי העסקאות – עסקאות פרטיות, קמעוניות וסיטוניות, הן בתוך המדינה והן בין מדינות.

ההתפתחות בתחום התשלומים המקוונים בישראל, כמו בעולם, מאפשרת לשלם דרך האינטרנט גם עבור מגוון רחב של שירותים ממשלתיים וציבוריים: ניתן לשלם למשל מסים, דוחות תעבורה וקנסות

⁵³ EMV, Europay MasterCard and Visa – אוסף ספציפיקציות שפיתחו הארגונים הבין-לאומיים לכרטיסי אשראי במטרה לספק מתכונת אחידה ומאובטחת לתשלום בכרטיסי חיוב בעסקאות "כרטיס נוכח".

משטרה, אגרות על חידוש רישיון, דרכון ותעודת מעבר, וחשבונות מים, חשמל וארנונה. גם הבנקים בישראל מאפשרים ללקוחותיהם לבצע מגוון פעולות רחב דרך האינטרנט ודרך יישומים ייעודיים בטלפונים חכמים. לאחר הנפקת סיסמה אישית הלקוחות יכולים לעקוב אחר חשבונם ולבצע בבטחה העברות בין חשבונות ותשלומים, אף כי ברוב המקרים מגבילים את גובהם. מאחר שהאינטרנט מאפשר לבצע פעולות גם מחוץ לשעות הפעילות של הסניפים, הבנקים מייעלים את השירות ללקוחותיהם וחוסכים זמן המתנה בסניפים.

במקביל ניכרת תנופת פיתוח בתחום אמצעי התשלום, ונוצרו פתרונות חדישים לביצוע תשלומים – אפשרויות זמינות ומאובטחות לשימוש בהתקנים ובערוצים חדשים (כדוגמת מסוף תשלום נייד⁵⁴) ואפשרויות לשפר את יעילות התשלום ואת רמת האבטחה. במסגרת התפתחות זו החל שימוש נרחב בטלפונים החכמים על-מנת לבצע מגוון רחב של פעולות פיננסיות, ביניהן: תשלום משכורות לעובדים זמניים/זרים; תשלום למוניות; תשלום על חניה; אישור עסקאות לחברות ולאנשים פרטיים; רכישה ומכירה של ניירות ערך (גישה מרחוק למערכת ניירות הערך של הבנק); קבלת מידע; העברת כספים ללקוחות של בנקים אחרים; העברת כספים מהירה בין פרטים; משיכת מזומן ממכשירי בנק אוטומטיים ללא כרטיס ועוד.

3.1 תשלום בביצוע פעולות ללא מגע (Contactless)

טכנולוגיית ה-NFC (Near Field Communication) יוצרת קשר רדיו בין שני מכשירים באמצעות קירובם זה לזה, ובין השאר היא מאפשרת לבצע תשלומים בנוחות, במהירות, ותוך צמצום התקלות בעמדות התשלום. ניתן להטמיעה בכל מכשיר משדר (כרטיס חיוב, טלפון סלולרי, SIM, שעון חכם, מדבקה חכמה ועוד), אך כיום מטמיעים אותה בעיקר בטלפונים חכמים ובכרטיסי חיוב.

כדי לבצע תשלום באמצעות הטלפון החכם יש להשתמש באפליקציה של ארנק סלולרי, ולקרבו לעמדת תשלום בעלת קורא ייעודי שתומך בטכנולוגיית NFC. בישראל מצויים כיום קוראים פעילים רק בחלק זעיר מבתי העסק, ולכן כרטיסי החיוב שתומכים ב-NFC תומכים גם בפס מגנטי.

כמה חברות בעולם משתמשות ברכיב ה-NFC המוטבע בכרטיס החיוב של הלקוחות, ועם המובילות שבהן נמנות "מסטרקארד", "ויזה" ו-Amex. כיום אפשר לבצע תשלום בטכנולוגיית ה-NFC באירופה, קנדה, קוריאה, הונג קונג, דרום אפריקה ועוד.

3.2 ארנק דיגיטלי

בשנים האחרונות צבר המסחר באינטרנט תאוצה, ויצר צורך ביכולות חדשות להעביר כספים ולבצע תשלומים בדרך מהירה, מאובטחת ונגישה יותר. הארנק הדיגיטלי/ האלקטרוני (Digital Wallet, E-Wallet) עונה על צורך זה. הוא מאפשר להשתמש במחשב האישי/בטלפון החכם כדי לבצע למשל רכישה מקוונת, לשלם חשבונות ולהעביר כספים בין אנשים פרטיים. כמו כן הוא מאפשר להחזיק כספים בחשבון דיגיטלי – חשבון שמעבירים אליו כספים מחשבון העו"ש, מכרטיס חיוב או מכרטיס נטען. נוסף

⁵⁴ בישראל ובמדינות שונות בעולם זמינים מוצרים שונים שהופכים את הטלפון החכם למסוף אשראי נייד. אלה מכילים התקן קומפקטי שמתחבר לטלפון ואפליקציה ייעודית, ומאפשרים לקבל מלקוחות תשלומים בכרטיסי חיוב.

על אלה הארנק מאפשר לאחסן את המידע הנחוץ כדי לבצע תשלום מקוון – למשל פרטיהם של אמצעי התשלום ושל מחזיק הארנק (הכתובת למשלוח פריטים, מספר הזיהוי ומספר הטלפון) וכדומה. את פיתוח הארנק הדיגיטלי מובילים התאגידים הבנקאיים, החברות לכרטיסי אשראי, יזמים וחברות פרטיות וכן חברות טכנולוגיה ותקשורת בעולם.

3.3 העברות מטבע חוץ לחו"ל

העברות מטבע חוץ לחו"ל מתבצעות באמצעות התאגידים הבנקאיים, בנק הדואר ונותני שירותי המטבע הפזורים ברחבי הארץ.⁵⁵ תשלומים אלה מתבצעים במערכות תשלומים/תשתיות תקשורת שונות – SWIFT, GMT,⁵⁶ Western Union, Money Gram וכדומה. בחלק מהמקרים התשלום מתבצע ישירות מול נותן שירותי מטבע בחו"ל שיש לו הסכם עם נותן שירותי המטבע בארץ. העברות כספיות אלו מאפשרות להפקיד כסף מזומן בישראל ולמשוך אותו בחו"ל.

נראה כי העברות מטבע החוץ של העובדים הזרים מתבצעות גם באמצעות בנק הדואר ונותני שירותי מטבע, בעיקר משום שבמוסדות אלה השירות אינו מצריך פתיחת חשבון.

3.4 מטבעות וירטואליים

מטבעות וירטואליים (Virtual Currency) – ביטוי דיגיטלי של ערך כספי המאפשר מסחר דיגיטלי ומשמש אמצעי חליפין ו/או יחידת ערך אך אינו הילך חוקי של מדינה כלשהי: אף מדינה אינה מנפיקה אותו, או מעניקה לו התחייבות לפירעון סופי, והשימוש בו מבוסס על הסכמה פנימית בין המשתמשים.

מטבעות דיגיטליים (Digital Currency) – כוללים הן מטבעות וירטואליים והן כסף אלקטרוני שהוא הילך חוקי.

בפברואר 2014 פורסמה הודעה משותפת לבנק ישראל, אגף שוק ההון, הביטוח והחיסכון במשרד האוצר, רשות המסים, הרשות לניירות ערך והרשות לאיסור הלבנת הון ומימון טרור שהפנתה את תשומת לבו של הציבור לסיכונים המרכזיים הנשקפים ממטבעות וירטואליים מבוזרים כדוגמת הביטקוין: הם אינם מונפקים בידי בנק מרכזי ואינם זוכים לגיבוי; אפשר להעבירם באופן אונימי תוך עקיפת הגורמים הפיננסיים שחל עליהם משטר איסור הלבנת הון ומימון טרור; מאפייניהם הייחודיים עלולים להוות קרקע פורה לפעולות מרמה כדוגמת "הונאת פונזי"; ערכם נוטה לתנודתיות גבוהה; הם נשמרים על פי רוב על גבי מחשב או טלפון חכם, מצב הפותח פתח לגניבות; שירותי החליפין בהם עלולים להיות חשופים לכשלים של אבטחת מידע וחוסר ודאות רגולטורית; המסחר בהם אינו כפוף לפיקוח של רשות כלשהי מרשויות המדינה; הצדדים לעסקאות בהם נותרים אונימיים ועלולים לנצל עובדה זו למטרות פליליות. לפיכך פנו הרשויות האמורות לציבור ששוקל להשתמש או להשקיע במטבעות וירטואליים והמליצו לו להכיר את הסיכונים ולגלות ערנות וזהירות מוגברות. עם פרסומה

⁵⁵ לפי חוק איסור הלבנת הון, התש"ס-2000 נותן שירותי מטבע מספק את השירותים הבאים: המרת מטבע של מדינה אחת במטבע של מדינה אחרת; מכירה או פדיון של המחאות נוסעים בכל סוג של מטבע; קבלת נכסים פיננסיים במדינה אחת כנגד העמדת נכסים פיננסיים במדינה אחרת (נכסים פיננסיים הם מזומן, המחאות נוסעים, צ'קים, שטרי חליפין, שטרי חוב, ניירות ערך סחירים, אשראי או פיקדונות כספיים); החלפת שטרות כסף; ניכיון צ'קים, שטרי חליפין ושטרי חוב.

⁵⁶ SWIFT – Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication, GMT – Global Money Transfers.

של ההמלצה הצטרפו הרשויות בישראל לעוד רגולטורים שפרסמו לציבור אזהרות דומות, ביניהם הרגולטורים בארה"ב, קנדה ובאיחוד האירופי⁵⁷.

בנק ישראל ממשיך לבחון לעומק את הנושאים הקשורים למטבעות וירטואליים, וכן את טכנולוגיית ה-Block-Chain, וכן לעקוב אחר התקדמות המחקר בנושא בארץ ובעולם.

תיבה 2: סקר בנושא "שימוש באמצעי תשלום בישראל"

על פי המלצת דוח הביניים של ועדת מנדלסון בינואר 2016 הקימה מחלקת חות"ם בבנק ישראל צוות פנימי, אשר שקד על לימוד וסקירה של מערכות תשלומים קמעוניות מהירות בעולם, לימוד של צורכי השוק הישראלי ממערכת תשלומים קמעונית מהירה בישראל וכן על עריכת סקר בנושא "שימוש באמצעי תשלום בישראל".

הצוות מיפה 7 קבוצות של בעלי עניין שלהן צרכים שונים ממערכת תשלומים לסליקת תשלומים מידיים: בנק ישראל, רשויות ומשרדי ממשלה; בנקים ובנק הדואר; חברות כרטיסי אשראי; יזמים פרטיים; מערכות תשלומים קמעוניות; בתי עסק; ולקוחות פרטיים. במסגרת עבודת הצוות נערך סקר בנושא "שימוש באמצעי תשלום בישראל" שמטרתו היו הבנה, זיהוי הצרכים של הציבור והתנאים שבהם הוא עושה שימוש במגוון אמצעי התשלום, זיהוי השימושים במגוון אמצעי התשלום לפי סוגי העסקאות וסכומיהן וכן קבלת מידע על המוכנות למעבר לשימוש באמצעי תשלום דיגיטליים מתקדמים. הסקר, שנערך באופן אינטרנטי, בוצע במהלך חודש אוגוסט 2016 על מדגם ארצי אקראי של 901 איש, מפלחים ומגזרים שונים של האוכלוסייה, גילאי 18 עד 75.

להלן פירוט הממצאים העיקריים שעלו בסקר:

1. **מזומן וכרטיס חיוב נדחה** הם שני אמצעי התשלום המוכרים והנוחים ביותר לשימוש.
2. **מזומן** הוא אמצעי התשלום העיקרי שמשמשים בו באופן יומיומי.
3. השימוש **בארנק האלקטרוני** בישראל נמוך מאוד, והוא נתפס כאמצעי תשלום שפחות נוח להשתמש בו.
4. העדפות שימוש לפי **סוגי העסקאות**:
 - ✓ רכישות ברשתות מזון/שיווק, חנויות נוחות, ביגוד והנעלה – עיקר השימוש הוא בכרטיס חיוב נדחה (68%) ובמזומן (23%);
 - ✓ שכר דירה – עיקר השימוש הוא בצ'קים (45%) ובמזומן (18%);
 - ✓ מסחר מקוון מול חו"ל – עיקר השימוש הוא בכרטיס חיוב נדחה (64%) ובאפליקציות תשלום (14%);
 - ✓ חנייה – עיקר השימוש הוא במזומן (37%) ובאפליקציות תשלום⁵⁸ (28%);
 - ✓ תשלומים בין פרטיים – Peer to Peer (P2P) – עיקר השימוש הוא במזומן (44%) ובהעברות בנקאיות (39%);

⁵⁷ האזהרה מופיעה בכתובת:

<http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/19-02-2014-BitCoin.aspx>

⁵⁸ מרבית האפליקציות מבוססות על כרטיסי חיוב.

5. העדפות שימוש לפי הסכומים :

- ✓ עסקאות של 1–20 ש"ח – העדפה למזומן (93%) ;
- ✓ ככל שעולים בסכום העסקה העדפת השימוש במזומן קטנה באופן רציף, כך שבעסקה של 10,000–50,000 ש"ח רק 4% מכלל המשיבים מעדיפים להשתמש במזומן ;
- ✓ עסקאות של 250–500 ש"ח – העדפה לכרטיס חיוב נדחה (60%) ;
- ✓ עסקאות מעל 50,000 ש"ח – העדפה להעברה בנקאית (31%), ולצ'קים (22%).

6. תשתית לסליקה מהירה של תשלומים :

- ✓ המשיבים גילו עניין גבוה יחסית במערכת (1/4 מהמשיבים) ;
- ✓ הגורם העיקרי שמייצר עניין במערכת הוא תפיסתה כנוחה לשימוש ;
- ✓ החסם העיקרי להתנסות במערכת הוא תחושה של חוסר ביטחון ;
- ✓ תשלום עבור השימוש במערכת מפחית משמעותית את העניין להתנסות בה.

בהמשך לביצוע הסקר, מיפה הצוות את החלופות השונות לקידום תשלומים מידיים בישראל והציע לאמץ את הגישה העולמית, הגורסת כי ניתן לקדם תשלומים מידיים באמצעות הקמתה של מערכת תשלומים חדשה וייעודית לסליקה מהירה של הוראות תשלום קמעוניות או באמצעות שיפור ושדרוג מערכות תשלומים קמעוניות קיימות.

לאור זאת פורסם 'קול קורא' לקבלת מידע בנושא, בו הזמין את הציבור להתייחס להקמה והפעלה של תשתית לסליקת תשלומים מידיים בישראל.

פרק ג – היבטים מוסדיים

1 המסגרת הרגולטורית

כדי לעגן את ההסדרים הקשורים בפעילות בנק ישראל ומערכות התשלומים השונות בישראל יש צורך בבסיס משפטי איתן. כמה חוקים והסכמים מאסדרים את פעילותן של מערכות התשלומים בישראל:

סעיף 4 בחוק בנק ישראל, התש"ע-2010 קובע כי אחד מתפקידיו של בנק ישראל הוא "להסדיר את מערכות התשלומים והסליקה במשק, במטרה להבטיח את יעילותן ויציבותן". חוק זה מקנה לבנק ישראל את הסמכות למלא את תפקידיו במערכות התשלומים והסליקה, ביניהם הפעלת מערכות תשלומים בעלות חשיבות מערכתית ופיקוח על מערכות התשלומים.

במסגרת הרפורמה שנערכה במערכות התשלומים והסליקה בישראל הוביל בנק ישראל את חקיקתו של **חוק מערכות תשלומים, התשס"ח-2008**, שמטרתו להסדיר את פעילות מערכות התשלומים בישראל ולמזער את הסיכונים הכרוכים בהן. החוק מתייחס להסדרים הנחוצים לתפעולה התקין של מערכת תשלומים, והוא כולל בין השאר הגדרה של הצירוף "מערכת תשלומים", ניסוח של הקריטריונים לסופיות תשלומים במערכת והתייחסות לפשיטת רגל של משתתף במערכת. כמו כן החוק מסמך את בנק ישראל להכריז על מערכות תשלומים כעל מערכות מבוקרות, להתקין תקנות למערכות המוכרות ככאלה ולפקח עליהן: הוא קובע באילו תנאים תהיה מערכת תשלומים כפופה לסמכות הפיקוח, אילו חובות חלות על מפעיל של מערכת הכפופה לפיקוח, ומהם כלי הפיקוח העומדים לרשות בנק ישראל.

בחודש אוגוסט 2011 אישרה הכנסת את **תיקון מס' 18 לחוק הבנקאות (רישוי), התשמ"א-1981**. במסגרת התיקון התווסף פרק שעניינו סליקת עסקאות בכרטיסי חיוב, ובין השאר הוא אוסר לעסוק בכך ללא רישיון סליקה מנגיד/ת בנק ישראל. חברה שתקבל רישיון סליקה תהיה כפופה לפיקוח של בנק ישראל.

מסלוקת ניירות הערך ומסלוקת מעו"ף הן חברות בנות של הבורסה לניירות ערך בתל אביב בע"מ, והן פועלות מכוח **חוק ניירות ערך, התשכ"ח-1968**, ועל פי חוקי העזר של המסלוקות. במסגרת תפקידו כמפקח על מערכות התשלומים והסליקה חתם בנק ישראל על **מזכר הבנות עם הרשות לניירות ערך**, כדי להסדיר את שיתוף הפעולה בינו לבין הרשות בכל הנוגע למסלוקות הבורסה.

מסלוקת הבנקים מורכבת ממסלוקת הנייר (הצ'קים) ומהמסלוקה האוטומטית (מס"ב), והיא פועלת על פי **כללי המסלוקה**. כללים אלה מתעדכנים מדי פעם בפעם בהתאם להחלטות של ועד המסלוקה – ועד שחברים בו נציגים של התאגידים הבנקאיים, בנק הדואר ובנק ישראל.

חוק איסור הלבנת הון, התש"ס-2000 נחקק בישראל באוגוסט 2000, וכשנה וחצי לאחר מכן נכנסו לתוקף הפרקים המתייחסים לחובות המוטלות על גופים פיננסיים. באותה תקופה פרסם נגיד בנק ישראל גם הוראה האוסרת על הלבנת הון, וזו מציבה לתאגידים הבנקאיים דרישות בעניין זיהוי לקוחות, שמירת רשומות ודיווח לרשות לאיסור הלבנת הון ומימון טרור. בתחילת 2005 נכנס לתוקף **חוק איסור מימון טרור, התשס"ה-2005**, ובמקביל לכך שינו את ההנחיות למערכת הבנקאית הישראלית כדי לכלול בהן אמצעים למלחמה במימון טרור. צעדים נוספים במלחמה זו ננקטו בנובמבר 2006: הכנסת אישרה תקנות המתייחסות לאיסור על מימון טרור. כל העת בוחנים בישראל מהלכים חדשים במסגרת המלחמה בהלבנת הון ובמימון טרור, וכן שוקלים מחדש – או מעדכנים – מהלכים

קיימים. כל זאת בהתאם להתפתחויות ובמטרה להתמודד עם העלייה ברמת התחכום של הפשיעה בתחום. המהלכים כוללים שינויים בחקיקה ועדכון תקנות כדי להעלות את הדרישות בתחום ניהול הסיכונים (לרבות דרישות מיוחדות בעניין השימוש בכרטיסי חיוב, שמטרתן למנוע ביצוע עסקאות בלתי חוקיות באמצעות האינטרנט).

במארס 2011 אישרה הכנסת את **תיקון מס' 3 לחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (עיסוק בייצוג פנסיוני ובשיווק פנסיוני), התשע"א-2011**. התיקון מסדיר את הקמתה והפעלתה של מערכת סליקה פנסיונית וכן את התנאים והשירותים שיינתנו בה.

ב-2 בפברואר 2014 פורסם ברשומות **תיקון לצו איסור הלבנת הון (חובות זיהוי, דיווח וניהול רישומים של תאגידים בנקאיים למניעת הלבנת הון ומימון טרור), התשס"א-2001**, לאחר שוועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת אישרה אותו, ב-29 באוקטובר 2013. התיקון לצו כולל הוראות חדשות בתחום איסור הלבנת הון ומימון טרור. לשם המחשה, נוספו דרישות באשר לבדיקה ולרישום של שמות הצדדים להעברות בין-לאומיות, עוגנה החובה להכרת הלקוח ונוספו הוראות ודרישות שנוגעות לכך, נוספה חובה לשמור מסמכים לתקופה ארוכה יותר, לפי דרישה של המפקח על הבנקים, ונוספה התייחסות לרשימת המדינות בסיכון שראש הרשות לאיסור הלבנת הון ומימון טרור מפרסם בהתאם לפרסומים של ה-FATF⁵⁹. כמו כן מתייחס התיקון להגדרה של "פעילות בלתי רגילה" המצריכה דיווח לרשות, כפי שקבוע בסעיף 1. הגדרה זו תוקנה לנוסח: "פעילות שלאור המידע המצוי ברשות התאגיד הבנקאי, התעורר אצלו חשש שהיא קשורה לפעילות האסורה לפי חוק איסור הלבנת הון או חוק איסור מימון טרור". הצו נכנס לתוקף ב-2 באוגוסט 2014.

ב-12 במאי 2014 אישרה ועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת את נוסח **התיקון לצו איסור הלבנת הון (חובות זיהוי, דיווח וניהול רישומים של נותני שירותי מטבע), התשס"ב-2002**. התיקון כולל הוראות חדשות שיחולו על נותני שירותי מטבע כהגדרתם בחוק איסור הלבנת הון, התש"ס-2000. בין היתר הוטלה עליהם חובה לבצע הליך של "הכרת הלקוח" ללקוחות קבועים, נקבעו חובות בנוגע לאנשי ציבור זרים, הוטלה חובה לאמת את פרטי הזיהוי של מקבל שירות, ניתנו הקלות המאפשרות לתת – בנסיבות מסוימות – שירותי מטבע ללא זיהוי פנים אל פנים, הוטלו חובות מתחום איסור מימון טרור, הוטלה חובה על נותן שירותי מטבע שמחזור פעילותו השנתי עלה על 3 מיליוני ש"ח להקים מאגר מידע ממוחשב, ועודכנו ספי הדיווח לרשות לאיסור הלבנת הון ומימון טרור. הצו נכנס לתוקף ב-30 במארס 2015.

ב-30 ביולי 2014 אישרה מליאת הכנסת בקריאות שנייה ושלישית את **הצעת חוק איסור הלבנת הון (תיקון מס' 13) (נותני שירות עסקי), התשע"ד-2014**, העוסק בהחלת משטר איסור הלבנת הון ומימון טרור על נותני שירות עסקי (עורכי דין ורואי חשבון). התיקון נועד למנוע ניצול לרעה של נותני שירות עסקי המבצעים עבור לקוחותיהם פעולות פיננסיות שמטרתן הלבנת הון או מימון טרור, והוא נקבע בהתאם לסטנדרטים הבין-לאומיים בתחום, סטנדרטים שכוללים דרישה להחיל על מגזרים אלה את המשטר הנידון. הוראות החוק ייכנסו לתוקף עם כניסתו לתוקף של צו שתתקין שרת המשפטים.

תיקון חוק איסור הלבנת הון, התש"ס-2000, שפורסם ב-7 באוגוסט 2014, וצו איסור הלבנת הון (חובות זיהוי, ניהול רישומים של נותן שירות עסקי למניעת הלבנת הון ומימון טרור), התשע"ה-2014,

⁵⁹ Financial Action Task Force.

שפורסם ב-2 בדצמבר 2014, מחילים חובות מתחום איסור הלבנת הון ומימון טרור על עורכי דין ורואי חשבון המספקים ללקוח שירותים עסקיים מסוימים המפורטים בחוק.

ב-1 בפברואר 2016 אושר חוק הסליקה האלקטרונית של צ'קים, התשע"ה-2015, וב-21 בנובמבר 2017 הושלם יישום החוק. היישום המלא של חוק הסליקה האלקטרונית מאפשר המרה של צ'ק מבוסס נייר לרשומה דיגיטלית, שתשמש ראיה משפטית, ויהיה ניתן לשחזר אותה בכל עת במקרה הצורך בלי לשמור את הצ'ק הפיזי. השלכות חוק הסליקה האלקטרונית על תהליך הסליקה הן משמעותיות מאוד. הצ'ק הפיזי ייעצר בבנק שבו הוא מוצג לפירעון, יצולם, ותצלומו יישלח לבנק הנמשך, ללא צורך בהמשך שמירת הצ'ק הפיזי לאורך שנים כפי שהיה בעבר. נוסף על השינויים בתהליך ההפקדה, השתנה גם תהליך ההחזרה של צ'ק. בעת החזרת שיק הלקוח יכול לבקש מהבנק, באופן אלקטרוני, להפקיד אותו שוב, אם אין מניעה לכך; לבקש מהבנק מסמך הנקרא "פלט של צ'ק ממוחשב", שימשח תחליף משפטי לצ'ק עצמו; או להדפיס באופן עצמאי "פלט של צ'ק ממוחשב" מתוך אתר הבנק שבו הלקוח מנהל את חשבונו.

ב-31 בינואר 2017 פורסם ברשומות החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל (תיקוני חקיקה), התשע"ז-2017. החוק נועד להכניס תיקונים ותוספות בחוק הבנקאות (רישוי) וחוק הבנקאות (שירות ללקוח) כדי ליישם את ההמלצות העיקריות של הוועדה להגברת התחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים ("ועדת שטרומ"י").⁶⁰

ועדת משנה, בראשות בנק ישראל ובהשתתפות הרשות להגבלים עסקיים, משרד המשפטים, משרד האוצר ורשות שוק ההון גיבשה שני תזכירי חוק משלימים – האחד עוסק בהיבטי הרישוי והפיקוח והשני בהוראות המהותיות וההגנות הצרכניות בתחום שירותי התשלום. **ביוני 2017 פורסם להערות הציבור תזכיר חוק שירותי תשלום, התשע"ז-2017, העוסק בהוראות המהותיות ובהגנות הצרכניות**. תזכיר חוק זה מציע להחליף את חוק כרטיסי חיוב, התשמ"ו-1986 בחוק מקיף התואם את ההתפתחויות הטכנולוגיות בתחום. תזכיר החוק מתבסס על האסדרה האירופית, בהתאם לעקרונות שקבעה הוועדה. תזכיר החוק מבקש להסדיר שתי מערכות חוזיות עיקריות: (1) מערכת חוזית בין נותן שירות תשלום (מנפיק אמצעי תשלום או מנהל חשבון תשלום) לבין המשלם; (2) מערכת חוזית בין נותן שירות תשלום (סולק או מנהל חשבון תשלום) לבין המוטב (מקבל התשלום). כמו כן התזכיר מבקש לקבוע הוראות כלליות לעניין ביצוע הוראות תשלום והסדרי אחריות הנוגעים להן. **טיוטת תזכיר החוק העוסק בהיבטי הרישוי והפיקוח על נותני שירותי התשלום תפורסם להערות הציבור בהמשך על ידי משרד האוצר**.

ב-7 באוגוסט 2017 פרסם בנק ישראל את טיוטת כללי הבנקאות (תנאי אירוח סולק), התשע"ז-2017.⁶¹ הכללים נועדו להסדיר את מעמדו ופעולתו של סולק מתארח, ובכלל זה את תנאי האירוח.

ב-12 במרץ 2018 אישרה מליאת הכנסת את החוק לצמצום השימוש במזומן, התשע"ח-2018. הצעת החוק הונחה על שולחן הממשלה בהתאם להחלטה מ-2014 במסגרתה אומצו המלצות הוועדה לבחינת צמצום השימוש במזומן במשק הישראלי. מטרותיו של החוק הן לצמצם את היקפו של ההון השחור

⁶⁰ פירוט בפרק א' – תיבה 1 בסעיף 1.3.

⁶¹ <http://www.boi.org.il/he/BankingSupervision/DraftsFromTheSupervisorOfBanks/DocLib/11093.pdf>

בישראל, להיאבק בהלבנת הון ולאפשר שימוש באמצעי תשלום מתקדמים ויעילים. עבודת החקיקה החלה ב-2015, תזכיר החוק אושר בקריאה ראשונה בכנסת ב-8 במרס 2018, ובקריאה שניה ושלישית ב-12 במרס 2018. החוק קובע כי מעל לסכומים מסוימים ייאסר על הצדדים לתת ולקבל תשלום במזומן, ובצ'קים שאינם ערוכים למוטב בלבד. כמו-כן נאסר השימוש בתשלום בצ'ק על החלק. לפי החוק, הפרת המגבלות כרוכה בעיצומים כספיים/קנסות לשני הצדדים לעסקה.

נוסף על תיקוני החקיקה האמורים חתם בנק ישראל על כמה הסכמים ומזכרי הבנות עם גופים שפועלים במערכות התשלומים והסליקה בישראל – התאגידים הבנקאיים, מס"ב ומסלקות הבורסה לניירות ערך. עם ההסכמים נמנים **כללי מערכת זה"ב וכללי מסלקת הבנקים**, אשר חריגה מהם עלולה לגרום לתקלות במערכות התשלומים או להשפיע יציבותן. כללי מערכת זה"ב מעגנים את הכללים וההסדרים לפעילותה של מערכת זה"ב ואת חובותיו של כל משתתף בה. כללים אלה חלים על כל המשתתפים ומחייבים אותם מכוח חתימתם על ההסכמים להשתתפות. הם תקפים החל ממועד הפעלתה של המערכת (30 ביולי 2007), ובהתאם לעדכונים השוטפים – עדכונים שבנק ישראל מנהל ומפיץ בגרסאות המתפרסמות מדי פעם. המידע המופיע בכללים – המידע הפונקציונלי, הטכני והתפעולי, לרבות הנספחים – חסוי, והמשתתפים במערכת והפועלים מטעמם יכולים להשתמש בו רק לצורכי פעילותם במערכת. **כללי מסלקת הבנקים (צ'קים ומס"ב)** מסדירים את מערכת היחסים בין הבנקים, מסלקת הצ'קים ומס"ב. שינויים בתקנות המסלקה מבוצעים באמצעות קבלת החלטה על פי רוב של חברי ועד המסלקה. בתקנות ובנספחיהן קבועים תנאים למבנים של ממסרי הסליקה השונים, וכן הטפסים המשמשים לצורך התהליך.

2 המתווכים הפיננסיים

עם הגופים המספקים שירותים במסגרת מערכות התשלומים והסליקה נמנים:

התאגידים הבנקאיים: בישראל פועלים 18 תאגידים בנקאיים, משלושה סוגים⁶²: בנקים, בנקי חוץ וחברות שירותים משותפות (מס"ב ושב"א). התאגידים הבנקאיים מספקים מגוון רחב של שירותים בנקאיים, וכן משתתפים במערכות הסליקה השונות. התאגידים הבנקאיים כפופים לפיקוח של חטיבת הפיקוח על הבנקים בבנק ישראל⁶³.

בנק הדואר: חברה בת של דואר ישראל. הבנק מספק שירותים פיננסיים מגוונים – ללקוחות עסקיים, לגופי ממשלה ולכלל הציבור – באמצעות סניפים שפרוסים ברחבי הארץ, ביניהם: שירותי אשנב לתשלומים שונים, ניהול חשבונות עו"ש ושירותי מטבע חוץ. על פי חוק הדואר, התשמ"ו-1986, הבנק אינו רשאי לנהל פיקדונות ולספק ללקוחותיו אשראי (משום שהוא אינו רשאי לשלם ולגבות ריבית). בנק הדואר נמצא בבעלות ממשלתית מלאה, כפוף לפיקוח של משרד התקשורת, ומשתתף במערכות התשלומים השונות, לרבות מערכת זה"ב.

⁶² הפיקוח על הבנקים מתייחס גם לקטגוריה נוספת, "מוסדות כספיים", וקטגוריה זו כוללת מוסד אחד: "חסד" – קופת חיסכון לחינוך.

⁶³ על מס"ב ושב"א מפקח גם הפיקוח על מערכות התשלומים, מכוח חוק מערכות תשלומים.

החברות ל**כרטיסי אשראי**: בישראל פועלות שלוש חברות שמתפעלות כרטיסי אשראי, והן מנפיקות חמישה מותגים מקומיים ובין-לאומיים⁶⁴. החברות מנפיקות כרטיסי חיוב בנקאיים וחוץ-בנקאיים, וכן מציעות ללקוחותיהן פתרונות אשראי מגוונים.

ה**בנקים ברשות הפלסטינית**: במסלכת הבנקים חברים 12 בנקים שפועלים בתחומי הרשות הפלסטינית, ולקוחותיהם משתמשים בצ'קים במטבע ישראלי בתחומי הרשות. במסלכה מייצגים אותם תאגידים בנקאיים ישראליים.

3 תפקידי בנק ישראל

3.1 תפקידי בנק ישראל כבנק מרכזי

חוק בנק ישראל מפרט את תפקידיו של הבנק, ובכללם:

לנהל את המדיניות המוניטרית – במטרה לשמור על יציבות מחירים וכך לתמוך בצמיחה כלכלית. את יציבות המחירים מגדירים באמצעות יעדי אינפלציה גמישים שהממשלה קובעת במסגרת מדיניותה הכלכלית.

להחזיק את יתרות מטבע החוץ של המדינה ולנהל אותן – היתרות משמשות בעיקר למכירת מטבע חוץ לממשלה לצורך מילוי חובותיה, וכן לצמצום ההסתברות של משבר בשוק מטבע החוץ בישראל ולשיפור מעמדה של ישראל בסביבה הפיננסית הבין-לאומית.

לשמש בנקאי של הממשלה ושל התאגידים הבנקאיים – לנהל את חשבונויותיה של הממשלה בשקלים ובמטבע חוץ ולספק לה שירותים בנקאיים, לרבות ביצוע תקבולים ותשלומים בגין פעילותם של משרדי הממשלה ויחידות הסמך, חישובי ריבית בגין הפעילות הנושאת ריבית בחשבונויותיה, והפקת דפי חשבון יומיים ואישורי יתרות.

בנק ישראל משמש גם בנקאי של התאגידים הבנקאיים. בתפקידו זה הוא מנהל עבור התאגידים הבנקאיים פיקדונות – בשקלים ובדולרים – מסוגים שונים: פיקדונות מכוח הוראות הנזילות ופיקדונות של עודפי הכספים שיש ברשותם והם מפקידים מיוזמתם. חשבונו העו"ש של הבנקים בבנק ישראל משמשים אותם לצורך ניהול הנזילות התוך-יומית והבין-יומית. נוסף על כך בנק ישראל מעניק לבנקים הלוואות במכרזים יומיים, הלוואות בין-יומיות ושירותי סליקה של עסקות שקל-דולר.

להנפיק מטבע⁶⁵, להסדיר את מערכת המזומנים במשק ולכוון אותה – להבטיח למשק אספקת מזומנים סדירה, בהתאם לביקוש ולהיצע.

לקיים את הפיקוח על מערכת הבנקאות ואת אסדרתה – זאת לנוכח תפקידיה החיוניים של מערכת הבנקאות וההכרה שכשל בה עלול לפגוע קשות בתפקודו של המשק. מטרתו העיקרית של הפיקוח על הבנקים היא להגן על טובת הציבור; זאת באמצעות שמירה על יציבותה וחוסנה של המערכת הבנקאית; שמירה על הגינות היחסים בין הבנקים ללקוחותיהם וקידום התחרות והיעילות במערכת

⁶⁴ החברות הן "לאומי קארד", "ישראכרט" ו"כ.א.ל.", והמותגים הם "ויזה", "מסטרקארד", "אמריקן אקספרס", "דיינרס" ו"ישראכרט" (המותג המקומי היחיד). לחלק מהמותגים יש יותר ממפעילה אחת: לשם המחשה, את המותג הבין-לאומי "ויזה" מפעילות בישראל כל שלוש החברות.

⁶⁵ שטרי כסף, מעות, מטבעות זיכרון ומטבעות מיוחדים.

הבנקאית; הבטחת הנכסים הפיננסיים שהציבור מפקיד בבנקים; והבטחת רציפותם של השירותים הבנקאיים הניתנים לציבור. תפקידים אלו שלובים זה בזה, והם חיוניים לביסוס אמונו של הציבור במערכת הבנקאית.

3.2 תפקידי מחלקת חות"ם בתחום מערכות התשלומים והסליקה ואמצעי התשלום

חוק בנק ישראל קובע כי נוסף על התפקידים שפורטו לעיל מתפקידו של הבנק המרכזי "להסדיר את מערכות התשלומים והסליקה במשק, במטרה להבטיח את יעילותן ויציבותן". לשם כך הבנק פועל לקידום הבטיחות, היעילות והאמינות של מערכות התשלומים והסליקה ונוקט אמצעים להפחתת הסיכונים הכרוכים בסליקה. מחלקת חות"ם מאגדת תחתיה שני אגפים: אגף החשבות ואגף מערכות התשלומים והסליקה.

אגף מערכות התשלומים והסליקה מופקד על שמירת הבטיחות, האמינות והיעילות של מערכות התשלומים והסליקה, ולשם כך הוא פועל בשלושה ערוצים מקבילים:

3.2.1 הפעלת מערכות התשלומים

בנק ישראל מפעיל את מערכת זה"ב ואת מסלוקת הנייר ומשתתף במערכות התשלומים השונות לצורך ביצוע תשלומים. במסגרת זו מנהלת יחידת ניהול המסלוקות מעקב שוטף אחר הפעילות במערכות והמשתמשים בהן לשם זיהוי מראש של כשלים; התמודדות עם מקרי כשל תפעולי, טכני או עסקי של מערכות או של אחד המשתתפים בסליקה; מתן תמיכה למשתתפים ומעקב ובקרה על ביצוע סליקת השקל על ידי ה-CLS במערכת זה"ב. פעולות אלה דורשות קישורים אלקטרוניים למוסדות פיננסיים בארץ ובחו"ל, והקישורים נוצרים באמצעות ממשקי תקשורת שונים ויישומים מתאימים, ביניהם שב"א, "כספת" ו-SWIFT.

3.2.2 פיקוח על מערכות התשלומים

ההכרה בחשיבותן של מערכות התשלומים והסליקה ובגודל הסיכונים הנשקפים להן הניעה בנקים מרכזיים בעולם – ובתוכם בנק ישראל – להקים מערך שמפקח על פעילותן. חוק מערכות התשלומים מעגן את סמכותו של בנק ישראל לפקח על מערכות התשלומים. הוראות החוק קובעות בין היתר את התנאים והשיקולים להכרזה על מערכת תשלומים כעל מערכת מבוקרת, או מערכת מבוקרת-מיועדת, שתהיה כפופה לסמכות הפיקוח; את הכלים העומדים לרשות בנק ישראל לשם הפעלת סמכותו זו; ואת החובות החלות על מפעיל מערכת. על פי החוק בנק ישראל רשאי לדרוש ממערכות התשלומים מידע ולהורות להן לשנות את אופן פעילותן. ב-2008 הכריז בנק ישראל על מערכת זה"ב ועל בנק CLS כעל מערכות תשלומים מבוקרות-מיועדות שכפופות לסמכות הפיקוח של בנק ישראל. ביולי 2013 הכריז בנק ישראל על שלוש מערכות כעל מערכות מבוקרות: "זיכויים, חיובים והעברות תשלומים" שמפעילה מס"ב, "שירותים בכרטיסי חיוב" ו"מכשירי בנק אוטומטיים" שמפעילה חברת שב"א.

תפקידו המרכזי של הפיקוח על מערכות התשלומים הוא לאסדר את פעילותן של מערכות התשלומים והסליקה המבוקרות והמבוקרות-מיועדות, כדי להבטיח את יעילותן ויציבותן. בתפקיד זה על הפיקוח לזהות את הסיכונים הגלומים בפעילותן של מערכות התשלומים ולנקוט צעדים שנועדו לסלקם או לשלוט בהם. נוסף על כך בוחן הפיקוח כיצד מערכות התשלומים מצייתות לעקרונות הבין-לאומיים

לפיקוח על פעילותן של התשתיות הפיננסיות, ה-PFMI⁶⁶. עקרונות אלו כוללים התייחסות למגוון היבטים, ביניהם היבטים ארגוניים כלליים, לרבות הבסיס המשפטי והממשל התאגידי (Governance Corporate); ניהול הסיכונים השונים – סיכוני האשראי, הסליקה והנזילות, הסיכונים העסקיים והתפעוליים והתנהלות המערכת במצב של כשל; נגישות המערכת; היעילות; והשקיפות⁶⁷.

3.2.3 הטמעת שיפורים וקידום רפורמות במערך התשלומים בישראל

מדור מדיניות מערכות התשלומים והסליקה במחלקת חות"ם פועל לשם קביעת אסטרטגיה ומתווה מדיניות בתחום מערכות התשלומים והסליקה ופועל לשיפור יציבותו ויעילותו של מערך התשלומים בישראל באמצעות: (1) הרחבת השימוש באמצעי תשלום אלקטרוניים מתקדמים ובטוחים לכלל הציבור וקביעת קווים מנחים לעידוד השימוש בהם; הפחתת השימוש באמצעי תשלום מבוססי נייר, קידום חלופות אלקטרוניות וביסוס המסגרת המשפטית התומכת; (2) קביעת כללים לפעילות במערכות התשלומים ואכיפתם; (3) ייזום רפורמות לצורך קידום מערכות התשלומים והסליקה ואמצעי תשלום צופי פני עתיד.

4 גופים ציבוריים ופרטיים בתחום התשלומים והסליקה

המועצה הלאומית למערכות תשלומים וסליקה הוקמה בשנת 2009, והיא גוף מיעץ המתכנס פעמיים בשנה ומשמש פורום לשיתופי פעולה. זאת, בין היתר, כדי לקדם את יעילותו ויציבותו של מערכות התשלומים בישראל; לקדם יוזמות להטמעת תשתיות למערכות תשלומים; לקדם את השימוש באמצעי תשלום מתקדמים; לעודד תחרות בין המשתתפים; לתכנן את האסטרטגיה של מערכות התשלומים; לעקוב אחר יישום רפורמות; ולשתף מידע. יו"ר המועצה הינו מנכ"ל הבנק והרכב המועצה הורחב בהתאם למודל של הבנק העולמי. פעילותה של המועצה הורחבה במטרה להתאים את ההתפתחויות הטכנולוגיות והרגולטוריות לצורכי השוק, וזאת בשיתוף כל הגורמים המעורבים בתחום – התאגידים הפיננסיים, המסלקות, הרגולטורים, משרדי ממשלה שונים ועוד.

מסלקת הבנקים מורכבת ממסלקת הנייר (הצ'קים) ומהמסלקה האוטומטית (מס"ב). מנהל אותה ועד המסלקה בראשות בנק ישראל, והיא פועלת על פי הסכם בין חבריה – כללי המסלקה. הכללים מאסדרים את פעילותה ואת הקשרים העסקיים והפונקציונליים בין המשתתפים לבין עצמם ובין לבין מפעיל המערכת.

מסלקת הנייר (הצ'קים) מופעלת בידי בנק ישראל ומטפלת בעיקר בצ'קים, המוצגים היום רק בשיטה האלקטרונית. נוסף על כך מציגים במסלקת הנייר גם שוברי גבייה ממוגנטים.

מס"ב (מרכז סליקה בנקאי) בע"מ היא חברה פרטית שקמה בשנת 1982 ופועלת כחברת שירותים משותפת, בהתאם לרישיון ולהיתרי פעילות שקיבלה מבנק ישראל, ובהתאם לפטור מאישור הסדר כובל שקיבלה מהרשות להגבלים עסקיים. החברה מספקת שירותי סליקה אלקטרונית של זיכויים וחיוכים,

⁶⁶ PFMI, Principles for Financial Market Infrastructures. המסמך התפרסם ב-2012 והוא מופיע בכתובת:

<http://www.bis.org/publ/cpss101a.pdf>

⁶⁷ נוסף על ההיבטים שפורטו המסמך מרחיב את תחומי האחריות של הגופים המאסדרים את התשתיות הפיננסיות ומפקחים עליהן (הבנק המרכזי, המפקחים על השוק הפיננסי ורשויות פיקוח אחרות) בבואם ליישם את העקרונות.

מתפעלת את המערכת למעבר עמיתים בין קופות גמל וקרנות השתלמות, ומעניקה שירותים להעברת מידע בין גופים ממשלתיים לבנקים.

מסלקות הבורסה כוללות את מסלקת ניירות הערך, המבצעת את סליקת המסחר בניירות ערך, ואת מסלקת מעו"ף בע"מ, המבצעת את הסליקה של שוק הנגזרים. הבורסה לניירות ערך בתל אביב בע"מ – חברה פרטית שבנקים וברוקרים הקימו ב-1953 – מפעילה מערכות מסחר ממוחשבות בכל ניירות הערך הנסחרים: מניות, בני המרה, אג"ח, מק"ם, תעודות סל, תעודות בחסר ("שורטים") ואופציות.

שב"א (שירותי בנק אוטומטיים) היא חברה פרטית הפועלת כחברת שירותים משותפת, בהתאם לרישיון ולהיתרי פעילות שקיבלה מבנק ישראל, ובהתאם לפטור מאישור הסדר כובל שקיבלה מהרשות להגבלים עסקיים. החברה פועלת בכמה תחומים: ניהול ותפעול מערכת המיתוג הבין-בנקאית – רשת ה-ATM (משיכות מזומנים); ניהול ותפעול של רשת כרטיסי האשראי הארצית – מערכת "אשראית" (עסקאות בכרטיסי חיוב); ממשק סליקה; מערכת המכרזים של בנק ישראל. החברה מפעילה שתי מערכות תשלומים שבנק ישראל הכריז עליהן כמערכות מפוקחות ומבוקרות – "שירותים בכרטיסי חיוב" ו"מכשירי בנק אוטומטיים".

הרשות לניירות ערך הוקמה על פי חוק ניירות ערך, התשכ"ח-1968, ותפקידה לשמור על האינטרסים של ציבור המשקיעים בניירות ערך. הרשות מטפלת, בין היתר, בתחומים הבאים: פרסום תשקיפי תאגידים וקרנות נאמנות; בדיקת הדוחות שמגישים גופים מדווחים; אסדרת הפעילות של ענף קרנות הנאמנות ופיקוח עליו; רישוי של מנהלי תיקים, יועצי השקעות ומשווקי השקעות, אסדרת פעילותם ופיקוח עליהם. מאז שנחקק חוק מערכות התשלומים הרשות מפקחת גם על מסלקות הבורסה. הרשות לניירות ערך ובנק ישראל משתפים פעולה בכל הנוגע לפיקוח על מסלקות הבורסה, בהתאם למזכר ההבנות שנחתם ביניהם בשנת 2009.

איגוד הבנקים הוא ארגון גג לכל התאגידים הבנקאיים בישראל שהמגזר הבנקאי הקים ב-1959. הוא נועד לסייע למגזר לקיים דיאלוג אפקטיבי בנושאים כלל-מערכתיים – עם זרועות השלטון ועם הסביבות הציבורית והפרטית – בעיקר במטרה לקדם את ענייניו. הארגון מתמקד בתחומי האסדרה והכלכלה ובייצוג הבנקים בפני מוסדות השלטון, ובמקביל לכך עוסק בהסברה ובמחקר בתחום הבנקאות. האיגוד גם מייצג את המגזר הבנקאי בלשכת התיאום של הארגונים הכלכליים ובפורומים בין-לאומיים מקבילים. האיגוד מונה 15 חברים, ביניהם בנקים מסחריים וזרים.

פרק ד – מערכות התשלומים והסליקה ומערכות התקשורת

1 התשתית הקיימת

התשתית הפיננסית בישראל מורכבת ממערכות תשלומים וסליקה בין-בנקאיות, אמצעים לביצוע תשלומים ומערכות תקשורת. האמצעים לביצוע תשלומים נסקרים בהרחבה בפרק ב, ופרק זה סוקר את מערכות התשלומים והתקשורת.

בישראל פועלות שש מערכות לתשלומים וסליקה: (א) זה"ב – מערכת מסוג RTGS, משמשת סולק סופי לכל מערכות התשלומים והסליקה בישראל. (ב) מסלקת הנייר (מסלקת הצ'קים) – מטפלת בצ'קים ובשוברים. (ג) מס"ב – מערכת אלקטרונית שמעבירה תנועות בין-בנקאיות בשקלים שאינן סופיות בזמן אמת, כגון הרשאות לחיוב חשבון, תשלומי משכורות, ותשלומי מסים. (ד) שב"א – חברה שעוסקת באיסוף העסקאות המתבצעות בישראל בכרטיסי חיוב, באישורן ובעיבודן, וכן במיתוג הרשתות של מכשירי הבנק האוטומטיים למשיכת מזומנים. (ה) מסלקות הבורסה (מסלקת ניירות הערך ומסלקת מעו"ף) – סולקות את תוצאות המסחר בבורסה. (ו) המסלקה הבין-לאומית לעסקות המרה (CLS) – השקל הצטרף אליה בשנת 2008, והודות לכך גורמים פיננסיים בישראל יכולים לבצע בבטחה עסקאות המרה עם גופים פיננסיים זרים.

עם המשתתפים במערכות התשלומים נמנים התאגידים הבנקאיים, בנק הדואר, בנק ישראל, גופים פיננסיים, הממשלה והציבור הרחב, והם עושים שימוש באמצעי תשלום מגוונים – מזומן, תשלומים אלקטרוניים (זיכויים/חיובים ישירים), צ'קים ושוברים מבוססי נייר, כרטיסי חיוב, תשלומים באינטרנט, העברות לחו"ל והמרות מטבע חוץ.

2 מערכות התשלומים

2.1 מערכת זה"ב

זה"ב היא מערכת תשלומים מתקדמת מסוג RTGS, והיא מבטיחה למשתמשים בה מהירות ובטיחות בכל רגע נתון. מערכת כזאת פועלת ברוב המדינות בעולם (מפותחות ומתפתחות), ובנק ישראל מפעיל אותה החל מיולי 2007.

עקרונות המערכת

זה"ב סולקת תשלומים במטבע אחד – השקל החדש – בזמן אמת ובאופן סופי, ומשמשת סולק סופי של כלל מערכות התשלומים בישראל. זוהי מערכת יעילה ואמינה, שמבטיחה ביצוע מהיר ובטוח של תשלומים: הסליקה נמשכת דקות ספורות; לאחר השלמתה אי אפשר לבטלה, ומקבל התשלום יכול להשתמש בו מיד בלי להיחשף לסיכונים. מערכת זה"ב מאפשרת לבנק ישראל לבחון בזמן אמת אינדיקטורים פיננסיים שמעידים על מצב הנזילות בבנקים, ולכן היא מסייעת לשמור על יציבותם של המשתתפים בה. כך בין השאר היא מצמצמת במידה ניכרת את הסיכונים הכרוכים בפעילותן של מערכות התשלומים – הן את סיכוני האשראי והנזילות והן את תלותן של כל משתתפי הסליקה ביתר המשתתפים – ומפחיתה משמעותית את הסיכון המערכתי. הודות לכך היא מאפשרת לבצע עסקאות בבטחה גם בתקופות של אי-ודאות פיננסית.

המערכת מקנה רמת אבטחה גבוהה, בהתאם לתקנים של הרשות הממלכתית לאבטחת מידע, באמצעות שימוש בממשק תקשורת SWIFT ובקוד IBAN (מספר זה"ב).

מערכת זה"ב סולקת כל הוראת תשלום בנפרד ואינה מקזזת את תנועות החובה של הבנק השולח מתנועות הזכות שלו. המערכת מנהלת את הוראות התשלום לפי סדר הגעתן – כלומר לפי עקרון "ראשון נכנס ראשון יוצא" (FIFO, First-In-First-Out) – אולם מאפשרת למשתתף לקבוע סדר עדיפויות להוראות התשלום השונות שלו בהתאם לחשיבותן ודחיפותן. אם לבנק השולח אין יתרה מספקת בחשבונו בבנק ישראל, מעבירים את הוראת התשלום להמתנה בתור עד לאספקת יתרה מתאימה. את התנועות הממתינות בתור ממיינים לפי סדר העדיפויות שקבע המשתתף, ובתוך כל רמת עדיפות – לפי FIFO.

שעות הפעילות והתנועות במערכת זה"ב

שעות הפעילות במערכת זה"ב הותאמו ליום העסקים הבנקאי⁶⁸: בימי חול המערכת פתוחה בין 7:45 ל-18:30, ובימי שישי וערבי חג – בין 7:45 ל-14:00. המערכת מאפשרת זיכויים בלבד, בתנועות משני סוגים:

תנועות דו-צדדיות – הוראות לחיוב חשבונו של המשתתף השולח ולזיכוי חשבונו של משתתף אחר. התנועות מתבצעות בין לקוחות הבנקים, בין הבנקים המשתתפים בסליקה ובין המשתתפים בסליקה לבנק ישראל (מתן אשראי לבנקים, פיקדונות של הבנקים בבנק ישראל, משיכת מזומנים מבנק ישראל, ועוד). הוראות התשלום הדו-צדדיות מתקבלות במערכת ברציפות במהלך כל שעות פעילותה, בזמן אמת. עם קבלת ההוראה מהלקוח סניף הבנק שלו משגר הוראת תשלום למערכת מרכזית בבנק, ומשם מעבירים אותה ישירות למערכת זה"ב בבנק ישראל. אם לבנק השולח יש יתרה מספיקה בחשבונו בבנק ישראל, פעולת הסליקה מתבצעת מייד: המערכת מחייבת את חשבונו של הבנק השולח ומזכה את חשבונו של הבנק המקבל.

תנועות רב-צדדיות – הוראות שמתבצעות בו-זמנית בין כמה משתתפים ומורכבות מכמה חיובים וזיכויים. בתנועות אלה נסלקות התוצאות נטו של מערכות התשלומים האחרות (מס"ב, מסלקת הנייר והבורסה), וכן הוראות של בנק ישראל. הוראות אלה נסלקות במהלך היום בפרקי זמן מוגדרים מראש – חלונות סליקה – והן מקבלות עדיפות על פני הוראות תשלום דו-צדדיות. ביום עסקים רגיל יש שישה חלונות סליקה, מתוכם שלושה למסלקות הבורסה⁶⁹, שניים למס"ב ואחד למסלקת הנייר.

כאמור, בתנועות משני הסוגים פעולות החיוב והזיכוי הן סופיות, ואי-אפשר לבטלן.

ניהול תוך-יומי של הנזילות במערכת זה"ב

שיטת הסליקה במערכת זה"ב מחייבת את הבנקים לקיים ניהול תוך-יומי של הנזילות בחשבונותיהם. נזילות הבנק צריכה להספיק לסליקה מיידית של כל הוראות התשלום המגיעות אל המערכת, לאורך כל שעות פעילותה. הפעילות בזה"ב מתנהלת באמצעות חשבון סליקה שמגדירים לכל משתתף בסליקה. זה מורכב מחשבון עו"ש – החשבון שבו מבצעים את סליקת התשלומים – ומחשבונו אשראי תוך-יומי, והיתרה בחשבון הסליקה מורכבת מהיתרה בשני חשבונו אלה. חשבונו האשראי התוך-יומי כוללים

⁶⁸ כהגדרתו בהוראות הבנקאות (שירות ללקוח) (מועד זיכוי וחיוב בצ'קים), התשנ"ב-1992.

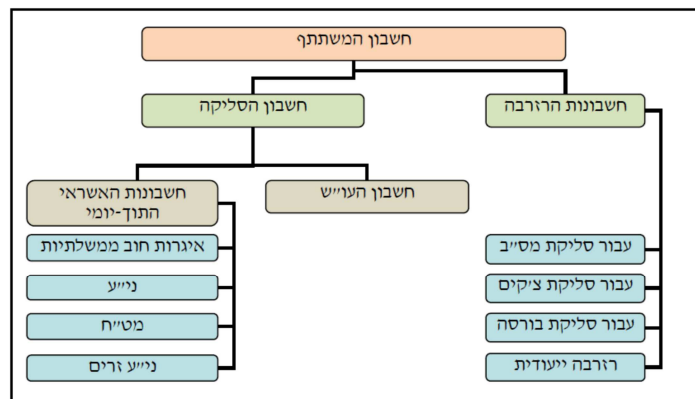
⁶⁹ בימי שישי וערבי חגים יש לבורסה שני חלונות סליקה.

אשראי תוך-יומי שבנק ישראל מעמיד למשתתפים, ואלה יכולים לנצל אותו על פי צורכיהם לאורך כל שעות הפעילות של המערכת. הבנקים מקבלים את האשראי התוך-יומי ללא ריבית, למשך יום הפעילות בלבד, ועליהם לפרוע אותו עד לשעת הסגירה של מערכת זה"ב. אשראי זה ניתן להם כנגד פיקדונות (בש"ח ובדולרים) שהמשתתף מחזיק בבנק ישראל, לרבות איגרות חוב ממשלתיות, כנגד ניירות ערך זרים (החל מ-2010), וכנגד ביטחונות שמופקדים בחשבון של בנק ישראל בבורסה.

הבורסה לניירות ערך פיתחה עבור בנק ישראל מערכת ייחודית לניהול ביטחונות אלה – **מערכת ביטחונות למתן אשראי תוך-יומי (ICS, Intraday Credit System)** – ובנק ישראל מנהל אותה בעוד שהבורסה אחראית לתפעולה השוטף. כאשר משתתף מעוניין לקבל מבנק ישראל אשראי תוך-יומי כנגד ביטחונות בבורסה⁷⁰, הוא מפקיד את הביטחונות בחשבון של בנק ישראל במערכת ICS, ולאחר מכן הוא זכאי לקבל בחשבונו במערכת זה"ב את האשראי התוך-יומי. משתתפי המערכת יכולים לשנות את היקף האשראי התוך-יומי המוזרם לחשבונם במהלך היום, בהתאם להיקף הביטחונות שהם מחזיקים. סכום האשראי התוך-יומי נקבע בהתאם למקדמי הכיסוח (hair cut). הפעולה במערכת ה-ICS מתבצעת מייד, והממשק בין הבנקים, הבורסה ומערכת זה"ב מאפשר למשתתפים לראות בזמן אמת את המידע העדכני על קווי האשראי ואת פרטי הביטחונות. במילים אחרות: המערכת מתעדכנת באופן שוטף, בהתאם ליתרת ניירות הערך המשמשים ביטחונות למתן האשראי התוך-יומי. תהליכים אלה עוגנו בהסכם בין בנק ישראל לבין הבורסה לניירות ערך ומשתתפי מערכת זה"ב.

נוסף על חשבון הסליקה יש לכל משתתף חשבונו רזרבה, ואלה שומרים נזילות עבור התנועות הרב-צדדיות של מסלקת הנייר, מס"ב ומסלקות הבורסה.

מבנה החשבון של משתתף בזה"ב

המשתתפים במערכת זה"ב

עם המשתתפים במערכת זה"ב נמנים כל התאגידים הבנקאיים בישראל, בנק הדואר, CLS, המסלקות (מס"ב, שתי מסלקות הבורסה ומסלקת הנייר) ובנק ישראל. המשתתפים המחזיקים במערכת חשבון סליקה ונחשבים למשתתפים בסליקה הם התאגידים הבנקאיים, CLS, בנק הדואר ובנק ישראל, ומספרם עומד כיום על 20. משתתפים אלה, כמו המסלקות, רשאים לשלוח הוראות תשלום לסליקה במערכת זה"ב.

⁷⁰ אג"ח ממשלתיות, על פי רשימה שבנק ישראל קבע ומעדכן מפעם לפעם.

ישנם שני סוגים של משתתפים בסליקה: משתתף מקוון (on line) – מקושר ישירות למערכת ויכול לשלוח ולקבל הוראות תשלום; משתתף בלתי מקוון (off line) – אינו מקושר ישירות למערכת, ולצורך העברה וקבלה של הוראות תשלום הוא נעזר במשתתף מקוון כמקשר. נכון לסוף 2017 השתתפו במערכת 18 משתתפים מקוונים ו-2 משתתפים בלתי מקוונים.

2.2 מסלוקת הבנקים

מסלוקת הבנקים קובעת את הכללים למסלוקת הנייר ולמס"ב. מסלוקת הנייר סולקת ממסרים מבוססי נייר (צ'קים ושוברי גבייה), בשעה שמס"ב סולקת זיכויים וחיובים אלקטרוניים.

את מסלוקת הבנקים מנהל ועד המסלוקה, גוף של 14 חברים – מחציתם נציגי בנק ישראל ומחציתם נציגי המערכת הבנקאית – שמינה נגיד בנק ישראל או מי שהוסמך על ידו. הוועד מתכנס לפחות אחת לרבעון – ובהתאם לצורך – כדי לטפל בנושאים שעולים לדיון, ואחת לשנה הוא מפרסם דוח על פעילותו.

פעילותה של מסלוקת הבנקים מתנהלת על פי הסכם בין חבריה – כללי המסלוקה. הכללים מסדירים את פעילותה ואת הקשרים העסקיים והפונקציונליים בין המשתתפים לבין עצמם ולבין מפעיל המערכת. את כללי המסלוקה מפרסמים באתר האינטרנט של בנק ישראל ומעדכנים באתר באופן שוטף, בהתאם להחלטות הוועד⁷¹.

2.2.1 מס"ב

במס"ב נסלקות תנועות בין-בנקאיות בשקלים חדשים שאינן מבוססות על מסמכי נייר, כגון הרשאות לחיוב חשבון, תשלומי משכורות ומסים. בפעילות הבין-בנקאית התאגידים הבנקאיים, בנק ישראל ובנק הדואר מעבירים את התנועות למס"ב, ובפעילות הארגונים הארגונים מעבירים את התנועות למס"ב.

עקרונות המערכת

מס"ב היא מערכת אלקטרונית לסליקה של תנועות בין-בנקאיות בשקלים שאינן מבוססות על מסמכי נייר – ביניהן הרשאות לחיוב חשבון, תשלומי משכורות ומסים. את התנועות מעבירים אליה הבנקים והארגונים הרשאים לשלוח הוראות תשלום ישירות.

הוראות תשלום מתקבלות במס"ב לאורך כל יום העבודה ועד שישה חודשים מראש.

שעות הפעילות והתנועות במס"ב

במס"ב מתבצעות הוראות משני סוגים:

זיכויים ישירים – תשלומים שמקורם בארגונים (כולל הממשלה), והם משקפים משכורות, תשלומים לספקים, תשלומי מסים ועוד; וכן תשלומים שמקורם בבנקים והם מבטאים פעילות של לקוחות.

חיובים ישירים – חיובים שמקורם בארגונים ובבנקים (הוראות קבע לחיוב חשבון).

⁷¹ כללי המסלוקה מופיעים בכתובת:

<http://www.boi.org.il/he/PaymentSystem/ActiveClearingHousesInIsrael/Pages/Mislaka.aspx>

כאשר הוראות החיוב והזיכוי שמקורן בארגונים מגיעות עד לשעת החתך⁷², הן נסלקות בתום יום ההעברה לפי הערך של אותו יום (T), אחרת הן נסלקות ביום העוקב (T+1). ההעברות הבין-בנקאיות – כלומר תוצאות ההתחשבות בין הבנקים בגין ההוראות שהועברו במס"ב – עוברות לסליקה במערכת זה"ב ביום העסקים שלאחר יום ההעברה (T+1).

הוראות התשלום הנסלקות במס"ב אינן סופיות, משום שהמוטב רשאי להחזיר את הזיכוי בתוך 3 ימי עסקים, והמחויב רשאי להחזיר את החיוב בתוך 3 ימי עסקים. הוראות תשלום מוחזרות מקבלות את הערך של יום הצגתן.

המשתתפים מעבירים למס"ב את הוראות התשלום במהלך יום העסקים, באמצעות קובצי אצווה (batch). ועד המסלקה קבע באילו טווחי זמן אפשר לשלוח למס"ב קבצים שנועדו לעיבוד באותו יום. עם קבלת הקבצים מתבצע במס"ב תהליך קדם-סליקה (Netting) – חישוב ההתחייבויות ההדדיות של הבנקים המשתתפים ויצירת קובץ הנטו המיועד לסליקה הסופית במערכת זה"ב. לפני ששולחים את סכום הנטו הסופי למערכת זה"ב מעבירים לבנקים תחזית סליקה, כדי לאפשר להם להכין בעוד מועד את הנזילות הדרושה לסליקה בזה"ב.

במערכת זה"ב יש שני חלונות סליקה עבור מס"ב: הראשון נועד לסליקת הבנקים ונפתח בתחילת יום העסקים (בשעה 10:00), והשני נועד לסליקת הארגונים ונפתח לקראת סוף היום (בשעה 18:00 בימים א' עד ה' וב-30:13 בימי ו' ובערבי חגים).

המשתתפים במס"ב

נכון לדצמבר 2016 פועלים במערכת 29,382 ארגונים, בתוכם תאגידי בנקאיים, בנק הדואר, משרדי הממשלה ומוסדות ציבור, וכן ארגוני סליקה אחרים, למשל החברות לכרטיסי אשראי.

המשתתפים במס"ב הם התאגידי הבנקאיים, וכולם נחשבים למשתתפים ישירים, כלומר מייצגים את עצמם.

2.2.2 מסלוקת הנייר (מסלוקת הצ'קים)

מסלוקת הנייר סולקת את הממסרים הניתנים על גבי נייר. הבנקים מציגים במסלוקת הנייר בעיקר צ'קים, וכיום מציגים ומחזירים אותם רק בשיטה אלקטרונית. נוסף על כך מציגים במסלוקה שוברי גבייה ממוגנטים (המכונים גם שוברים).

כאמור, בשנים האחרונות קידם בנק ישראל כמה תהליכים הנוגעים למסלוקת הנייר. בין היתר קודמו ויושמו חוק הסליקה האלקטרונית של צ'קים ובוטל מושב הסליקה הידני.

שעות הפעילות והסליקה במסלוקת הנייר

מסלוקת הנייר פועלת בכל יום עסקים בנקאי, וכן פועלת בימי ו' ובערבי חג (למעט ערב פורים, ערב יום העצמאות וערב ט' באב) כדי לאפשר טיפול בממסרים במוצאי השבת או החג. רשימת ימי העסקים מתפרסמת באתר האינטרנט של בנק ישראל ומתעדכנת מדי שנה.

הבנקים מייצרים (במהלך יום העסקים או בסיומו, בשעה 18:30) קבצים אלקטרוניים שמכילים מידע על הממסרים. בסוף היום כל בנק שולח את הקבצים לחברי המסלוקה האחרים, ולמסלוקה הוא שולח

⁷² לסוגי הפעילויות השונים יש שעות חתך שונות.

קובץ מסכם המציג את סך הזיכוי לחשבונו כנגד החיובים של הבנקים האחרים. בשעות הלילה המסלקה מבצעת קדם-סליקה, ומייצרת תנועה רב-צדדית לחיובים ולזיכויים של המשתתפים בסליקה.

תנועה זו נשלחת לסליקה במערכת זה"ב בבוקר המחרת ($T+1$), בחלון הסליקה של מסלקת הנייר, אשר נפתח בשעה 09:30. תהליך זה מאפשר ללקוחות הבנקים ליהנות מההפרש בין הערך השוטף של יום ההפקדה (יום הערך T) לבין ערך היום שבו הסליקה הכספית בין הבנקים נרשמת במערכת זה"ב, דהיינו יום העסקים הבא (יום הערך $T+1$). מאחר שיש הפרש של יום עסקים בין יום הערך שנרשם ללקוח ליום הערך שנרשם לבנק, בנק ישראל עורך בין הבנקים התחשבנות ריבית בסיומו של כל חודש קלנדרי.

הבנקים רשאים שלא לכבד ממסרים אלקטרוניים וידיניים שהציגו להם, בהתאם לסיבות ההחזרה הקבועות בכללים (למשל חוסר כיסוי או טעות בפרטים), והם רשאים להחזיר ביום העסקים שלמחרת הפקדתם ולא יאוחר מ-3 ימי עסקים מיום ההפקדה. במקרים מיוחדים ישנם עיכובים בהחזרות, בהתאם למפורט בכללי המסלקה.

המשתתפים במסלקת הנייר

נכון ל-31 בדצמבר 2016 מסלקת הנייר מונה עשרים ותשעה חברים – התאגידים הבנקאיים בישראל, בנק הדואר ובנק ישראל. חלקם פועלים במסלקה ישירות, ואת היתר מייצגים משתתפים אחרים. בסליקת הממסרים האלקטרוניים יש תשעה משתתפים ישירים ועשרים מיוצגים, ששנים עשר מתוכם נמצאים ברשות הפלסטינית.

הבנקים הפועלים ברשות הפלסטינית הם חברי מסלקה, ואת כולם מייצגים שלושה בנקים בישראל ("בנק הפועלים", "בנק דיסקונט" ו"בנק מרכנתיל דיסקונט"). בנק ישראל משתתף במסלקת הנייר בשני תפקידים – חבר ומפעיל.

2.3 מסלקות הבורסה לניירות ערך

לבורסה לניירות ערך בתל אביב שתי מסלקות: **מסלקת ניירות הערך** סולקת את כל העסקאות בניירות ערך שהתבצעו בבורסה ומחוץ לה, מספקת שירותים הקשורים בקרנות נאמנות ומשמורת ניירות ערך, ומבצעת תשלומי דיווידנד, ריביות ועוד. **מסלקת מעו"ף** סולקת את האופציות והחוזים העתידיים הנסחרים בבורסה. תוצאות הסליקה הכספית נטו של מסלקות אלה נסלקות באמצעות מערכת זה"ב.

עקרונות המערכת

מסלקות הבורסה (מסלקת הבורסה לניירות ערך בתל אביב בע"מ ומסלקת מעו"ף בע"מ) סולקות את כל העסקאות המבוצעות בבורסה וב-MTS (זירת המסחר של עושי השוק הראשיים). כלומר הן מעבירות את ניירות הערך מהמוכר לקונה ואת התמורה הכספית – מהקונה למוכר. כדי להקטין את הסיכון הנשקף לקונים ולמוכרים המסלקה משמשת כצד נגדי מרכזי (CCP, Central Counterparty). בכך היא מקבלת על עצמה את הסיכון שאחד מהצדדים לא ישלים את חלקו בעסקה. סליקת כל ניירות הערך מתבצעת במסלקה ביום $T+1$, והכסף וניירות הערך מועברים בין הקונה למוכר באותה עת (DVP, Delivery Versus Payment), כמקובל במסלקות המתקדמות בעולם. מסלקות הבורסה מספקות גם שירותי משמורת ניירות ערך, כלומר רישום של ניירות ערך על שם חברי הבורסה באמצעות החברות לרישומים. מסלקת הבורסה מספקת שירותי מסלקה עבור ניירות ערך, ומסלקת מעו"ף – עבור נגזרים.

שעות הפעילות במסלקות הבורסה והסליקה בזה"ב

המסחר בבורסה מתקיים בימי ראשון בין השעות 09:45 ו-16:25, ובימים שני עד חמישי בין השעות 09:45 ו-17:25. מסלקות הבורסה מעבירות למערכת זה"ב שני סוגים של הוראות תשלום:

הוראות דו-צדדיות – מבטאות עסקאות מחוץ לבורסה. את התנועות האלה אפשר לסלוק בזה"ב לאורך כל יום הפעילות, החל בפתיחת היום לעסקים (07:45) ועד לסיום הפעילות של המסלקות במערכת זה"ב – בשעה 19:30.

הוראות רב-צדדיות – משקפות את חישוב הנטו של הבנקים המשתתפים בסליקה. כל אחת ממסלקות הבורסה מחשבת את סכום הנטו של כל בנק בפעילויות המסחר ובתשלומים השונים, ומעבירה את התוצאות למערכת זה"ב לשם חיוב וזיכוי של חשבונות הבנקים בבנק ישראל. את ההוראות האלה סולקים בזה"ב בשלושה חלונות סליקה, בשעות 08:50, 15:45, 17:45. בימי שישי וערבי חג פועלים שני חלונות סליקה – בשעות 08:50 ו-12:30.

המשתתפים במסלקות הבורסה

בבורסה חברים בנקים וגופים שאינם בנקים, ובאמצעותם כל משקיע יכול לסחור בבורסה. המסחר מתבצע בין חברי הבורסה השונים, ואלה מעבירים לבורסה פקודות קנייה ומכירה עבור לקוחותיהם. נכון לסוף 2016 מנתה הבורסה 23 חברים – מתוכם 14 בנקים, בנק ישראל ו-9 חברים שאינם בנקים.

מרבית חברי הבורסה חברים גם במסלקת ניירות הערך. במסלקה זו 16 חברים – בנק ישראל, 10 בנקים, ו-5 גופים שאינם בנקים. במסלקת מעו"ף חברים 8 בנקים.

2.4 החברות לכרטיסי אשראי

החברות לכרטיסי אשראי בישראל מנפיקות ללקוחות כרטיסי חיוב שבאמצעותם הם משלמים לבתי עסק תמורת טובין ושירותים, ונוסף על כך הן מספקות לבתי העסק שירותי סליקה של עסקאות בכרטיסי חיוב. בישראל פועלות שלוש חברות לכרטיסי אשראי: "ישראכרט", "לאומי קארד" ו"כ.א.ל.". חברות אלה מנפיקות וסולקות מותגים מקומיים ובין-לאומיים על פי רישיונות שקיבלו מהארגונים הבין-לאומיים הרלוונטיים.

הפעילות בתחום התרחבה בשנים האחרונות בקצב ניכר, בהשפעת כמה גורמים: גופים חוץ-בנקאיים (בדרך כלל מועדוני לקוחות) החלו להנפיק כרטיסי חיוב; החברות בתחום האשראי והמימון הרחיבו את מגוון השירותים באמצעות כלים המאפשרים למחזיקי הכרטיסים לקבוע את גובה החיוב ואת מועדיו בהתאם לצורכיהם וליכולותיהם; השימוש בכרטיסים בבתי העסק זמין ונוח, והם מאפשרים לבצע רכישות גם דרך האינטרנט והטלפון.

2.5 המסלקה הבין-לאומית לעסקאות המרה (CLS)

מערכת זה"ב פתחה בפני ישראל אפשרויות חדשות במישור הבין-לאומי, והחשובה שבהן – האפשרות להצטרף למסלקה הבין-לאומית לעסקאות המרה בין מטבעות (CLS). מסלקה זו החלה בפעילות מסחרית בספטמבר 2002, והשקל צורף אליה במאי 2008. ההשלכה המיידית של הדבר הייתה הגדרתו של בנק CLS כמשתתף בזה"ב: נפתח עבורו חשבון במערכת, ובאמצעותו מעבירים תשלומי CLS.

עקרונות CLS

פעילותו של CLS דומה לזו של המערכת לסליקת תנועות בזמן אמת (RTGS), אולם במקום סליקה במטבע יחיד הוא מבצע את הסליקה וההמרה בכמה מטבעות בו-זמנית. את הפעילות השוטפת ב-CLS מבצעים חברי מסלקה (Settlement Members). חבר המסלקה מספק שירותי סליקה ב-CLS ללקוחותיו. בנק שברצונו להיות חבר מסלקה נדרש להחזיק במניות של CLS ולמלא דרישות תפעוליות ופיננסיות שונות. כדי לצרף את השקל כמטבע כשיר דרש CLS, בין השאר, למנות חברי מסלקה וכן ספקי נזילות שתפקידם לסייע – במקרה הצורך – באספקת נזילות במטבע השקל⁷³.

המנגנון של CLS לאספקת נזילות באמצעות ספקי הנזילות בנוי כך שאם אין במערכת די נזילות לסליקת העסקאות במטבע מסוים, הוא רשאי לפנות לספק הנזילות ולדרוש ממנו את הנזילות החסרה באותו מטבע, בתמורה להעברת מטבעות אחרים לחשבונו. למעשה מדובר בהתחייבות של ספק הנזילות לבצע עסקת החלף (swap) לפרק זמן של לילה אחד. יש לציין כי מאז שמטבע השקל הצטרף לסליקה ב-CLS, ההסדר לאספקת נזילות לא הופעל אף פעם.

יודגש כי פעילות ההמרה בין השקל למטבעות האחרים הנסלקים ב-CLS נעשית בישראל בעיקר ב-CLS, והדבר מפחית את סיכוני הסליקה בעסקות המרה.

שעות הפעילות ותנועות הסליקה בזה"ב

בהתאם להסדר מול CLS, פעילותו במערכת זה"ב מתנהלת כך: הבנקים המבצעים את הפעילות מול CLS נדרשים להעביר אליו את הסכומים בשלוש נקודות זמן במהלך היום (09:00, 10:00 ו-11:00), ועליהם להעביר את מלוא הסכומים עד לנקודה האחרונה. החל מהשעה 11:00 ה-CLS מחזיר את הסכומים לבנקים. בסוף יום הפעילות של CLS מול הבנקים – 13:00 לכל המאוחר – מתאפס חשבונו של CLS במערכת זה"ב.

המשתתפים בפעילות CLS במערכת זה"ב

המשתתפים בפעילות CLS במערכת זה"ב הם משתתפים בסליקה וספקי נזילות.

2.6 שב"א

שב"א היא חברה פרטית שהוקמה בשנת 1979 ונמצאת בבעלותם של ארבעת הבנקים הגדולים. החברה פועלת כחברת שירותים משותפת, כהגדרתה בסעיף 23 לחוק הבנקאות (רישוי), התשמ"א-1981, בהתאם לרישיון ולהיתרי פעילות מבנק ישראל, ובהתאם לפטור מהתנאים באישור להסדר כובל מהרשות להגבלים עסקיים⁷⁴.

החברה כפופה לפיקוח של הפיקוח על הבנקים בבנק ישראל, בהיותה חברת שירותים משותפת. כמו כן היא כפופה לפיקוח של הפיקוח על מערכות התשלומים, בהיותה מפעילה של מערכות תשלומים מבוקרות בהתאם לחוק מערכות תשלומים, התשס"ח-2008.

⁷³ בישראל פועלים שני חברי מסלקה ושלושה ספקי נזילות.

⁷⁴ פטור הממונה ניתן ב-20/09/2012, והוא מופיע בכתובת:

<http://www.antitrust.gov.il/item/32053/search/691373a4408b4ba8b7221c60444042f5/highlight/%d7%a9%d7%91%d7%90.aspx>

חברת שב"א פועלת בשלושה תחומים עיקריים:

1. ניהול ותפעול של מערכת המיתוג הבין-בנקאית – רשת ה-ATM (משיכות מזומנים)

רשת ה-ATM היא רשת ארצית משותפת לבנקים, והיא מאפשרת ללקוח מבנק אחד למשוך כסף ממכשיר של בנק אחר באופן מאובטח וזהה למשיכה ממכשיר של הבנק שלו⁷⁵. במסגרת תפעול הרשת שב"א מספקת כמה שירותים: בדיקת הכרטיסים, ניתוב הבקשה לאישור, ביורוי יתרה ושירות תשובות (Stand-In).

שב"א מפעילה את מתג ה-ATM ומבצעת מיתוג בין-בנקאי של כל משיכות ה-ATM שלקוח מבצע ממכשיר בנק אוטומטי של בנק שאינו הבנק שהנפיק את כרטיס החיוב שלו⁷⁶. התקשורת במתג ה-ATM מבוססת על פרוטוקול ששב"א כתבה ומנהלת עבור המקטע שבין הבנק הסולק למתג.

2. ניהול ותפעול של הרשת הארצית לכרטיסי אשראי – מערכת "אשראית" (עסקאות בכרטיסי חיוב)

שב"א מנהלת את רשת התקשורת הארצית לכרטיסי חיוב "אשראית", ומסופי התשלום בבתי העסק מחוברים אליה ישירות. הרשת תומכת בכל סוגי העסקאות בכרטיסי חיוב וברוב כרטיסי החיוב בעולם: "ויזה", "מסטרקארד", "אמריקן אקספרס", JCB, "דיסקבר" ("דיינרס") וכרטיסים פרטיים (Private Label).

במסגרת הפעלת "אשראית" שב"א מספקת כמה שירותים:

אישור עסקאות – שב"א משמשת צומת (מתג) לניתוב בקשות לאישור עסקאות מקומיות. החברה מקבלת את הבקשה לאישור עסקה מבית העסק, מזהה את הסולק והמנפיק, מעבירה את הבקשה לאישור המנפיק, ומחזירה את התשובה שהתקבלה לבית העסק. ברוב המקרים העסקה מקבלת אישור בזמן אמת. את הבקשות לאישור עסקות תייר שב"א מעבירה לסולק הרלוונטי, וזה מצדו מעביר אותן לאישור הבנק המנפיק דרך המתג של הארגון הבין-לאומי הרלוונטי ("ויזה" או "מסטרקארד"). התשובה שמתקבלת חוזרת לבית העסק דרך שב"א.

איסוף עסקאות – שב"א אוספת את כל העסקאות מבית העסק באמצעות שידור קובצי אצווה, ממיינת את השידורים לפי הסולק, עורכת עבורו בדיקות⁷⁷ ועיבודים, ובסופם מעבירה קבצים לסליקה במס"ב.

שירות Stand-In – שב"א משיבה בשם המנפיק לבקשות לאישור עסקאות, בהתאם להגדרות ולהרשאות שקבע כל מנפיק.

שירותים נוספים – שב"א מנהלת את הפרמטרים והווקטורים המשולבים במסופים שבבתי העסק ומאפשרים לסולקים ולמנפיקים לנהל את סיכונים: את הממשק למועדוני לקוחות, ממשק שמטפל בהנחות שניתנות במועד התשלום בהתאם לנתונים שהתקבלו מהמנפיקים; את מעברי הסליקה – מעבר הסולקים בבתי העסק; ואת קובץ החסומים.

⁷⁵ בעבר עסקה החברה בהפעלת מכשירי הבנק האוטומטיים – ATM – שבבעלותה. על פי הוראה של הממונה על ההגבלים העסקיים היא מכרה את הפעילות לחברה פרטית, תהליך שהושלם בשנת 2014.

⁷⁶ עסקות ON-US (משיכות ממכשיר של הבנק שהנפיק את הכרטיס) ועסקות תייר אינן עוברות דרך מתג ה-ATM של שב"א.

⁷⁷ למשל – אם הנתונים מלאים ואין בהם שגיאות; אם אין שידורים כפולים.

שב"א מנהלת ממשק סליקה בין החברות לכרטיסי אשראי בהתאם לכללים מוגדרים ומוסכמים מראש. ממשק הסליקה מרכז את הפעילות של כל סולק ומנפיק, ובסופו של העיבוד החברה מפיקה דוחות קדם-סליקה. אלה עוברים למס"ב, וממנה נשלחים לסליקה במערכת זה"ב. הממשק מנהל מאגר מידע מרכזי לצורכי בירורים ומאפשר לנהל מערכת בקרה חשבונאית פשוטה.

שב"א פיתחה פרוטוקול ייחודי למערכת התשלומים בישראל ("אשראית 96"), בהתאם לדרישותיהן של החברות לכרטיסי אשראי, במטרה להגדיר, לאחד ולנהל את אופן העבודה עם כרטיסי החיוב של החברות השונות. המסופים של בתי העסק מכילים תוכנה שהיצרנים כתבו בהתאם לאפיון שבנתה שב"א, והשימוש בהם מתאפשר לאחר שהיא בדקה ואישרה כי התוכנה מתאימה לאפיון. שב"א השלימה את התאמת המערכת ל-EMV. השלמת התהליך תאפשר לכל כרטיסי האשראי בישראל ולתשתיות הנלוות לבצע עסקאות מאובטחות יותר.

3. תקשורת עבור המכרזים המוניטריים

שב"א מספקת את שירותי התקשורת בין בנק ישראל לתאגידים הבנקאיים המשתתפים במכרזים המוניטריים.

המשתתפים בשב"א

על פי חוק הבנקאות (רישוי), התשמ"א-1981 ועל פי רישיון הפעילות שהמפקח על הבנקים נתן לשב"א, החברה רשאית לספק שירותי מיתוג ATM לכל אדם. למתג המערכת "אשראית" ולממשק הסליקה רשאים להתחבר סולקים ומנפיקים, ובפועל מחוברות אליה – כסולקות וכמנפיקות – שלוש החברות לכרטיסי אשראי ("כ.א.ל.", "לאומי קארד" ו"ישראכרט").

3 אמצעי תקשורת

מערכות התשלומים מעבירות ביניהן נתונים באמצעות ממשקי התקשורת והיישומים הייעודיים המפורטים להלן:

3.1 SWIFT

בנק ישראל החל להשתמש ב-SWIFT בשנת 1983 כדי (א) לספק לממשלה שירותים בנקאיים במט"ח – לבצע הוראות תשלום שלה ולקבל תקבולים עבורה; (ב) להעניק לבנקים שירותים בנקאיים במט"ח – לבצע העברות לחו"ל ומחו"ל מתוך ואל חשבונותיהם במט"ח בבנק ישראל; (ג) לשלוח הוראות ואישורים לגורמי חוץ לאחר ביצוע עסקה. החל מ-2007, השנה שבה מערכת זה"ב החלה לפעול, ה-SWIFT משמש פלטפורמה להעברת נתונים של הוראות תשלום ומסרים אחרים בין מערכת זה"ב למשתתפיה (התאגידים הבנקאיים, בנק הדואר, CLS, הבורסה) ובין התאגידים הבנקאיים לבין מסלקות הבורסה.

3.2 "כספת"

כספות וירטואליות מאפשרות לארגונים להעביר ביניהם מידע (קובצי נתונים) דרך האינטרנט באופן מאובטח ומוצפן, והמערכת מספקת כמה שכבות של הצפנה ואבטחה. המידע שעובר מהמקור ליעד נשמר בתוך כספות ממוחשבות ובעלות הרשאות גישה ובקורות מתקדמות. כל כספת נגישה אך ורק

לקבוצה מוגדרת של המשתמשים השותפים בה. משתמש במערכת רואה עם התחברותו רק את הכספות שאליהן הוא רשאי לגשת.

בנק ישראל החל להשתמש ב"כספת" בשנת 2003, כדי למחשב את העברתן של הוראות תשלום ממשרד החוץ אל מחלקת המט"ח בבנק ישראל. מסוף 2004 מתנהלות באמצעות ה"כספות" מרבית העברות הנתונים בין התאגידים הבנקאיים לבנק ישראל – נתונים סטטיסטיים, מסמכים חסויים, דפי חשבון לבנקים ועוד. עם הקמתה של מערכת זה"ב הורחב השימוש ב"כספת" כדי להעביר אליה הוראות תשלום ממס"ב, ממסלקת הנייר וממשרדי הממשלה.

3.3 שב"א

שב"א מנהלת את רשת התקשורת בין החברות לכרטיסי חיוב לבין מסופי התשלום בבתי העסק. רשת זו תומכת ברוב כרטיסי החיוב בעולם ובכל סוגי העסקאות המבוצעות בכרטיסי חיוב.

רשת התקשורת מבוססת על פרוטוקול ייחודי למערכת התשלומים בישראל ("אשראית"), ושב"א פיתחה אותו בהתאם לדרישות של החברות לכרטיסי אשראי במטרה להגדיר, לאחד ולנהל את אופן העבודה עם הכרטיסים השונים של החברות השונות. מסופי התשלום בבתי העסק מכילים תוכנה שכתבו היצרנים בהתאם למסמכי האפיון של פרוטוקול "אשראית".

מילון מונחים

אמצעי תשלום	כל מכשיר פיננסי המאפשר לאוחז בו להעביר כספים או לשלם עבור שירותים ונכסים. אמצעי התשלום הנפוצים הם מזומן, צ'ק, חיוב ישיר, זיכוי ישיר וכרטיס חיוב.
אשראי	זכות לשימוש בסחורות ושירותים, או לרכישתם, עם התחייבות לתשלום במועד מאוחר יותר.
אשראי יומי	אשראי שמספקים ליום עסקים אחד. נקרא גם "משיכת יתר יומית" ו"אשראי תוך-יומי".
ארנק אלקטרוני	ארנק אלקטרוני המאפשר לאחסן או לצבור אמצעי תשלום אחרים, והמיועד להעברות תשלום ולרכישת שירותים ונכסים בין שני צדדים.
בטוחות/ ביטחונות	רכוש מוחשי המשועבד לבנק ומשמש ביטחון להחזר הלוואה. ביטחונות יכולים להיות בעלי אופי נזיל, כך שניתן לממשם בקלות – כגון ניירות ערך הנסחרים בבורסה לניירות ערך, פיקדונות בבנקים, חשבונות חייבים, ורכוש אחר מסוגים שונים (בטוחות סחירות) – או נכסי דלא נידי (בטוחות לא סחירות). ביטחונות אלו הופכים לרכושו של המלווה במקרה שהלווה אינו עומד בתנאי הלוואה.
הלבנת הון	פעולות פיננסיות שמטרתן להסתיר את מקור הכסף, בדרך כלל משום שהמקור אינו חוקי, או משום שלא שילמו על הכסף מס. תהליך "איסור הלבנת ההון" מחזיר את הכסף למערכת החוקית.
הלוואה מוניטרית	הלוואה שבנק ישראל מעמיד לבנקים לתקופה של יום (מכרז יומי) או שבוע (מכרז שבועי), בשיטה של מכרז מדורג על הריבית.
המצטרף המונטרי (M1)	סך המזומנים שבידי הציבור וסכום פיקדונות העובר ושב של הציבור בבנקים. הגדרה זו אינה כוללת את היתרות המופקדות בבנק ישראל ואת היתרות השמורות בכספות הבנקים.
המשכיות עסקית במערכת תשלומים	הסדרים במערכת תשלומים שמטרתם להבטיח כי היא תעמוד ברמות שירות מוסכמות אפילו במקרה שאחד או יותר מרכיביה כושל, או במקרה שאירוע חיצוני חריג משפיע עליה. מונח זה כולל הן צעדי מנע והן הסדרים להתמודדות עם אירועים בלתי צפויים.
חברות לכרטיסי אשראי	בישראל פועלות שלוש חברות בתחום ההנפקה והסליקה של כרטיסי החיוב – "ישראכרט", "לאומי-קארד" ו"כ.א.ל.". החברות מנפיקות וסולקות כרטיסי חיוב בין-לאומיים על פי רישיונות שנתנו להם הארגונים הבין-לאומיים הרלוונטיים.
חיובים על פי הרשאה (הוראת קבע)	שיטת תשלומים שבמסגרתה המוטב גובה כספים מהמשלם באמצעות בנק. מחייבים את חשבון הבנק של המשלם, ומזכים את חשבונו של המוטב מכוח חיוב שמציג המוטב מכוח הרשאה שנתן המשלם.
יום ערך	היום שבו מזכים/מחייבים את חשבונו של משתתף במערכות התשלומים והסליקה או את חשבון הלקוח.
מסלקה	מקום מרכזי או מנגנון עיבוד מרכזי שבאמצעותו מוסדות פיננסיים מסכימים להחליף ביניהם הוראות תשלום או התחייבויות פיננסיות אחרות. המוסדות סולקים ביניהם את הפריטים המוחלפים במועד שנקבע.
מערכת מבוקרת	על פי חוק מערכות התשלומים, כאשר מערכת תשלומים מוכרזת כמבוקרת, היא כפופה לפיקוחו של בנק ישראל. מערכת תוגדר כמבוקרת כאשר פעילותה חיונית

לכלל מערך התשלומים במשק, ויש חשש כי פעילות לא תקינה, לא יעילה או לא אמינה שלה תפגע במערך התשלומים במשק.

מערכת מבוקרת מיועדת	בהתאם לחוק מערכות תשלומים, כאשר מערכת תשלומים מוכרזת כמבוקרת מיועדת, היא כפופה לפיקוח של בנק ישראל, והתשלומים הנסלקים בה הם סופיים. המערכת תוגדר כמערכת מבוקרת מיועדת כאשר פעילותה מהותית ליציבות המוניטרית והפיננסית בישראל, יש חשש כי פעילות בלתי תקינה, בלתי יעילה או בלתי אמינה שלה תפגע במערך התשלומים במשק, ויש חשיבות לסופיות התשלומים המועברים בה ולהגנה עליהם מפשיטת רגל.
נזילות	היכולת של ישות עסקית לקיים התחייבויות שוטפות מתוך סך הנכסים השוטפים שלה (מזומנים, ניירות ערך סחירים ועוד).
נזילות תוך-יומית	הנזילות במהלך יום העסקים.
SWIFT	מערכת התקשורת של הארגון הבין-לאומי SWIFT, המאפשרת שיגור וקבלה מאובטחים של מסרים אלקטרוניים ייעודיים בין מוסדות פיננסיים בעולם.
סליקה	פעולה שמשחררת התחייבויות בין שני צדדים או יותר, הנוגעות להעברות כספים, ניירות ערך או נכסים פיננסיים אחרים.
סליקה נטו	סליקת מספר התחייבויות או העברות בין או בתוך קבוצה של צדדים מנוגדים על בסיס נטו.
עיבוד באצווה במערכות תשלומים	צבירה של קבוצת הוראות תשלומים ועיבודן יחד בנקודת זמן.